

A MAGYAR FÖLDRAJZI
TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI: CHOLNOKY JENŐ DR. EGYETANFELTARTÓ

STEINEN KÁROLY dr.
KÖZÉP-
BRAZILIA

LAMPÉL É. KÖNYVKERESKEDESE
(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

ATMÁGYAR
FÖLDRAJZI
TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA

STEINEN
KÁROLY dr.
KÖZEP
BRAZILIA

.....
259.436

OSZK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYTÁRA
SZERKESZTI CHOLNOKY JENŐ

KÖZÉP-BRAZILIA
TERMÉSZETI NÉPEI KÖZÖTT

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST
LAMPÉL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

Országos Széchényi Könyvtár

Januário.

Dr. Peter Vogel.

Karl v. d. Steinen.

Perrot.

Antonio.

Wilhelm v. d. Steinen.

Dr. Paul Ehrenreich.

1. Az expedíció tagjai. Az urak.

KARL VON DEN STEINEN

KÖZÉP-BRAZILIA

TERMÉSZETI NÉPEI KÖZÖTT

A MÁSODIK XINGÚ-EXPEDICIO (1887—1888) ÚTJÁNAK
VÁZOLÁSA ÉS EREDMÉNYEI

ÁTDOLGOZTA
BÁTKY ZSIGMOND dr.

63 KÉPPEL, 3 TÉRKÉPPEL

BUDAPEST
LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

259436

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR	
N	Növedéknapló
1953 év	10. 825 sz.

I. FEJEZET.

Utazás Cuyabába s az expedició fölkerekedése.

Rio de Janeiro sokkal elragadóbbnak tetszett, mint három évvel ezelőtt. Akkor testben-lélekben elgyötörve alig vártuk, hogy minél hamarább hátat fordíthassunk a bűbajos egyenlítői tájékoknak, most pedig erőre kapva a honi földben, újra itt vagyunk, lobogó vággyal «népet, országot tanulni».*

De mindjárt kezdetben kellemetlen hír fogadott bennünket. Jövendő működési területünkön a Mato Grosso-n** kolera dühöngött. Gőzhajók a La Plata-Paraguay folyón fölfelé a belső tartományokba s ezek fővárosába Cuyabába, nem közlekedtek. Arról le kellett mondanunk, hogy szárazföldi úton juthassunk el Cuyabába. Mit tehattünk okosabbat, mint visszatértünk Rioba s március, április és május hónapot különféle tanulmányokkal töltöttük el. Június 4-én azután Montevideoba, majd innen Buenos Airesbe hajóztunk. A brazíliai hajó, a «Rio Paraná», június 17-én érkezett meg s 20-án már Santa Elenában kötöttünk ki. Corrientes-

* Történetünk 1887-ben játszik. Az elbeszélő, von den Steinen, később egyetemi tanár Berlinben, már 1884-ben megjárta Braziliát s végighajózott a Xiúgun az Amazonas egyik mellekfolyóján (lásd a térképet). A jelen expedícióban, melynek célja elsősorban a Kulisehu-folyammelléki erdei indián lakosság nyelvi és néprajzi tanulmányozása volt, négyen vettek részt, ú. m.: az elbeszélő; ennek nagybátyja Wilhelm, jeles festőművész; Paul Ehrenreich, jelenleg egyetemi tanár Berlinben és Peter Vogel Münchenből. Őrá jutott a térképezés s a földrajzi megfigyelések végzése. Ebben a könyvben szerzőnk az utazás kurta elbeszélésén kívül az ősegerszerű állapotban élő indiánokkal, ezek életmódjával, szokásaival, hitvilágával stb. ismertet meg bennünket. Az útleírásokban megszokott izgalmas mozzanatok tehát nincsenek benne. A műnek olyan nagy sikere volt Németországban, hogy külön népi kiadást kellett belőle közrebocsátani. Ennek rövidre fogott kivonata ez a könyv.

** Lásd a tájékoztató térképvázlatot!

ben kisebb hajóra szálltunk át s 28-án Paraguay fővárosába, Asuncionba értünk. Paraguayt elhagyva, újra braziliai területre léptünk s még egy ízben hajót változtatva, július 11-én horgonyt vetettünk Cuyabá előtt; igazában megrekedtünk egy homokzátonyon. Itt már ismerősök, barátok vártak. Arra a kijelentésünkre azonban, hogy három hét múlva nekivágunk Brazília belsejének, általános fejcsóválás volt a felelet.

Az expedíció szervezésében legtöbb nehézséggel az úitársak, vagy tán inkább mondhatjuk «cimborák» fölfogadása jár. Rendesen megbízhatatlanok. De minthogy három évvel ezelőtt ezt az iskolát már kijártuk, szerencsésen sikerült az ügyet a kellő időre nyélbe ütni. Legelsőbb Luiz Perrot hadnaggyal egyeztünk meg. Melléje a kormányzóhelyettes négy braziliai katonát rendelt, a szükséges podgyászholdó állatokkal.

A cimboráknak ajánlkozók közül kettőt választottunk ki, nevezetesen Pedrot és Carlost. Mindkettő teljesen bevált s főképpen Carlos, az ifjabbik, valóságos ezermesternek bizonyult. Különben «próbált» ember is volt mindkettő, mert korábban egy amerikai természetbúvárral évekig bóklásztak Dél-Amerikában. Négy kutyát is hoztak magukkal. Számítottunk továbbá arra, hogy hozzánk fog csatlakozni első expedíciónk leghasználhatóbb embere, a bakairi-indián, Antonio, aki az útunkba eső Paranatinga folyó mellett a civilizált világ végén lakott kis falujában. Váratlan segítségünk is érkezett a becsületes öreg Januario személyében. Előbbi útunk alkalmával őt bíztuk meg az öszvérek gondozásával, s azoknak Cuyabába való visszajuttatásával, mikor a Xingún az Amazonasig végig ladikáztunk. Időközben, 35 évi szolgálat után, hadnagyi ranggal nyugalomba vonult. Jelentkezésének fölöttébb megörültünk, mert éppen ilyen embert nehéz volt kapni, aki a podgyászholdó öszvéreket szakértő módon tudta gondozni. Pedig ezen fordul meg az út sikere. Neki kell ügyelni az állatok terhelésére, vigyázni menetközben a rendre, intézni az átkeléseket a patakokon, kiválasztani a tanyahelyeket s eligazítani ezerféle apró nehézséget.

Mánoel.

Carlos.

Peter.

João Pedro.

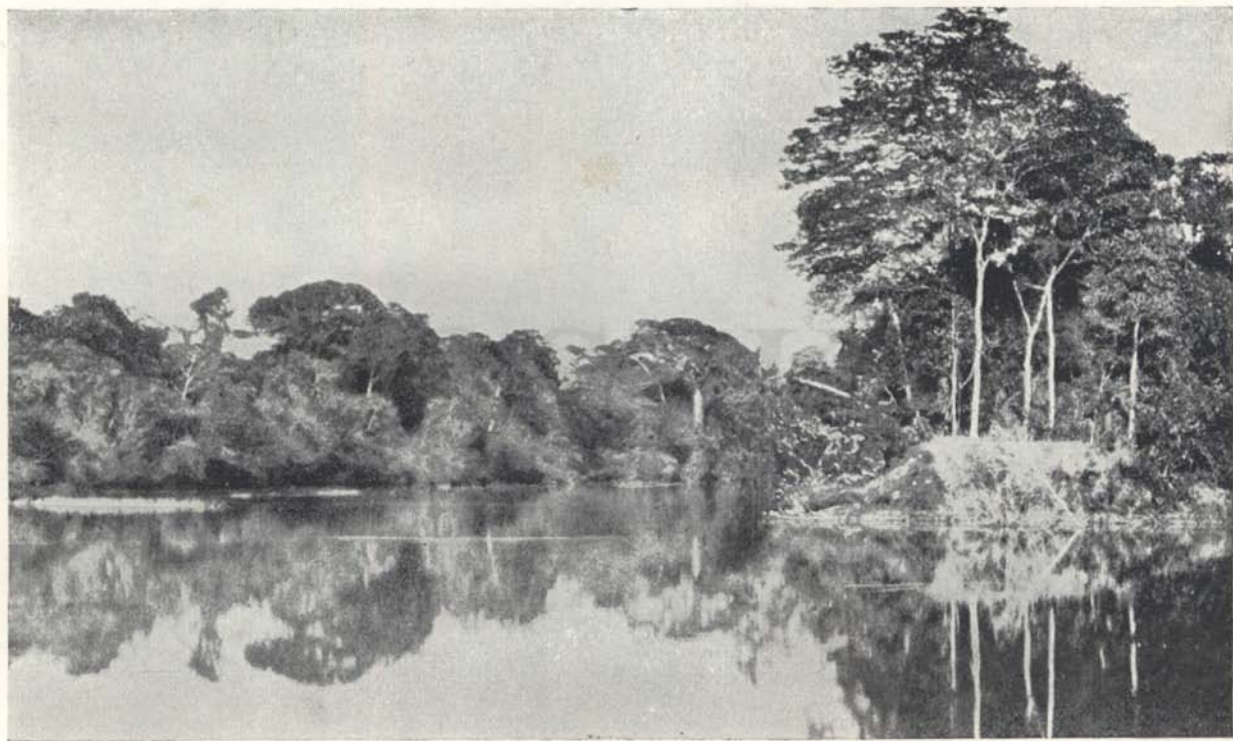
Raymundo.

Columna.

Satyro.

2. A cimborák.

3. Tumayaua-öböl.

Kis csapatunk 12 emberből állott: mink négyen, azután Perrot, Januario, Carlos és Pedro s a négy katona, João Pedro, Columna, Raymundo és Satyro. Közvetlen Cuyabá alatt hozzánk csatlakozott még kuktának a kis keverékfajú Manoel, bár egész fölszerelése egyetlen nadrág s keshedt ing volt.

Sok gondot okozott a teherhordó állatok beszerzése. Egy-egy öszvér átlag bele került vagy 250 márkába. Összesen 17 öszvért vásároltunk; ezenfelül volt még két lovunk. Egyiken Perrot járt, a másikat pedig az öszvérek csapatában vezérnek tettük meg. Mindegyik állatra két-két hatalmas bőriszákot akasztottunk, ezekbe raktuk bele minden cók-mókunkat.

Tervünk az volt, hogy az állatokat csak csónakra szállásunkig visszük magunkkal. Azok ott felügyelet mellett megvárnak, míg a Kulisehu-melléki indiánoktól visszatérünk s akkor gyűjteményeinket fogják visszaszállítani Cuyabába. Erre az útra élelmiszert nem szándékoztunk magunkkal vinni, tudván, hogy egyet-mást kaphatunk az indiánoktól; különben pedig halászatból és vadászatból élünk.

Perrot a maga és katonái számára való eleséget az állami öszvérekre rakta. Vitt magával még három sátrat. Mi magunk a 24 darab bőriszák közül 12-t tömtünk meg eleséggel. Sőt három zsákkal (150 liter) vittünk. Ezenfelül kitűnő barna babot, lisztet, szárított húst, rizst, tisztítatlan cukrot, főzelék-táblákat, sűrített leveseket és különféle húskonzerveket, borsot, híg ecetben friss gyümölcsöt, mustárt, teát, kávé és likőrféléket. Természetesen mindenféle konyhaedényt, szekercét, emelővasrudakat, gyújtót, olajat, borszeszt, szappant, papirost, fegyvert, halhorgokat s az állatok számára patkót, szöget, kötelet stb. A bőriszákok fölé külön csomagokba kerültek az ökörbőrök, melyekből nem győz az ember eleget fölrakni, a sátrak, hálózások, függőágyak, takarók, gummikendők, dohány, és kukorica az öszvéreknek az út egy kis darabjára. Végül következtek a cseretárgyak, nevezetesen kések, balták, ollók, kolompok a főnökök számára, háromnegyed métermázsa gyöngy, ingek, zsebkendők, tükrök, szájharmónikák, furulyák s más efféle madárlátta meg-

lepetések, no meg a tudományos műszerek és úti olvasmányok.

Az utolsó napok természetesen csomagolással s az azzal járó bajlódással teltek el. Július 28-án mondtunk búcsút a városnak s tőle félóránnyira ütöttünk tanyát. Az első nap arra megy rá, hogy a városból kivergődünk, sőt még a következő napokon is csak kis utat tehetünk meg, ha csapatunkban össze nem szokott állatok vannak. Türelem és újra csak türelem a kenyerre ilyenkor az embernek; «paciencia, Senhor» — vigasztalják az útitársak.*

* Braziliában a portugallus a hivatalos nyelv.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

II. FEJEZET.

Terv. Cuyabától az Independencia-tanyáig.

Cuyabától északra és keletre meredeken emelkedik föl a magas hátság, melyen a Paraguay és Amazonas mellékfolyói erednek. Föladatunk az volt, hogy a déli folyórendszerből az északiba, a Xingú mellékfolyóihoz jussunk,* nevezetesen a *Kulisehu*-hoz, melyet néprajzi és földrajzi szempontból ki akartunk kutatni. E folyó forrásvidéke és Cuyabá között középtájon esik a Paranatinga folyó, az utolsó emberi teleppel, egy bakairi-indián falúval. Augusztus 12-én értünk Fazenda-majorba s azután a vízvázlasztón át 16-án a bakairi községbe, hol három napig maradtunk.

El kell még egyetmást mondanunk a Xingú-forrásvidékről. 1884-ben ez még ismeretlen volt s nem tudtuk, vajjon az itt levő számos folyó a Xingúhoz vagy a Parana-tingához tartozik-e. Akkoriban végighajóztunk a Batovyn meg a Xingún s akkor kereszteltük el a négy nagy folyó találkozáshelyét Xingú-Kobleneznek.** Itt hallottuk a bennszülöttektől, hogy még egy más hatalmas, Kulisehu nevű folyó is van innen keletre s ennek mentén számos indián község található. Ezeknek fölkeresésére szántuk ezt a második expedíciót.

Szeptember 7-én értünk a Kulisehu egyik forrás-patakához, mely a ladikra szállásra alkalmasnak mutatkozott. Elcsigázott csapatunk itt megpihent. A helyet a brazilai függetlenség napjáról «Independencia»-nak neveztük el. A magas hátság fölszíne, melyen keresztül vergődtünk meglehetősen egyszerű. Táblás vagy lépcsőzetes homokkő

* Lásd a térképet.

** A Rajna melletti városról elnevezve.

vidék az, mély bevágódásokkal. Cuyabá magassága 219 m, tetőző pontunké pedig 939 m. A főtömegtől elvált groteszk platók helyel-közzel regényes jelleget kölcsönöznek a tájéknak. Annál egyhangúbb a lapos fölvidék, szárazsággal küzdő, elnyomorodott növényzetével.

Ezek a magas háta a hazája az elvadult mezőségeknek, melyeknek fölszíni, vízrajzi, növényi és állatföldrajzi sajátosságait a braziliai az egyetlen «sertão» szóval fejezi ki. A vad sertãoiban a Paranatingán túl emberi lakás vagy út nincs. Ez a szomorú vidék tüstént Cuyabán túl kezdődik s még itt is többnapj járőföldre esik egyik telep a másiktól.

Mondanunk sem kell talán, hogy nyomorúságos, elmaradt, szegény nép lakik rajta. Az a néhány telep is, melylyel útközben találkoztunk, újabb eredetű. Egyiknek lakóit a váltóláz, másikat háziállataik ellenségei, a vérszopó vampírok kényszerítették helyváltoztatásra. Silány földművelésen kívül állattenyésztéssel, baromtartással foglalkoznak. Hogy egy-egy ilyen telepnek mekkora birtoka van, maga sem tudja; nálunk persze nagybirtokos számba menne. De a kevertvérű braziliai földesúr zsuppfedelű földszintes faházban lakik, melynek egész leltára néhány szék vagy pad, asztal és durván faragott láda. Különösen szegényesek voltak a takoarasinhaiak kunyhói. Ezeknek a lakói a Xingú-melléki indiánoktól kényelem, csinos berendezkedés és szorgalom dolgában végtelen sokat tanulhattak volna. Tőlünk akartak lisztet és kukoricát vásárolni! Bár lustaságuk miatt csakis halfogásból élnek, mégis csupán két ladikjuk volt. Bennünket természetesen orvosoknak néztek s örökké tanácsokért nyaggattak. Legjobban megbámulták kaucsukból és gummiból készült holmiainkat.

Ezeknek a telepeseeknek életéhez hasonló a Paranatinga mellékén lakó bakairi-indiánok élete is. Minnyája meg van keresztelve, persze maga sem tudja miért. Útközben ökrökön kaucsukot szállító indiánokkal találkoztunk. Cuyabába igyekeztek. Szállítmányukat Perrot több mint másfélezer koronára becsülte; szeretném azonban tudni, mennyit kaphattak, mert hiszen még a főnökük sem volt velük, aki legalább 20-ig tud számolni.

A Paranatinga melletti indián falu lakói fölöttébb megörültek jövetelünknek. Antonio újjongott s nyomban késznek nyilatkozott velünk jönni, a nélkül, hogy útunk célját kérdezte volna. A kicsi falucskában jó világot találtunk. Kutyák, malacok, tyúkok, csirkék lábatlankodtak mindennütt, banán és pálmaliszt bőven volt, pompás húsú matrinham-hal meg éppenséggel. Ennek most esett éjjeli vándorvonulása a folyón fölfelé. E hal kedvéért épült ez a kis falucska is a folyó partjára.

Hosszú életű azonban nem lesz ez a néhány családból álló kis község, a gyér születés és sűrű gyermekhalálozás miatt. A lassú elmúlástól csak az mentheti meg, amire egyik indián jött rá. Ez pedig egyszerűen az, hogy föl kell keresni az *általunk* három évvel ezelőtt *följfedezett* bakairokat a Batovy folyó mellett s azok egy részét át kell ide telepíteni. Csakugyan föl is kerekedtek hárman s eljutottak rég elfeledett «vad» törzsrokonaihoz. A látogatás eredménye az lett, hogy néhányan eljöttek velők, megbámulták az európai kultúrát, hazavitték a «szelidek» ajándékait s megigérték, hogy máskor többedmagukkal újra eljönnek.*

Ránk ez a véletlen eset nagyjelentőségűvé lett, mert Antonio ezektől a rokonaitól megtudta, hogy a *Batovytól keletre, a Kulisehu mellett is vannak még bakairi falvak*. Ha ez csakugyan igaz, akkor nyert ügyünk van. Arról biztosak voltunk, hogy ők szívesen látnak bennünket s tőlük pontos adatokat kapunk a folyómenti többi törzsekről is. Úgy is történt.

* * *

Karavánunk naponként megtett útja nagyon különbözött volt; rendszerint nyolc óra tájban kerekedtünk föl s délben, különösen a nehezebb átkelőknél kissé megpihentünk. Volt valami eredeti rajtunk. Legelől lovagolt elaggott szürkéjén Perrot, mellette mezítláb Manoel a kukta, egyikünk vagy másikunk fegyverével a vállán, kezében vagy a fején a zománcozott főzőüsttel. Ezután jöttek, ha ugyan el

* Ez később be is következett. A Batovy és Kulisehu mellől Antonio rábeszélésére több család áttelepedett ide. B. Zs.

nem maradtak, az öszvérek, közöttük persze magunk is széjjelosztva. Fáradhatlanul vigyázott a menetre az öreg Januario s lankadatlan szenvedéllyel gyujtogatta föl a száraz mezőséget, úgy okoskodván, hogy sohasem tudhatja az ember, mi érheti s a visszajövéskor a felpörkölt dülők jó útmutatók lehetnek, meg nyomukban friss fű is sarjadzik az állatoknak. Mi európaiak Jäger-inget hordtunk; széles karimájú szalmakalapjainkat a cuyabái fogházban fonták; lábbelink különböző volt. Puskája nem mindegyikünknek volt, magam revolverrel is beértem. Fölszerelésünkhöz tartozott a sarlóalakú bozótmetező kés, valamint a tűzi szerzőmészség, az acél, kova s a gyapotból vagy szivacsos pálmabélből való tapló.

Öszvéreinkkel eleinte sehogysem bírtunk s a káromkodásra egyébként is hajlamos cimborák nem győzték eleget átkozni szegényeket. Ennek az az oka, hogy az állatok más-más gazdától valók voltak s nem szoktak össze. A sűrű mezőségben ki-kiiramodtak a sorból, neki vitték megrakott butyraikat a fáknak vagy bokroknak. A csomagok persze fölborultak, a szíjjak és kötelékek összekeveredtek s volt dolgunk és mérgünk, míg mindent újra rendbe szedtünk. Néha maga az összeterelés is tömérdek bosszúságunkba került. Máskor meg, ha gyöngé füvet vagy levélhajtásokat találtak, bottal is alig lehetett tovább bízgatni őket. De sok törődés után hozzászoktak a rendhez, úgyhogy útunk végén egészen szófogadó öszvércsapatunk lett, bár szegény párák teljesen lesoványodtak s hátuk tele volt feltört sebbel.

Rendesen én, bátyám, meg Antonio voltunk az előcsapat. Korábban keltünk s kikerestük vagy inkább kivágtuk az utat a bozótban s szüntelen jeleket metszettünk a fák kérgébe vagy a cserőcék lombzatába. Ha áthághatatlan akadályokra bukkantunk s útunktól el kellett térnünk, a leszabdalt gallyakat garmadába hánytuk figyelmeztetőnek.

Az út fölöttébb kifárasztott, elpillesztett bennünket. Aligha hinnénk, mennyire hatalmába ejti az embert a csöndes elbágyadás, az egyhangú menetelés közben. Úgy látszik, mintha az egész természet elalélna a forróságtól és szárazságtól. A tenger por, amit le kell nyelni, kiszárítja a géget

és nyelvet; a szakállt gajácsos kovász tapasztja össze, mely a fogakat is vastagon bevonja s az ajkat elepeszti. Az ember valósággal elkábul; lassanként se hall, se lát.

Legalább valami eleven akadna! Sajnos, az állati élet jóformán a patakok mentére s a piciny berkekre szorítkozik. A kutyák itt dühös csaholással verik föl a déli álmát alvó vadat. A fölvidék azonban kihalt. Még naptámadat után sincs madárcsicsergés; déltájban pokolmeleg árad s a szürkésfekete törpe fáknak csak nyomorúságos árnyékuk van; ha pedig a messzeségben igazi fa tűnik föl, a kutyák rohavást szaladnak a hús árnyékba.

Lassan-lassan hozzászoktunk, hogy a Napot a braziliai erdőjáró emberek módjára időmérőnek használjuk. Annyira vittem, hogy negyedórai pontossággal meg tudtam határozni az időt. Perrot azt mondotta, hogy embereink a Hold és Nap átmérőjét hosszmértékekül számítják az égboltozaton.

Amikor az utazás kellemetlenségeiről beszélünk, figyelemztetnünk kell az olvasót arra, hogy a száraz évszakban vagyunk. Vannak kellemes oldalai is. Mindenekelőtt az, hogy a szabadban hálás a hűvös éjszakákon, szerfölött fölüdíti az embert s fölserkenéskor nyomban testi és lelki erejének teljében érzi magát; napközben pedig a legfárasztóbb meneteléstől sem izzad, mert a száraz levegő a nedvességet tüstént fölszippantja. Milyen gyönyörűség volt, legalább addig, míg az állatok meg nem érkeztek, mikor a mélyen bevágódott s lombbal beárnyékolt kristálytisztá, hús patakból ihatunk s mezítelen lábbal tapsikolva, a sávozott hátú, virgonc halakat fölriogattuk, vagy a napsütésen fényesen csillogó óriási pilléket röptükben követhettük. S ha egyszerűek voltak is a törpe guariboba-pálmák, annál elegánsabban festettek a hatalmas legyezős-koronájú, sudár buriti-pálmák, melyeket azért is köszöntöttünk örömmel, mert alattuk mindig találtunk vizet.

Szívesen megemlékezném még a trópusi gyümölcsökről is, sajnos ezekből mentől kevesebbet kóstolhattunk. Az alacsonyabb pálmák terméseit éretlen állapotban lelegelték előlünk a tapírok.

Éjjeli tanyázásainkra elsősorban a víz, legelő és függő ágyaink felaggasztására alkalmas fák voltak az irányadók. Ideális enyhelynek az felelt meg, ahol ivásra és fürdésre való tiszta patak kínálkozott, berektől körülfogott, friss, zamatos fűvű laposban, ahol az állatoknak nem kellett messzire elbódorogniuk legelni; vagy széljárta partok, néhány közelálló sudár fával, ahol sem alkalmatlan bogárhad, sem csepőte* nem volt. Legkényelmetlenebb tanyázás esett a száraz fűmezőben, pocsolyás helyeken, kízó szúnyogok társaságában.

Kiválasztott tanyánkra érkezve, mindent lecsomagoltunk; az öszvérek feltört hátát írral bekentük, aztán az egész csordát szélnek eresztettük. Manoel sebtében kikereste a főzésre alkalmas helyet, fát hordott össze, tüzet rakott, melléje jobbról-balról két ágas fát vert le s a keresztül fektetett rúdra ráakasztotta a babfőző üstöt. Mi azalatt kiszemeltük a függőágnak való fákat s mindazt ráaggattuk, amit a hangyáktól és természetektől féltettünk. Azután neki a főzésnek! Sok bajunk volt a méhekkal. Raj módjára leptek el bennünket s mohón szívtak föl rólunk minden izzadtság-cseppet. Nem csíptek ugyan, de mihelyt megállottunk vagy leültünk, százával tolakodtak orrunkba, szemünkbe, füllünkbe s kellemetlenül csiklandozták bőrünket.

A méhekre csak haragudtunk, de a moszkitóktól féltünk. Függőágyunk köré kifeszített hálónk szerencsére megvédett tőlük bennünket, úgyhogy e biztos fészkünkben nyugodtan írhattunk, rajzolhattunk, lustálkodhattunk. De legpicinyebb fajtájuk ezen is befurakodott s égető csípésétől majd esztét vesztette az ember. Rendkívül fájdalmas volt a mutuka-darázs csípése, nemkülönben sok kellemetlenséget szereztek az apró legyek, melyeket embereink szemnyalóknak neveztek el, mert különösen a szemhéj alá szerettek betolakodni; továbbá a levelekről levert atkák, melyek a bőr alá ásták magukat, meg valami bögölyfélék.

A természeteknek s az őserdő igazi urainak, a hangyáknak látogatása valójában nem nekünk, hanem holmiainknak szólt. Szerencsére még idejekorán fölfedeztük őket, ha

* Csepőte, csöpéte v. csepőce, a. m. bokros, cserjés, csalitos hely.

esténként megjelentek tanyáinkon. Ezek az éjjeli teherhordó hangyák óriási nagyságú terhet képesek elcipelni terjedelmes, 3 m mély földalatti hajlékaikba. Rágószerveik erősek, szemük borsónagyságú. Inkább érdekes, mint veszedelmes egy ezeknél nagyobb, barnaszínű hangyafaj — mely szerencsére nem seregesen jár — bár csípése a skorpióéhoz hasonló. A természetek esküdt ellenségeik nekik.

Fölsorolhatnék még sok más alkalmatlankodó férget, de e helyett forduljunk inkább kellemesebb tárgyhoz, az étkezéshez. Manoel kuktánk hangos szóval szokta jelezni, hogy megfőtt már a bab. Három csoportban érkeztünk; mi európaiak Perrottal, Antonioval és Januarioval, külön a katonák s külön a cimborák hármában. A gőzölgő üstöt kiterített ökörbőrre tettük s óntányérunkról vígan falatoztunk. Az ebédet paraguay-teával vagy néha kávéval végeztük. Egyhangú étlapunkat vadászat és halászat tette elviselhetőbbé. Rio de Janeiroban egy «Nemzeti szakács» című könyvet szereztem, mely tanuságot tehet arról, milyen sokfajta állatot és hányféleképpen tud elkészíteni a braziliai konyha. Ez a könyvecske nekünk is nagy hasznunkra lett. A tapírra például tizenhatféle receptje van, a majomra 7, az őzre 26 stb., stb. A kígyókat leszámítva, ezeket a recepteket majdmindegyikgőstoltuk.

A majomhúsért nem nagyon lelkesedtünk, jóllehet szakácskönyvünk azt tanítja, hogy ünnepi alkalmakkor az asztal mind a négy sarkára egy-egy sült makako-majmot kell tenni. Az indiánok a majmot szőröstül-bőröstül sütik meg; húsa szívós, de leves s a rosszul elkészített ökörhúshoz hasonlít. A tapírnak borsos lé való; legízletesebb az ormánya s frissiben sült mája. Egy alkalommal 60 darabra becsült vaddisznófalka rontott el táborunk mellett; öt darabot ejtettünk el belőlük. Húsuk fehéres s egészen más, mint a mi vaddisznónké. Ezt mondhatni az őzről és szarvasról is. A szarvascomb például finomabb, mint a borjúsült, de az öregebb állatnak fokhagymaszaga van. Az őzek a Paranatingán túl nem féltek az embertől. Hangyászó sünn, madár, teknősbéka, alligátor s főképpen hal természetesen szívesen látott eledel volt asztalunkon.

Asztalbontás után függőágyainkba másztunk s öskényelmesen himbálódzva, még sokáig elbeszélgettünk, legtöbbször persze élményekről, indián történetekről s terveinkről.

Jóllehet azon voltunk, hogy karavánunk lehetőleg délen, azaz a fölkutatatandó folyó forrásvidéke körül maradjon, mégis a Batovy nyugati ágát szélesebbnek találtuk, mint kívánatos volt, másszóval a kelleténél messzebb hatoltunk észak felé.* Földerítő útra indultunk tehát délnek s egy széles erdőpáasztával átfogott tájékra jutottunk. Úgy kell lenni, hogy a Paranatinga-melléki erdő folytatódik a Batovy-mellékibe, sőt tovább keletre a Kulisehu-mellékibe. Vízválasztót nem tudtunk fölfedezni. A Batovy-völgyében világosan fölismerhető indián-nyomokat is találtunk, emberkéztörte ágakat s egy elhányt botot. De ökrök nyomaira és heverő helyükre is akadtunk. Kétségtelen, hogy ezek azok az ökrök voltak, melyeket ezelőtt három évvel teljesen lesóványodva itt szabadjukra eresztettünk s amint a lábnyomokból megállapíthattuk, azóta meghíztak. Kutatásunk eredménytelen volt s helyettük egy tapírt ejtettünk el.

Augusztus 27-én átvergődtünk a Batovy utolsó forráspatakán is s egy kis csermely mellett pihenőnapot tartottunk, nem is sejtve, hogy már a Kulisehu vizét isszuk.

Most azt terveztük, hogy észak felé hatolunk, de rettenetes dombtömkelegbe kerültünk, úgy hogy csak keservesen juthattunk előre. Maga a főfolyó mind szélesebbre dagadt, de még sem voltunk biztosak benne, vajjon a Kulisehu van-e előttünk. Antonio rendületlenül ebben a hitben élt, mert a Batovy-melletti bakairóktól úgy hallotta, hogy azok egy nagy zuhataghoz járnak föl halászni, s hogy Kulisehu-melléki törzsrokonaiik innen háromnapos járóföldre laknak. Egy és más jeltől csakugyan azt következtethettük, hogy indiánok közelében vagyunk. Ideje is, mert az esős évszak világos jelei mutatkoztak, a levegő párás s a forróság tűrhetetlen volt. Élelmiszereink is aggasztóan megapadtak. Szeptember 6-án rettentő bozótos helyre értünk, valóságos sikátort kellett bele vágnunk, hogy előre juthassunk. Tizen-

* Lásd a térképet.

egy óra tájban magasan fekvő tisztásra értünk ki, ahonnan kilátásunk nyílt észak felé. Tüstént tisztában voltunk, hogy nem erre kell tartanunk, hanem le a folyóhoz s azon kell tovább mennünk, mert itt vagyunk a Kulisehu partján. Állataink egy része útközben végleg itthagyt bennünket.

További tervünkkel hamar elkészültünk. Antoniót megbíztuk, hogy eszkábáljon össze egy kéregcsónakot s ezzel mi hárman lehajózunk az indiánokhoz, a többiek pedig itt maradnak, esetleg a folyó mentén alkalmasabb helyen ütnek tábort. Úgy az emberek, mint az állatok ellátása itt már biztosítottnak látszott, a hely kitűnő halászó, vadászó területnek mutatkozott. Ezt az első kísérlet is igazolta, pompás tyúkféléket és halakat szolgáltatván. Úgy látszott, hogy disznók és más állatok sem hiányzanak. Vadászat közben egy óriási páncélos állatot is elejtettünk. Izmos, lomha, ma már nagyon ritka s jóformán az özvívizelőtti időkbe való állat. Majdnem úgy, mint a «kőkorszak» indiánjai, akiket mi keresünk.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

III. FEJEZET.

Első találkozás az indiánokkal.

Antonio hosszas keresés után megfelelő fát talált; kérését lehántván, tűzzel meggörbítette s belőle ügyes csónakot formált. Örvedetes hírt is tudott mondani. Evezőnek való fakesés közben rozzant vadászkunyhóra bukkant, sőt csónakok számára való révre is. Szeptember 8-án harmadmagammal csónakba szálltam, mely sebtében készülvén, gyatra kis tákolmány volt ugyan, de ki törődött most azzal. Indiánokat, s ha jó szerencsénk lesz, bakairokat találunk!

A víz egészen csendes volt; néha zuhogókat és homokzátonyokat értünk, vagy kidőlt fák zárták el utunkat. Az esős évszak beálltával a vízszín 8 m-nél is magasabbra emelkedik a mostaninál. Élénk madárélet kísért bennünket mindenütt. Már az első nap egész sereget láttunk vagy hallottunk.

Hal is bőségben volt, de különösen föltűnő nagy mennyiségben sárga pillangó. A homokban teknősbéka-, disznó- és tapír-nyomokat láttunk. Antonióra éjjel egy kajmán vicsorgatta a fogát. El is neveztük ezt az első pihenőhelyünket kajmán-pihenőnek, jóllehet a bőgő majmok olyan hangversenyt rendeztek, hogy alig tudtunk aludni miattuk.

Másnap jókor fölserkentünk s már kora reggel neki-vágtunk a párás folyónak. Köröskörül madarak zajongtak s a távolban egy vadsertés úszott át a folyón. Máshol fókamódjára bukdácsoló vidrákat zavartunk meg.

Kora délután Antonio a parton *leszaggatott ágakat* vett észre; kiszállva könnyen megállapíthattuk, hogy alomnak voltak odahintve valamely elejtett vad izsigereléséhez. Mivel pedig elhagyott tűzhelyt nem találtunk, azt következtettük, hogy a zsákmányt innen — ide s tova egy hónapja — vala-

hova elszállították. Itt egyúttal meg is pihentünk. Megsütöttük a délelőtt lőtt madarat s a vidrától elvett halat. Tikkasztó meleg volt, szinte lógott a lába a felhőknek. Csakhamar heves zivatar tört ki s kénytelenek voltunk a meredek part alá húzódni. De csakhamar kiderült, ruhánk megszáradt.

Antonio atyafiainak közelsége mind nyilvánvalóbbá vált. Ugyanis mikor öt óra tájban tanyának való helyet keresve, egy patakorkolathoz értünk: ebben egy ágakból való tökéletlen, de mindenesetre emberkézcsinálta halfogó készüléket fedeztünk föl. Ilyenek nagyon gyakoriak a brazilai folyókban s arra valók, hogy magas vízállás alkalmával a halak azokba betévedjenek, de kisvízkor bentrekedjenek. Elhatároztuk, hogy itt éjjelezünk.

Másnap újra korán útra keltünk. Folyónk általában északnak tartott; figyelmünket már messziről magára vonta mindjobban kivehető zúgása. Nemsokára oda is érkeztünk a zuhogóhoz. A hatalmas kövekkel telehintett mederben habot verve rohant az örvénylő víz. Ezt a helyet később «Salto»* Taunaynak neveztük el.

Itt egy órára megpihentünk. Efféle vízeséseknél bőséges alkalom kínálkozik halfogásra s csakugyan világosan fölismerhető lábnyomokat s a köveken félig elhamvadt pálmafáklyákat leltünk. Körülbelül egy hete járhatott itt valaki.

Továbbat új zuhogó következett, szintén halászás nyomaival, még alább pedig kövekből épített vejszéket** is találtunk, nem kevesebbet, mint tizenhármát. Legjobban azon lepődtem meg, mikor Antonio egyszerscsak azt találja kibökkenteni, hogy itt *tegnap* vagy *tegnapelőtt* ladik járt. A csendes vízben partnak verődött bugyborékokból állapította meg.

Két óra hosszat derekasan evezünk, keveset és halkan beszéltünk s óvatosan kémlelődtünk minden oldal felé. De a további jelek elmaradtak. Mindkét parton magas hallgatag erdő, tágas körzetben semmi eleven hang. Déltájban kiszál-

* Vízesés. Taunay előkelő braziliai államférfiú.

** Halfogó készülék.

lottunk s amint a parton ülök, puskalövésnyire hirtelen egy csónakot pillantok meg. Egy meztelen indián áll benne s a túloldal felé igyekszik, majd egy fatörzs mellett óvatosan meglapul. Teljes erőmből kiabálni kezdek: «mi bakairok vagyunk, te bakairi vagy, én bakairi vagyok, a bakairok jók!» Egyszerre csak *bakairi, bakairi, bakairi!* — hangzik vissza más, általam nem értett szavak kíséretében s az ember veszettül hadanász a kezével. Szerencsére előkerül Antonio s fölvilágosítására a helyzet nyomban megváltozik.

A csónak kimerészkedik rejtekhelyéből, — gyönyörű, száraz, hosszú, kéregcsónak, — egyenesen nekünk tart s mi őt, ő meg minket bámul. Egyáltalán nem úgy mutatkozott be, mint akinek lelkén a trópusi erdő egyhangú és nyomasztó környezete tükröződne vissza, ahogy azt az iskolában tanítják, hanem szüntelen nevetett és fecsegett, mintha csak a mérsékelt égöv valamelyik boldog országában nőtt volna föl. Percek alatt jóbarátok lettünk s megtudtuk, hogy neve *Tumayaua* s egy közeli *bakairi falucska* főnöke.

Az elmúlt hetek reménye tehát teljesedett s mi egy törzsrakonaiban jólismert, barátságos nép közé kerültünk működésünk óhajtott területére. *Tumayaua* nem kevésbé ámult el fölhívásomra, hogy ő bakairi, de azt válaszolta vissza, hogy mi nem azok vagyunk. Előzékenyen ajánlotta föl saját ladikját s a mienkbe szállva, átvette a vezetést. Útközben persze társalogtunk. A Batovy-melléki bakairok *Tumayaua* rokonai és barátai. *Pauhaga*, az első bakairi, akivel 1884-ben találkoztunk, éppen *Tumayaua* falujában időzik.

Folyónkat csakugyan *Kulisehunak* hívják. Rozzant csónakunk útközben végleg fölmondta a szolgálatot; *Tumayaua* csakugyan az utolsó percben érkezett segítségünkre. Nemsokára a révbe értünk. *Tumayaua* előre sietett, hogy bennünket bejelentsen. Egymás háta mögött ballagtunk a szűk úton, a tűzzel ritkított mezőségen át, majd az erdőbe jutottunk s néhány száz lépést téve s egy kristálytisztá patakocskán áthaladva, három kaptáralakú, középen szabad teret körülfogó kunyhó előtt állottunk. Ott az élénken

gesztikuláló Tumayaua vezetésével egy férfiakból, nőkből és gyermekekből álló, gomollyá csoportosult mezítelen, barna társaság fogadott, félig hüledezve, félig örvendezve, de mindenekfölött meglepődve. A férfiak hozzánk jöttek s jobb kezüket kinyujtva, ezt mondták: «*áma*» = «*te*», «*az vagy te*» vagy: «*áma karaiba*» = «*te a karaib*».

Tehát nem ők, hanem mi vagyunk a karaibok ő szerintök s én «*píma karaiba*», a karaibok főnöke vagyok.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IV. FEJEZET.

Bakairi-idill.

Már az első este tájékozódtam a Kulisehu-melléki törzsekről. Megtudtam, hogy három bakairi falu van, azután következik egy «mahuquá», két «mehinakú» stb. falu. Mindezt azonban nem volt könnyű kiszedni belőlük, sokat kellett a homokba rajzolni, sok jelbeszédet végig csinálni s ha valahol megakadtunk, ismét újra kezdeni.

Antoniót és Carlost visszaküldtem táborunkba s magam maradtam új barátaim között. Mondhatom, hogy a körükben eltöltött napokat életem legboldogabb napjai közé sorolom. A falu nagyon kicsiny volt, két nagy kerek házból állott, melyek mindegyikében több család lakott. Volt még egy kisebb, üres hajlék is, melybe jómagam hurcolkodtam be. A házak között szabad térség terpeszkedett néhány állványnyal a mandiokaliszt szárítására, középen hosszú ászokfa a pihenők részére s a szélen gyapot-cserje, festőfa és ricinusbokor. Köröskörül számos gyümölcsfa, pálmafa, vajfa stb.

A kis községben 9 férfi, 7 asszony és 5 gyerek lakott. A férfiak nevei ezek: *Tumayaua* a főnök, ő gondozta az ültetvényt, *Paleko* az édesapja, aki kosarak- és halászó varsák kötésével foglalkozott, *Alakuai*, a barkácsoló, *Avia*, a festő, *Yapü*, a köpcös, *Kalavaku* a szégyenlős s az ifjú suhancok *Kulekule*, *Luhu* és *Pauhaga*. Az asszonyoknak nem volt nevük; «pekoto ura», «asszony vagyok» volt az állandó válasz. Mondanom sem kell talán, hogy jövődöbelimet egy körülbelül 12 éves leányzó személyében csakhamar kiszemeltek s mivelhogy ő az elhunyt főnök leánya és örököse volt, házasság esetén, — amit különösen az öreg Paleko óhajtott melegen — rám szállott volna a kormányzás gondja. Tanul-

4. Luhu.

5. Tumayaua főnök.

6. Independencia-tanyánk konyhája.

mányaimra bizony ennél pompásabb alkalmat nem kívánhattam volna.

Az első napokban szerényen visszavonultam, hogy embereimben bizalmat keltsek. Házikóm az ünnepek alkalmával tánchelyül szolgált, azaz «furulya-ház» volt. Állandó látogatóim lettek benne a méhek, úgyhogy néha a másik két házba kellett menekülnöm előlük. Ezekben csodálatos hűsen maradt a levegő s a rovarok sem látogatták. Alapjuk köralakú, szélességük 15 m. Olyanok voltak, mint valami óriási méhkas; belől persze a füsttől kátrányfeketék. A függőágyak küllösen voltak kifeszítve; középen a tetőlyuk alatt szabad térség maradt tűzhelynek, kosaraknak, edényeknek, gyékényeknek, mozsárnak stb. Az ajtók fölött lopótök eltartására való kosarak, hálók, varsák, a fal tövében íjjak, kőbalták és mindenféle apró szerszám, a földön edények, zsámolyok, tűzrevaló és tűzgerjesztő fa, — mert éjjel kiki a saját függőágya alatt tüzet rak — stb. Mindent összefoglalva, valóságos családi lakások. Az asszonyok a főzéssel foglalatoskodtak vagy lisztes gyökereket törtek szét mozsarakban. A férfiak a függőágyban heverésztek. Az asszonyok időnként egy-egy korty italt vagy frissensült mandioka*-lepényt vittek nekik.

A csöndes egyhangúságban csakhamar elnyomott a buzgóság s jó verset aludtam. Fölébredve megváltozott a kép. A ház népe kint ült a térségen, az asszonyok egymás kócos hajában bogarásztak, a férfiak pedig a csapongó fecskékre lövöldöztek.

A szállással csak meg voltam elégedve, de az ételekkel nem. Halon kívül húsneeműt egyáltalán nem ettünk. Főképpen mandioka-lepénnyel éltünk; egyszer kaptam jövődöbelimtől pörkölt kukoricaszemeket, néhány mangave-gyümölcsöt, sőt egy kövér bogárálcát is, ami szerintük a legínesebb falat, «ivakulukulu». Ellenben velük született kíváncsiságuknak és torkoskodásuknak csakhamar az lett az eredménye, hogy kevéske eleségem elfogyott.

Említettem már, hogy indiánjaink teljesen paradicsomi

* Lisztesgyökerű növény.

módra öltözködtek. Ruhadarabjaimmal pl. úgy játszottak, mint a pajkos gyerekek. Ruhafélét csak álarcos ünnepeken öltenek; ennek neve «éti» = ház s így lett nekem a kalapom «fejház», a nadrágom «lábház» stb. Ez hát természetes állapot, amelyhez a mi szeméremérzetünknek semmi köze. Ők ellenben evés alkalmával szemérmesek. Mikor egy este Tumayaua a térségen ülő férfiak társaságában egy darab halat adott s azt nyomban el akartam költeni, a jelenlevők lesütötték fejüket, zavarban voltak, elfordultak s Paleko a kunyhóra mutatott. Mikor pedig bevonultam s valaki oda véletlenül belépett, hátat fordítva leült s hallgatag maradt, mig nem elkészültem.

Legtermészetesebben viselkedtek indián barátaim estenden, mikor a napi fáradalmak után a falu terén dohányozni összejöttünk. Ártatlanabb mulatságot el sem lehet képzelni. Elsőnek mindig a meredtlábú öreg Paleko jelent meg, egy csomag dohányval, meg egy marék száraz gallyal a kezében. Sőhajtozva kuporodott le a földre fektetett ászokra, tüzet gerjesztett s csakhamar ki-ki rágyújtott mintegy 25 cm hosszú, levélből sodort szivarjára. A füstöt lenyelték s még az én erős, fekete dohányomat is így szívták.

A kunyhóban teljes csend uralkodott, a háznép már elpihent, még a két szelíd kakadu is aludt egy félig kiszáradt pálmafán. Két-három óra hosszat üldögéltünk így, köröskörül sötét erdővel körülvéve. A legparányibb felhőcske feltünését észrevettük az égen s megbeszéltük honnan jön, hova megy. Ha valami állati hang hallatszott az erdőből, egy pillanatra mindenki elnémult s várta, vajjon ismétlődik-e s maga elé suttogeta, «tapír», «páncélos állat», vagy más efféle, míg valamelyik egész önkéntelenül utánozta a hallott hangot.

A rám nézve legfontosabb tárgyat, a Kulisehu földrajzát lelkiismeretesen megtárgyaltuk. A folyót lerajzoltuk a homokba, a törzseket fősoroltuk s kukoricaszemekkel megjelöltük. Lassanként tehát megismertem a folyó vidékét s az egyes apró törzseket, melyek vagy jók, *kúra*, vagy rosszak, *kurápa* voltak és pedig csodálatosképpen vendéglátó tulajdonságaik szerint. Jók t. i. azok, akik a hozzájuk szálló

idegent étellel-itallal tőlük telhetőleg ellátják. De nem kell azt hinnünk, hogy e kis tudomány elsajátítása valami könnyen ment, teszem csak azt, hogy a második község innen egy napi járőföldre van, a harmadik kettőre és így tovább. Megvan annak a maga módja! Nevezetesen először beülünk a csónakba, azután elkezdünk evezni «pépi, pépi, pépi», . . . majd megérkezünk egy zuhogóhoz, «bububu» . . . milyen magasról esik le a víz! . . . az asszonyok elkezdenek félni és sírni «pekóto éé, éé, éé» . . . ! Aztán ki kell szállni; a csónakot a kövek közt áttolni, a háti kosarakat a vállon cipelni. De ismét beszállunk és soká, soká evezünk . . . közben a nap lesuhad: a kinyújtott kéz ívet kanyarít le az égen nyugatnak mutatva, amikor . . . megérkezünk.

Olyan vidékről, melyet nem ismernek részletesen, csak a napokat adják meg. A jobb kéz lassan emelkedve egyenletes haladással ívet ír le keletről nyugatra, azután hirtelen a bal orcára szorítják s egy darabig itt tartják, míg a szemet fáradtan lehunyják; majd a balkéz kisújját fogják meg, ami azt jelenti: egyszer alszunk. Ez aztán így megy tovább: kétszer aluszunk stb. Ha pedig közben kérdezni talál az ember, azt nyeri vele, hogy az egész műveletet újból végig kell hallgatnia. De végre rám is került a sor, mert szerették volna tudni, milyen messze van tőlük Cuyabá. Mondhatom, felséges dolog volt nézni azt a sok álmélkodó képet, mikor előbb a bal, aztán a jobb kezemet, majd a két lábamot vettem elő a számláláshoz s mikor ezek sem futották, a hajamba kaptam, magyarázni akarván, hogy a napok száma több mint 20. Erre már mind türelmetlenebbek lettek, összevissza hadartak s végül hangosan elnevelték magukat, amiből kétségtelenül azt olvashattam ki, hogy nem hitték el szavaimat.

Itt említjük meg, hogy a bakairok jelbeszéde többkevesebb élenkséggel mindegyik törzsnél megisméltódott s érdekes, hogy idegen törzsekkel való érintkezés alkalmával éppen úgy éltek vele, mint velem szemben. Viszont az előttük ismeretlen hangok vagy taglejtések iránt feltűnően érdeklődtek s mindent utánoztak. Különösen megnyertem tetszésüket háziállataink hangjának produkálásával. Csak-

hamar bábeli hangzavar támadt a sok múútól, méétől, vauvautól és miautól. Különösen nagy hatást keltett az öreg birkának komoly s az anyját sirató piciny báránynak panaszos méé-hangja, meg a nagy bundás s a kicsiny öleb ugatása közti különbség. Véletlenül elég jól értettem házi állataink hangjának utánzásához. De iparkodtam az állatok tulajdonságaival is megismertetni hallgatóságomat, nevezetesen a különböző fajtákat, mint pl. kutyát és macskát együtt szerepeltettem s megpróbáltam megértetni velök, hogy pl. a kutya engedelmeskedik gazdájának stb. Mondhatom, hogy figyelmes tanulók voltak, akik a tananyagot csakhamar elsajátították és lankadatlanul gyakorolták.

Dohányzó társaságunk emlékezetes ülése, melyben először tartottam előadást európai háziállatainkról, messze benyúlt az éjszakába, de láttam az arcokon, hogy mindenki meg volt elégedve a programmal. Luhu pompásan ugatott, miközben kitörő jókedvvel futkosott ki-be s a kunyhók körül. Félig már elszunnyadtam függőágyamban s azt hittem, hogy a tisztelt társaságot is elnyomta az álom, amikor egyszerre hangos méé-kiáltás ébresztett föl, mely egyik nőitagunk függőágyából hallatszott át hozzám. Méé válaszoltam én is s jó darabig még élénk vihogás uralkodott a kunyhóban.

Egyik nap úgy telt el, mint a másik. Tumayaua dohányt ültetett velem kunyhója előtt, amit eleinte nem értettem, csak később jöttem rá, hogy segítségemtől gazdag aratást vagy kiváló minőséget remélt. Egy alkalommal halászni volt az egész társaság. A vesszőből font tapogatókat és varsákat az asszonyok cipelték. Útközben egyhangú, lassú énekkel vertük fel az erdő csöndjét. Elsőbb a tapogatókkal halásztunk, azután a térdigérő vízben rakott varsákba kergettük bele a halakat, a parton vezénylő öreg Paleko felügyelete mellett.

*

A megrendelt s kőbaltával faragott kéregcsónak szeptember 18-ára elkészült; négy ember vállán vitte a folyóhoz.

Elmult egy hete, hogy a jóra való bakairok között éltem s lassanként észrevettem, hogy kissé türelmetlenekké váltak,

mert sűrűn kérdezgették, mikor jönnek már «fiatalabb testvéreim». Ami értékes holmim volt, régen elkunyorálták tőlem. Barátságos egyetértésünk azonban az utolsó perzig zavartalan maradt. Ha rajtam múlt volna, legörömeztőbb náluk maradtam volna az egész esős időszak idején, jöllehet, az örökös lisztevéstől savanyás ízt éreztem torkomban s emésztési zavarok is háborgattak. Első benyomásaim békés és megnyerő modorú vendégbarátaim jelleme felől szikrát sem változtak. Az öregebbek józan fölfogásúak és szorgoskodók, a fiatalabbak erősek és fürgék, az asszonyok dolgosak és háziasak, mindannyian jóindulatúak, kicsikét hiúk s a házi gondokkal elfoglalt anyákat leszámítva, egyformán jókedvűek és beszédesek s a mellett tisztességtudók voltak. Amit tőlük elcseréltem, azt attólfogva az én birtokomnak tekintették és soha el nem tulajdonították, sőt gyakran elveszett holmimat is visszahozták.

Egyszóval *bakairi kúra*, a bakairok jók. Mindazáltal nem kell ezt a jóságot félreértenünk, mert valaminémű eszményiségnek nyomát sem lehetett találni náluk; nem voltak ők mások, mint zavartalan, egyszerű állapotok gyermekei, kiknek életmódja csöndes «idill» képét mutatta a közöttük tartózkodónak.

*

Mondanom sem kell talán, hogy gyerekes érdeklődéssel viseltettek öltözékem és minden más holmim iránt. Érdeklődésük kiváltképpen zsebeimnek járt ki s csakhamar pontosan tudták, mi rejtőzik az egyikben s mi a másikon. Örökké azzal a bosszantó kérdéssel zaklattak, vajjon nadrágomat, ingemet, függőágyamat stb. magam csináltam-e. Különösen érintette őket, de végül magamat is, hogy minden kérdésükre nemmel kellett válaszolnom.

Mindent megkívántak, mindent maguknak akartak. «Ura», az enyém, — mondották egyszerűen. A férfiak főként a használati tárgyakra, a nők és a gyermekek az ékszerfélékre áhítoztak. A gyöngyök láttára valóságos izgalom fogta el a nőket. A gombokat szintén gyöngyöknek tartották s azt hitték, kőből vannak.

Fölöttébb érdekes volt az a gyorsaság, mellyel az előttük ismeretlen dolgokat a már ismertek közé besorozták s a náluk járatos szóval illették. Hajukat például éles kagylóval vagy a piranya-hal fogaival szokták levágni: közbámulatot keltő ollóimat tehát egyszerűen piranya-fognak hívták. A tükröt víznek, a tájolót napnak, az órát holdnak nevezték.

Azt sem kell hinnünk, hogy ennek az őszinte kíváncsiságnak vagy csodálatnak valami mélyebb tudnivágyás volt az alapja. Korántsem. Az a minden egyes tárgyról megismétlődő kérdés, vajjon magam csináltam-e, világosan elárulta ezt.

Második kérdésük mindig a tárgy nevére vonatkozott. «Eszéti?» «eszéti?» «hogya hívják?» kiáltották kórusban s egyikök-másikok sokáig gyötörte magát az idegen szó kiejtésével s ha egy-egy tárgy nevét megtanulták, látni lehetett rajtuk, hogy ezzel maga a tárgy is meghittebbé lett előttük.

Ha pedig megelégtették a szórakozást, tartózkodás nélkül ásítottak s egymásután otthagytak a mellém rendelt kísérelővel együtt.

Nyelvészeti tanulmányaim céljaira nem használhattam mindegyiket egyformán. Egyesek hamar kifáradtak, mások állhatatlanok voltak. A pohos Yapü pl. néhány perc múlva ásítani kezdett, Luhu pedig örökké csak mulatozni akart. Legtöbb hasznát vettem az öreg Palekonak, akitől nemcsak bakairi szokat és mondatokat jegyeztem le, hanem nahuquászokat is. Munkám azonban csak lassan haladt előre. A legszükségesebb érintkezésre 50—80 szó elégséges ugyan, ellenben a nyelv egész szókincsének fölgyűjtése és nyelvtanának összeállítása nem közönséges nehézségekbe ütközik.

Sok vesződségem volt azzal, hogy kérdő hangsúlyozásomat félreértették. Utánozták, a helyett, hogy válaszoltak volna. Részletesen vettem föl a testrészek neveit, mert ezekhez mindig névmásos előragok tartoznak. Így pl. az indián nem mondja, hogy: «nyelv», hanem mindig a személynek hozzátételével, tehát *alu*, *ulu*, *ilu*, *kulu*, azaz nyelved, nyelvem, nyelve, és minden jelenlevőnek nyelve.

Kész mulatság volt az állatnevek följegyzése, mert itt nagy szerep jutott a hangnak és taglejtésnek. Igaz, hogy itt

meg a sok aprólékos adat okozott zavart, melyet az egyes, általam nem ismert állatfajokról adtak. Legtöbb bajom volt az igékkel. Azt hittem például, nagyon könnyű lesz a következő igék nevét: ásítani, köhögni stb. megkapnom, ha ásítok, köhögök stb. De nem úgy volt, mert örökké félreértettek s hűségesen ásítottak, köhögtek velem együtt, a nélkül, hogy az óhajtott szókat kimondották volna.

Őszintén rosszul esett nekik, hogy félreértettek, hogy a meghallást a megértéssel fölcserélték. Kértek is, hogy kúráljam őket. Benyálaztam tehát az újjamat s ezzel kentem be fülüket. Meg kellett elégednem szójegyzékem minél teljesebbé tételével s a mondatok minél szabatosabb értelmezésével. Tulajdonképpen fordításra nem gondolhattam. Nagy örömük telt abban, hogy minden dologra külön szavuk van. Mégis azt kell mondanunk, hogy nyelvük, mint minden természeti népé, elvont fogalmak tekintetében igen-igen szegény. Így teszem azt, minden papagájnak vagy pálmájának külön neve van, de az általános fogalom, hogy papagáj vagy pálma, hiányzik. Másszóval mondva ismerik ugyan mindkettő fajtáinak egyes tulajdonságait, de elméjüket annyira fogva tartják ezek az egyes ismeretek, hogy a közös jellemvonásokkal nem törődnek, annál inkább, mert azokhoz semmi közük sincs.

Elvont fogalmak alkotásában való nehézkességük legszembetűnőbben számoláskor derül ki.

Számolókészüléküknek, az újjaknak nevei, magukkal a számokkal semmiféle kapcsolatban sincsenek. Az öregújjat apának, a kisújjat fiúnak, a középső újjat középsőnek s a mutató- és nevetlen-újjat szomszédnak nevezik. Szavakkal 6-ig számolnak, ú. m.:

- 1 = *tokále*
- 2 = *aháge*
- 3 = *aháge tokále* (v. *ahéváo*)
- 4 = *aháge aháge*
- 5 = *aháge aháge tokále*
- 6 = *aháge aháge aháge*.

Látjuk tehát, hogy külön szava csak az 1, 2, illetve 3 sorszámnak van, a többi ezekből tevődik össze s számlá-

lásuk így megyen: egy, kettő, kettő-egy, kettő-kettő, kettő-kettő-egy, kettő-kettő-kettő.

Elkezdik pedig balkezük kisujjával s ezt mondják: «*tokále*», azután megfogják 4. újjukat; hozzácsapják az ötödiket s azt mondják: «*aháge*», majd áttérnek a 3-ra s az 5. és 4. mellett külön tartják s ez: «*aháge tokále*», most jön a 2.; ezt összefogják a 3-mal, ami: «*aháge aháge*», megfogják az öregujjat s ez lesz «*aháge aháge tokále*», majd a jobbkez kisujját hozzáteszik s azt mondják «*aháge aháge aháge*». Számneveik tehát a «6»-nál végződnek s a jobb kéz 4., 3., 2. és 1. újját egyszerűen «*méra*» = «ez» szóval illetik. Ugyanezt mondják sorban a bal és jobb láb ujjaira is. Fogalmaik tehát «6»-nál végződnek. Számtalanszor megpróbáltam, mi történik, ha ennél több kukoricaszemet tesztek eléjük. Ha pl. tizet tettem és megkérdeztem mennyi? akkor az előbb leírt módon pontosan számoltak «6»-ig. A 7. és 8. szemnél még segítségül hívták a jobbkez 4. és 3. újját s azt mondták: «*méra*». Valósággal belefáradtak az általuk is fejmunkának vagy fejfájásnak nevezett foglalkozásba.

Egyiköktől alkalomadtán megkérdeztem, vajjon nagy-e a szomszéd község. A kérdezett egy csomó kört rajzolt a homokba, így akarván jelezni a kerek kunyhókat. Ezzel nyilván az volt a célja, hogy a házak bizonytalan sokaságát érzékeltesse velem, de arról fogalma sem volt, hogy kört kör mellé rakva, mégis egy meghatározott számot, pl. tizenkettőt közölt velem.

Érdekes az is, hogyan számoltak 6-nál kevesebb tárgyat. Ha egy szemet tettem eléjük, rögtön rámondták «*tokále*», de egyszersmind megérintették a kukoricaszemet s bal kisujjukat is. Ha két szemet raktam le és pedig egymástól távolabb, a kettőt előbb összetolták, azután megfogták a két újjukat s csak azután mondták ki a számot. Ha hármat tettem eléjük, azt kettőre és egyre osztották szét, azután megérintették a két szemet, megfogták az 5. és 4. újjukat s csak e művelet után mondták, hogy «*aháge*»; a magános szemet ismét megérintették, a 3. újjukat a másik kettőhöz tolták «*tokále*»; végül «*aháge tokále*».

Jobb kezük tehát fogott, a bal pedig számolt. Jobb

kezük újjainak használata nélkül, pusztán a szemekre való egyszerű rápillantással háromig sem tudtak számolni balkezüik újjain. Ha balkezüket nem engedtem használni, akkor sem tudtak háromig számlálni.

Mondáikban előfordul az, hogy egyik ősük öt fát döntött le. Az elbeszélőnek ehhez a következő három mondatra volt szüksége: Ledöntött két fát. Újra ledöntött kettőt. Ledöntött egyet.

Magasabb számokra nincs is szükségük. Szerény viszonyaik között a hatnál nagyobb darabszámnak semmi szerepe sincs. Fogyatékos számolókéességük mégsem észbeli tehetségük korlátozottságát mutatja, hanem csupán a gyakorlat hiányát. Mert nincsen pl. jószáguk, amit darabszám szerint meg kellene számlálni, árúkkal nem kereskednek, amiket ismét számon kellene tartani s ha elő is fordulnak ennél magasabb számok, mint pl. emberek, elejtett állatok, levágott fák és más egyebek, ezt az ismeretlen sokaságot szavakkal vagy jelbeszéddel értetik meg. Hogy ilyen kevés szükségük van a dolgok számainak pontos megszámlálására, azt nemcsak a számnevek hiánya jellemzi, hanem az a körülmény is okozza, hogy nyelvükből a többesszám hiányzik. Fa, fák, és egy rakás fa mind: «sze», ház, házak és falu mindig csak: «éti».

V. FEJEZET.

I. Együttesen útrakelünk s fölkeressük a három bakairi-falut.

Szeptember 19-én érkezett meg két társunk táborhelyünkről. Néhány nap mulva velük együtt fölszedelőzködtünk s Tumayaua és Luhu kíséretében ide tértünk vissza, hogy eddigi útunkról jó hírt hozva, mindnyájan útrakeljünk s levezzünk a Kulisehu-melléki indián falvakhoz.

Távollétünk közben, szeptember 8-tól 26-ig tanyánkon semmi különösebb baj sem történt, mindössze az állatok rendbentartása járt sok vesződséggel. Embereink unalmukat vadászással és halászással fűszerezték. Különféle szárnyas, majom, tapír, őz, szarvas és vaddisznó bőven került terítékre s ezeken felül többfajta erdei méznek volt nagy szerepe étrendjükben.

Szóba került köztük, hogy a tanyát közelebb kellene tenni a bakairi faluhoz, de szemle-útjukon arról győződtek meg, hogy a folyó mindkét partját ellepő tüskés bozót tanyázásra egyáltalán alkalmatlan, amennyiben az állatoknak nem lenne megfelelő legelőjük. E szemleúton egyik kutyánk majdnem póruul járt. Egy 3 m hosszú óriáskígyó körületekerde s csak alapos megbicskázás után bocsátotta szabadon.

Antonio szeptember 14-én jött vissza a faluból a táborba, még pedig a nagy zuhatagtól szárazföldi úton, nem pedig a folyón s ő is úgy találta, hogy a tanyát nem lehet lejjebb vinni. Igaz ugyan, hogy a zuhatagnál tágas mezőség terült el, de ezt köröskörül veszedelmes, láznevelő mocsarak szegték be. Meg voltunk tehát vele elégedve s megnyugodtunk abban, hogy küszöbön lévő útrakelésünk után itt maradó embereinknek megfelelő helyük lesz.

Takaros házat is építettünk s féltettebb holminkat,

köztük az indiánoktól szerzett tárgyakat ebbe raktároztuk el. Tumayaua fogadkozott, hogy övéi időnként ellátják embereinket mandioka-liszttel. Azt is megígérte, hogy további útunkon el fog bennünket kísélni, amiért két szép balta, több ing s nagyobb mennyiségű gyöngy leendő jutalma. Ő és Luhu különben az egész tábor kedvence volt s mindketten pompásan érezték magukat közöttünk. Tumayaua még a ló hátára is fölmerészkedett.

*

Indiánjaink segítségével még két csónakot csináltunk s október elsején kora reggel öt csónakon útrakeltünk. A tanyán csak négy emberünk maradt az állatokkal.

Szorgalmasan eveztünk s délután öt órára érkeztünk meg a nagy zuhataghoz. Az éjszakát itt töltöttük s másnap újra korán indulva, délután kötöttünk ki a bakairi révben. Itt már várt reánk az öreg Paleko. A kis község lakói izgalmas örömmel fogadtak. Egyrészüket ünnepiesen kifestette magát. Kulekule felső testét és arcát narancsvörös vonalakkal és pöttyökkel ékesítette, egy másik vörös kígyóvonalakat rajzolt a combjára, vagy homlokát és orrát festette vörösre. Vendégek is jöttek a II. és III. faluból. A férfiak néhány szem gyöngyért nyugodtan engedték magukat lefényképeztetni, az asszony néppel nehezebben ment a dolog.

Csakhamar búcsút kellett vennünk barátainktól. Az utazás az első községből a másikba a számos zuhogó miatt meglehetősen nehézkes. De nem csupán azért, mert a folyó helyel-közzel nagyobb darabokon tele van kötömbökkal, hanem azért is, mert a vízállás alacsony volt. Ezeket a helyeket közuhatagoknak neveztük el.

A Kulisehu a községen túl néhány órajárásnyira fölséges nyugalommal haladt tova; a csónak, utasaival együtt élesen tükröződött vissza a smaragdzöld hullámokban s hosszú tajtéksáv jelölte útját. Az erdő képe sötéten, de a napfénytől sárgásan átvilágítva vált el a ragyogó, csillogó vízfelülettől. A teljesen kifejlett lombdíszt gömbölyűvé tette a fák körvonalait s üde, világoszöld bambuszokrok töltöt-

tek be minden hézagot. Alácsüngő bokrok és alacsony fák árnyékában siklottunk tova. Nincs elragadóbb a természet általános hallgatásánál. Ütközben Luhu hajlékony természetben gyönyörködtem, amint a csónakban állva, íjjal és nyíllal paku-halakra leselkedett. Az indián, aki a horgot még nem ismerte, a csalit már alkalmazta. Babszemnagyságú haragosvörös bogyókat szórt a vízbe, hirtelen felajzotta íjját, célbavette a bogyókat s abban a pillanatban lőtt, mikor a hal a bogyót bekapta.

Multkori látogatásom alkalmával egy nap alatt kényelmesen elértünk a szomszéd faluba, mert a csónakot mihamar otthagya, szárazföldön mentünk. Most nem kerülhettük ki a zuhatagokat.

A kikötőhelyig nyolc ilyen zuhatag volt, de már a hetediknél tanyát ütöttünk. A negyediknél negyven percre volt szükségünk, hogy a kötömkelegen átvergődhessünk. Egyik csónakunk két szikla közé szorult s félig megtelt vízzel. Egy helyen erős karó-, majd alább kőgát fogta át a medret, mellyel a bakairok a halakat tetszésük szerint átbocsátották vagy föltartóztatták. Bizony nem kis munkánkba került, míg keskeny csónakjainknak utat nyithattunk rajtok.

A község mintegy órajárásnyira fekszik a folyótól. Mindenünnen erdőirtás veszi körül és pedig olyan terjedelemben, hogy fölkeltette bámulatunkat. A három különböző úton, melyen a községbe lehet jutni, hatalmas olyan dülőkön mentünk át, ahol az erdő kőbaltával volt kiirtva. A fákat márciusban és áprilisban döntik le s a megszáradt törzseket szeptemberben és októberben égetik föl. Ámulattal néztük a vastag fákat, melyeknek keresztmetszetét a kőbalta tompa vágásai borították el s tanuságot tehetünk róla, hogy a függőágyban lustálkodó indiánnak sem minden napja ünnepnap.

Iguétiben, ahogyan e második községet nevezték, három nagy családi házat s egy igen tekintélyes furulyaházat találtunk. Benne számos, palmarostból készült táncruha lógott. A házak előtti térségen hosszú rudakból összeállított, hegyes kúpalakú sátorféle állott. Ez egy foglyul ejtett óriás

7. Bakairi táncöltözékben.

Közép-Brazília.

8. Auető főnök.

9. Sémita-arcú fiatal indián.

sasnak volt a ketrece, melyet a bennszülöttek, kedvelt táplálékáról a majmok urának neveznek.*

A falucskában mintegy 40 lélek lakott. A főnöki tisztelet a szélesvállú, bicegőjárású öreg Aramöke viselte. Agyafúrt tekintete ellenére rendkívül figyelmes, udvarias és vendégszerető volt irántunk. Étellel, itallal bőségesen ellátott bennünket s üveggyöngyeinkért útravalóról is gondoskodott. Egy szál vörös nyakravalóval s egy nagyobbfajta késsel boldoggá tettük ő kelmét.

Itt tartózkodásunk alkalmával érdekes jelenetnek voltunk szemtanui. Egy este a furulyaházban ülünk, mikor egynéhányan betoppannak s hangos szóval rákezdik: í...í... Erre a jelenlevők közül egypáran magukra rántják a pálmaból készült öltözeteket (7. kép), s kis ideig ordítózva járnak körül a kunyhóban. Eleinte tréfára gondoltunk, de láttuk, hogy a jelenlevők komolyak maradnak. Ezután az egyik álarcos kimegy a kunyhóból, míg a kórus «í...í»-t, «hí...í...»-t énekel s közben csörgőjét rázza. Az álarcos azután eltűnik az egyik kunyhóban s csakhamar étellel-itallal megakodva tér vissza. Ez többször ismétlődik.

Majd három ember kezd el énekelni, háttal fordulva nekünk, közvetlen az ajtó mellett és pedig úgy, hogy kettő a csörgőt rázza, a harmadik pedig ütemre dobog a jobb lábával. A három ezt éneklí: *ihai, iháii, huhó, ihai ohuhohó...* Komoly, csaknem szomorúnak mondható volt ez az ünnepi ének. Majd mások állottak a három mögé, énekeltek, dübögtek s végül az egész társaság kirohant a kunyhóból, át a főnök kalibájához, majd vissza s fel-alá a házak között szüntelen *ohuhohó*-zva. Így ment ez egész éjjel szakadatlan. Úgy látszik, hogy ez a virradatig tartó tánc igen régi indián szokás.

Revolverlövés-produkciónk inkább félelmet, mint bámulatot keltett: az asszonyok a házak mögé bújtak, egy nyurga legény pedig a függőágyba menekült s befogta a fülét.

Aramöke háza az egyszerű építkezés eme pompás pél-

* Ez a sasféle legerősebb s legvérengzőbb ragadozó madara Dél-Amerikának. A bennszülöttek fiatalon fogják s dísznek használt tollaiért nevelik fel. B. Zs.

dája, nagyobb és gondosabb hajlék volt, mint Palekoé Maigériben, ahogyan az első községet hívták. Nagyszámú, élelmiszerrel megrakott kosár volt benne fölhalmazva, oldalán pedig kukoricacsövek lógtak. Leginkább érdekelt bennünket a köralakú kunyhó belsejében körülfutó, durva rajzú, mintegy 56 m hosszú párkány. Füstölt fakéreglapokból állott ez, melyekre fehér agyaggal pöttyök, körök, vonalas minták és halalakok voltak ráamázolva. Legnagyobb csodálkozással hallottuk indiánjainktól, hogy a rajz háromszögei és négyszögei valóságos képeket ábrázolnak,* tehát éppen nem «mértani alakok». Az egész rajzot természetesen pontosan lemásoltuk, mert a táblákat törékenyséjük miatt nem vihettük magunkkal.

Naplemente tájban Aramöke vezetésével, aki vörös nyakravalójával öntelten hetykélkedett, a folyó mellett fölütött tanyánkhoz mentünk. Egy csomó indián álldogált és üldögélt a parton, mikor október 6-án csónakba szálltunk. Szerencsésen átjutottunk az utolsó zuhatagon is. A folyó itt olyanforma kezdett lenni, mint kiindulásunknál; ledőlt fák a vízben, gyakran magas és meredek partok; az ár sodra gyors. A kanyarulatok száma végtelen s az utazás halálosan unalmas. E mellett a világos homok a napfényt rikítóan visszaveri s a víz tűrhetetlenül tükröződik.

Kísérőnek Tumayaua, a második faluból a zömök, tagbaszakadt *Pakurali*-t kérte föl, akiből nem néztük volna ki, hogy odahaza nagy varázsló hírében áll. Mindketten kevés fölszerelést hoztak magukkal s azt könnyedén elhelyezték «mayaku» nevű ügyes összeállítású háti kosarukban. Útra nem gyapotból, hanem pálmарostból font függőágyakat visznek az indiánok, mert ezek sokkal könnyebbek és eső után hamarabb száradnak.

Egy napi út után megérkeztünk a harmadik bakairi-falu révébe, mely egy oldalt benyúló öbölben feküdt. Vezető nélkül nem tudtunk volna ráakadni. Ez a sasfalunak, «kuyak-vali-éti»-nek nevezett kis község is csak három lakóházból s egy ünnepi házból állott, de népesebbnek látszott a két első-

* Erről később lesz szó.

nél. Az asszonyok és gyerekek jórészt az erdőbe menekültek előlünk. A főnök Porisza, alacsony, barátságos ember volt. A nagy térség közepén ültünk le hosszú sorban s miután mindenki kapott egy-egy ivócsészét, megkezdődött az ismerkedés, illetve üdvözlés. *Áma* (te) = az vagy te; *ehé úra* (igen, én) = úgy van, az vagyok én, vagy én vagyok; *bakairi úra*, én bakairi vagyok, *karaiba úra*, én karaiba vagyok, *bakairi kúra*, a bakairok jók, *karaiba ivakulukúlu*, a karaibok nagyon jók, *píma áma?* te (vagy a) főnök? *píma úra* én (vagyok a) főnök.

Minden idegennel szemben egy-egy bakairi guggolt a földön s megbámulta őt is, meg minden holmiját, gyujtót, kést, tükröt, gombokat, gyöngyöket. Poriszának legjobban jegyzőkönyvem tetszett meg és pedig nem a teleírt és rajzokkal borított lapok, hanem az üres, tiszta levelek ragadták csodálatra. Kart karba öltve, párosával járkáltunk a térségen föl és alá s alaposan megtárgyaltuk a Kulisehumentí falvak fekvését. De a trumai-indián falvakról itt sem kaptunk pontos felvilágosítást.

A furulyaház nagy, tágas helyiség volt. Teteje szétrongyolódott; általában úgy ez, mint a többi épület elhanyagoltnak látszott, a másik két község házához képest. Az egyik kunyhó előtt keresztgerendákon hatalmas kivájt fatörzs hevert — embereink böregér-fának mondták — emberalakokkal és halcsigolyákkal rendetlenül telefestve. Ünnepeyek alkalmával egy vastag husánggal ezen a hatalmas szerszámon doboltak.

10. Háti kosár.

A furulyaházban szép álarcokat s egy újformájú, 10 m kerületű, szalmából csinált táncöltözéket láttunk — *kua-lóhe* — amit a táncos a vállán hordott. Csakhamar élénk cserekereskedés indult meg közöttünk s különféle tárgyakat szereztünk be tőlük. Ezekből a tárgyakból mihamar kiderült, hogy a bakairi népnek az alsó Kulisehu-melléki törzsekhez

11. Bakairi faálarc, fül- és orrtollakkal.

legközelebb lakó tagjánál vagyunk, mert számos idegen holmit leltünk náluk. Így pl. agyagedényeik a mehinakú, kőbaltáik a trumai törzstől származtak. Egy agyagbaba az auetöktől, egy tollsapka a suyáktól került hozzájuk. Egy nahuquá-törzsbeli is tartózkodott náluk, de ez hülye volt s így nyelvészeti céljainkra nem használhattuk.

A furulyaházban embertani méréseket és fényképföl-

vételeket csináltunk. A megmért egyének közt feltűnő sémita-arcokat találtunk.* Az emberek a mérés alkalmával egyáltalán nem ellenkeztek, csak egy háborodott föl közöttük, mikor a művelet elvégzése után három kövér gyönggyel akartuk kielégíteni. Annyi szem gyöngyöt kívánt, ahány mérést

12. Kualóhe-táncos.

fején, karján, testén végeztünk s amelyeket pontosan elszámlált. Mit volt mit tennünk, el kellett ismernünk követelésének jogosságát. Ez a tény is azt mutatja, hogy a számolás iránt való hajlamukat a kereskedelmi érzék szüli és fejleszti.

Becserélt tárgyainkat gondosan elcsomagoltuk s meg-

* (Lásd 9. kép.) — Ugyanezt mondják az utazók Új-Guineáról is.

kértük Poriszát, hogy amíg visszatérünk, viselje gondjukat. Lefelé való útunkban ugyanis nem akartuk megterhelni csónakjainkat. Porisza ezt készségesen meg is ígérte.

Útrakelésünk előtt még egy új csónakot is becseréltünk indiánjainktól.

II. A nahuquákhoz.

Kétségtelen, hogy a bakairok sűrűn érintkeznek a nahuquákkal. Már az öreg Paleko megörvendezettett egy csomó nahuquá-szóval, melyekből nagy örömmel láttam, hogy új karaib törzzsel van dolgom.

A harmadik bakairi községben lakó nahuquá is elkísért bennünket egynapi járőföldre lakó rokonaihoz s előresietett, hogy jövetelünket bejelentse. Porisza vezetése alatt szintén csatlakoztak hozzánk néhányan. Útunk elején még egy kis, sebes folyót találtunk, mely néhány halfogó rekesztékkel együtt még a bakairoké volt, míg egy kisebb, 2 m széles patak, mely szintén el volt gátolva, már a nahuquák birto-
kához tartozott.

Déltájban bőhalú víz mellett pihentünk meg; alighogy kivetettük horgainkat, a piranya-halak tüstént bekapdos-
ták; néhányat el is haraptak. Alsó állkapcsaikat az indiánok leszedték; ezek az ő haj- és madzagvágó ollóik.

Tumayaua csónakján megelőzve a többieket, elsőnek érkezünk a révbe s ott három indiánt leptünk meg, kik ugyancsak megrémültek látásunkra. Egyikök mintegy 18 éves csinos legény volt, akit Tumayaua a főnök fiának mutatott be, azután egy kisebb fiú s a harmadik egy fiatal mehinakú-indián. Háti kosaraik folyami kagylókkal voltak tele.

Tumayaua barátságosan megnyugtatta a remegő főnökcskét s százszor is ismételtük előtte a már ismert mon-
dást: «kúra karáiba», a karaib jó. Másnap reggel idejében talpon voltunk s elindultunk a faluba. Útunk fiatal sarj-
erdőn vezetett keresztül. A fák kérgébe tömérdek idétlen emberalak volt bevésve; az út végén gyönyörű vajfa-ültet-
vényekre bukkantunk. A vajfa zöldhéjú gyümölcse akkora

és olyanforma, mint egy jókora alma, húsa pedig vajsárga színű.

Két óra mulva elértük a falut; halotti csönd honolt benne. Tumayaua íjjal, nyilakkal hadonászva kiáltozni kezdett; ebben mi is segítettünk neki s kisvártatva mintegy negyven ember bújt ki a kunyhókból. Majd egymás mellé telepedtek s ennivalót hordtak elibénk.

A nahuquák jól megtermett, feltűnően négyszögletes arcú, kissé esetlen alakok. Néhányuknak mellére különféle alakok voltak kifestve. Csodálkozásuknak *hō hō hō* szókkal adtak kifejezést, miközben tenyerükkel orrukat és szájukat befogták.

A fogadás ceremóniáinak bevégezte után a tánckunyhóba másztunk, hogy holminkat lerakjuk. A kunyhó belseje szomorúan festett, csaknem egészen üres volt. Benéztünk néhány lakóházba is; ezek is jóformán üresek voltak, csak itt-ott lógott egy magános függőágy, de az egyébként mindenütt található háziszerszámok — csaknem az utolsó darabig hiányoztak. Különösen feltűnő volt az asszonyok távolléte. Mindössze néhány, rettenetesen csúnya, sovány s csuparác vénasszony vigyorgott ránk barátságosan; a fiatalabbja az erdőbe futott előlünk.

Mindenütt élénk bizalmatlansággal találkoztunk, bár untalan ismételték: *atötö, atötö, atötö*, ami annyi, mint jó. Apró cseretárgyainkat csakhamar beváltottuk s viszonylag értékesebb holmit adtunk nekik. Egyik társunk kuruzslóműveleteket is végzett, amennyiben többekre dohányfüstöt fújt s vazelinnel is bekente őket.

Bizalmatlanságuk láttára tanácsosnak véltük számunk csökkentését. Először Antonio és Tumayaua, majd Vogel és Perrot tértek vissza a kikötőhöz, úgyhogy csak hárman maradtunk a harmadik bakairi-falubeliekkel s mindenáron náluk akartunk hálni, bármennyire rosszul esett is ez az elhatározásunk.

Célunk az volt, hogy a táncházban jobban összebarátkozzunk velük. Volt közöttük egy «yaurikumá»-törzshöz tartozó is. Ez háromnapi járóföldre lakott a Kuluene-folyó mellett. Tőle kaptunk adatokat a trumai és kamayura falvak

fekvéséről, valamint arról is, hogy ez utóbbiak a «tupi» nyelvcsaládhoz tartoznak. Egy másik indián hűen bemutatta a Xingú-Koblenzen túl lakó suyá-törzs táncát. Itt hallottunk először hírt az előttünk ismeretlen «arata»-törzsről is. A suyákat és aratákat «kurápa», «nem jó» jelzővel illették.

Éjjel heves zivatar tört ki s részvéttel gondoltunk az erdőben tanyázó szegény nahuquá asszonyokra. A kellemetlen éjszaka után újult erővel adták értésünkre, hogy szeretnének megszabadulni tőlünk. A távozást a bakairók is nyomtatékosan ajánlották. Kívánságukat mégsem teljesítettük.

Ott tartózkodásunk alkalmával néhány kunyhóban apró *agyagedényt* találtunk, melyekről azt állították, hogy a mehinakú-törzstől származnak. Egyik öreg asszony, akiről azt mondták, hogy ilyen edényeket tud készíteni, csakugyan a mehinakú asszonyok tatauálási jegyét — három párhuzamos vonal a felső karon — viselte. Az asszonyokon kívül néhány mehinakú férfi is lakott közöttük.

Embereinkkel mindenáron azt akartam megértetni, hogy táncálcokat szeretnék tőlük szerezni s jutalmul nagy késeket ígértem nekik. Jelbeszédemből azonban nyilván azt következtették, hogy táncukat szeretném megismerni. Erre általános mozgolódás támadt s némi előkészület után a szabad térre vezettek bennünket s az ott fekvő lócára ültettek. A taktusos zenét lopótökhéjből való csörgővel, egy álló s egy guggoló férfi adta hozzá. Három táncos szerepelt egyszerre pálmарostból készült szoknyafélében. Fejükön tollbokréta ékeskedett. Karjukra balzsamos illatot árasztó zöld ágakat kötöttek. Egymás mellé állottak s meggörbedt állásban, kezüket kinyújtva és ismét összezsapva, dobogtak, miközben egymástól eltávolodtak, forogtak, majd szüntelenül dübögve ismét egymásnak rontottak s hangos szóval ütemesen: «ho ho ho»-t vagy «hu hu hu»-t kiáltoztak. A tánc második fele sokkal élénkebb volt s énekkel kísérték.

Jóllehet még egy nagyobb táncot is bemutattak, kedvetlen hangulatunk nem derült fel, mert egyik célunk, t. i. néprajzi tárgyak gyűjtése, nem sikerült. Mindent kihordtak s elrejtettek előlünk az erdőbe. Tartanunk kellett, hogy ugyanígy járunk a többi törzsekkel is. Abban állapodtunk

tehát meg, hogy egyszerre nem ilyen nagy társasággal köszöntünk be hozzájuk s hogy jövetelünket, amennyire lehet, titokban tartva, váratlanul toppanunk közéjük. Azt eszeltük ki, hogy észrevétlenül otthagynom a nahuquákat s másnap reggel jókor útnak indulok a mehinakúkhöz, még pedig a bakairok kíséretében. Két társam ezalatt visszamarad. Úgy okoskodtunk ugyanis, hogy ha hirtelen magánosan állítok be a mehinakúkhöz, azok nem fognak megrémülni tőlem s nem rejtőznek el minden holmijukkal az erdőben.

Így is tettünk. Mikor pedig indiánjaink hátramaradott társainkat a gyülekezet színe előtt hollétemről faggatták, ezek megbeszélésünk szerint ártatlan képpel azt válaszolták nekik, hogy megéheztem és halászni mentem. Ezt természetesnek találták és belenyugodtak. Sajnos, hogy egyik társunkon világosan kezdtek a láz előjelei mutatkozni, ami annál kínosabb volt, mert a hőség tűrhetetlenné vált. A nahuquák különben később annyira megbarátkoztak az ottmaradtakkal, hogy az asszonyokat is előhozták az erdőből, ami megfelelő mennyiségű gyöngykészlet szétosztásával járt, sőt még azt is megígérték, hogy visszajövetelünk alkalmára táncálarcokról is gondoskodnak. Társaink már most is becserélhettek tőlük egyes tárgyakat.

A barátkozás odáig ment, hogy a kukoricaültetés műveletében is résztvettek, ami mindössze annyiból állott, hogy egy hegyes karóval két-három hüvelyknyi lyukakat bök-döstek a talajba s minden lyukba néhány szem kukoricát potyogtattak.

Egyik napon váratlan esemény zavarta föl a kis falucska nyugalma. Társainkat a főnök kunyhójába vezették, ahol komoran maga elé meredve *három jövevény* guggolt, míg az egész társaság össze-vissza hadonászott s izgatott hangon lármázott. Csak lassanként derült ki, hogy a három vörösre festett idegen alak rossz hírt hozott. Hosszas jelbeszéd után értették meg, mi történt. A suyá-törzs, mely már három évvel ezelőtt arra kért bennünket, hogy közösen támadjuk meg a trumai-törzset, gonosz tervét a napokban végrehajtotta. «*Suyá trumai tok tok.*» Így adták elő élénk jelbeszéd, hogy a suyák a trumaikat legyőzték és bántalmazták.

Úgy látszik, hogy az összeütközés a vizen történt s hogy a trumaik csónakjait fölborították, az úszva menekülőkre nyilakkal lövöldöztek, az elfogottaknak kezét pedig hátrakötötték s őket alkalmasint a vízbe fojtották.

A hírhozók a trumaikhoz legközelebb lakó nahuquák voltak, akiket *guikuruk*-nak neveznek.

Két nap mulva társaink is utánam jöttek, hogy a mehinakúnál utolérjenek. A nahuquáknál lakó két mehinakú, aki tervemet úgy látszik megsejtette, már másnap utánam indult, de szerencsére nem tudott megelőzni.

III. A mehinakúkhöz.

Nem kis fáradságomba került, míg a bakairokat és Tumayauát — aki jóllehet a mehinakúk nyelvét nem értette, de az utat ismerte — rávettem arra, hogy velem tartsanak.

Majd kétnapi evezés után megérkeztünk a mehinakúk kikötőjébe. Valami különösen nem siettünk. Űtitársaim szeme mindig a halakon meg a madarakon járt s folytonosan lövöldöztek nyilaikkal. Egy kapivára-disznót (vizi-disznót), amint a folyón átúszott, combján megsebeztek s az a nyíl-vesszővel együtt visítva menekült az erdőbe. Éjjelre egy halban bővelkedő öböl partján ütöttünk tanyát s jó fogást csináltunk. Indiánjaim egész éjjel halat sütöttek.

Másnap reggel azt mondták, hogy a folyó bal partja a mehinakúk, a jobb pedig a nahuquák birtokához tartozik. A kikötő meredek homokparton feküdt, egy kisebb patak torkolatánál. A bakairok föltolták csónakjukat a patakba, evezőiket és háti kosaraikat meg gondosan elrejtették az erdőben.

Mintegy harmadfél óráig mentünk az erdei gyalog-ösvényen nyomasztó hőségben. Ide s tova kilométernyi távolságra a falutól, egy kis tisztáson nagy kör volt vájva a homokba, melynek a község felé néző oldalára valami nehezen kivehető állatalakot rajzoltak. Tumayaua ezt a helyet *atuluu*-nak nevezte s azt mondotta, hogy a bennszülöttek ott körben szoktak járni. Csakugyan lábnyomok voltak köröskörülte.

Mielőtt még ideértünk volna, a bakairok igen udvariasan fölszólítottak, hogy most már én vezessem tovább kised csapatunkat. Észre lehetett rajtuk venni, hogy kissé szepegnek. Közvetlenül a község előtt egy mehinakú jött velünk szembe, de gyorsan visszafordult. Nyomban ezután szabad térségre érkeztünk, amit 14 kunyhó fogott közre.

Megérkezésünk pillanatában a házakból mindenfelől tódultak ki az emberek, lármázva és élénken gesztikulálva. Csakhamar barátságosan karonfogtak s a több mint 100 főre szaporodott tömeg a furulyaházba kísért, hol egy madáralakra faragott zsámolyra ültettek le. Félénkséggel és aggodalommal vegyes kíváncsisággal bámultak rám; különösen az asszonyok húzódozott tőlem, a férfiak gyűrűje mögé bújva. Ételről-italról bőségesen gondoskodtak; zöld leveleken még sót is tálaltak fel.

Boldog voltam, mikor a roppant zsivajból szabadulva, kunyhómba mászhattam. Ez tele volt különféle alakú, tarkára festett *faálarccal*; némelyeknek hatalmas szakáll módjára lelógó palmarost-dísz, vörösre volt mázolva. (13. kép).

Mielőbb hozzáfogtam a csereberéléshez s késekért és gyöngyökért álarcokat és edényeket szereztem. Kést, mindenáron csak kést akartak, semmi egyebet. De úgy látszik, hogy a cserekereskedés legelemibb szabályával — t. i. «adj! végy!» — sem voltak tisztában. Ennek megmagyarázására Tumayaua vállalkozott. Igazán érdekes volt nézni, hogy saját nyelvén három-négy mondattal, meggyőző, mély hangon miképpen magyarázta ezt meg nekik.

Később hosszú ideig tartó beszélgetésre gyűltünk össze. E közben jót mulattam az öreg főnökön, aki látva, hogy én minden szót könyvembe jegyzek, a tőlem hallott karaib szavakat szorgalmasan rajzolta a maga módja szerint a homokba.

Bakairi társaimmal kényelmesen berendezkedtünk az ünnepélyek színhelyéül szolgáló kunyhóban. Éjjel itt senki sem háborgatott bennünket. A kunyhó szélessége megvolt vagy 10 m, hossza 16, magassága 5 m. Két egymás mellett fekvő, igen alacsony ajtónyílás vezetett beléje. Három hatalmas gerenda tartotta a födéliséket. A két ajtónyílást elvá-

lasztó középső gerenda előtt sárból tapasztott domború alakzat volt látható a földön, mintegy méternyi hosszúságban s 8 cm. magasságban egy leguánt* ábrázolt. A mintázás meg lehetőszen sikerült, legföljebb a fej kidolgozását lehetett durvának mondani. A kunyhón kívül a bejárattal szemben, egy nemrég meghalt törzsbeli nyugodott sekélyre ásott sírjában; egy nyaláb gally volt pihenőhelyén, ahol lomhatestű bogarak és legyek rajzottak. Az előbbieket a hullához is lejártak lakmározni.

Békés együttlétünket kellemetlen eset zavarta meg, t. i. távollétem alatt kunyhómban hagyott táskámat valaki kifosztotta. Legkivált fájlaltam tájolóm elvesztését. A társaság egyáltalán olyan tolakodóan viselkedett, hogy tekintélyem megőrzése végett kénytelen voltam elcsent holmimat bármily áron visszaszerezni. Panaszra fogtam a dolgot, elmondtam őket rosszaknak, «kurápa» s visszaköveteltem tárgyaimat. Ártatlanságuk élénk bizonyítgatása közben hagytak magamra; talán az éppen most érkezett kamayurá-törzsbeli a tettes — volt a válasz.

Két óra telt el így. Minden öt percben bemászott egyik vagy másik, de nyomban kivezettem s keresni küldtem; az illető azután odakint ártatlanságáról szónokolt. Leghevesebben az asszony nép fogta pártját. Az engesztelésül hozott italt komoran visszautasítottam. Lassanként azután előkerültek elorzott tárgyaim. Egyik az ollót hozta vissza, másik a vadászsípot, majd hosszabb szünetek közt öt vagy hat ember egy-egy arzenikum-pilulát, amit egyenként a földre rakattam azzal a kijelentéssel, hogy addig nem nyulok hozzájuk, míg minden együtt nem lesz.

Sajnos, éppen a legfontosabb, a tájoló, nem akart előkerülni. Bementem hát az öreg főnök kunyhójába s elpanaszoltam neki az esetet. Az öreg mentegetődzött, hogy nem volt odahaza s a történetekről mitsem tud. Erre kézen fogtam ő kelmét s betuszkoltam kunyhómba. Itt elmondtam neki az egész históriát s annak utána megfenyegettem: *«mehinakú kúra, karáiba kúra; mehinakú kurápa, karáiba*

* Óriás gyíkféle állat.

13. Mehinakú tánc-álarcok.

kurápa», azaz, ha a mehinakú jó, a karaib is jó stb. s ijesztésül revolveremmel belelöttem az egyik oszlopba. A lövésre odakint vad kavarodás és ordítózás támadt. A szegény remegő öreg is megugrott — keresni.

Másnap kora hajnalban pokoli lármára ébredtünk. Nem sokkal azelőtt hatalmas zivatar szakadt ránk; ezt persze én varázsoltam ide. A házak előtt lévő térségen hangos szónoklatok estek erről. Végül is mulatságos oldaláról fogtam föl a dolgot s hajlandónak mutatkoztam a kibékülésre, amit egy jókora darab frissensült s pompásízű kalácsféle elfogyasztásával pecsételtem meg. Így végződött ez a kis epizód, annál nagyobb örömömre, mert később meglepetve jöttem rá, hogy tájolómat el sem lophatták, mert hisz nem is volt velem.

A kibékülés azért is könnyen ment, mert közben megérkezett az a mehinakú is, akivel a nahuquáknál találkoztam s aki csak jót tudott mondani rólam társainak. Délután visszamaradt barátaim — Wilhelm unokabátyám, Vogel, Ehrenreich — is megérkeztek. Számukra már ünnepélyes fogadtatást rendeztünk.

A mehinakúk községe a leggazdagabbnak tetszett előttünk az egész Kulisehu-mentén. Rendszeres földművelést folytatnak; egyedül náluk találtunk batatászt.* Egyik este repülő hangya-eső esett. A kunyhók előtt tüzet raktak s a falu apraja-nagyja tálba, lopótökbe szedte a hüvelyknyi állatokat s pirította a lobogó tűzön. Nagy volt az öröm s nem győzték falni a hangyát sóval és sült tésztával. Sóhoz úgy jutnak, hogy állóvízi növények leveleit elégetik s a hamut kilúgozzák. Vöröses földet is esznek só helyett.

A mehinakúknál csinos néprajzi gyűjteményt állítottunk egybe. Minden egyes tárgyukon az az egyszerű, de fölöttebb eleven művészi érzék nyilvánult meg, mely mindig állatalakokat vett mintának és pedig igen gyakran nagyon leleményes módon. A mehinakú asszonyok vitték legtöbbször a művészi formájú edények készítésében is. A táncálarcokat s a hozzájuk tartozó szertartási tárgyakat is minden vonakodás nélkül átengedték.

* Édesgumójú burgonyaféle növény.

Elbúcsúzásunk nagyon szívélyes lett; útravalónak mégegyszer elláttak bennünket azzal, amijök volt. Négy ember cipelte a terhet a kikötőbe. Gyűjteményünket nem akarván a folyómenti törzsekhez magunkkal hurcolni, teljes bizalommal átadtuk megőrzés végett az általam oly nagyon megijesztett öreg főnöknek. Ő lett egyik legmeghittebb barátunk, miután egy vaskos gyöngysort s egy pár kis kolompot is ünnepélyesen nyakába akasztottam.

A visszafelé vezető úton a fülledt levegőjű erdőben három nahuquával találkoztunk, akik lopótököket cipeltek haza. A kikötőhelyen is találtunk két nahuquát s ott volt az a három guikuru is, aki a trumaí ütközet hírért megvitte a nahuquáknak. Ezek átkeltek a folyón s szárazföldön jöttek ide, ami annak a bizonyossága, hogy a folyó balpartján is van járható út az egyes falvak között.

IV. Az auetökhöz.

Október 15-én reggel indultunk el a mehinakú-kikötőből. A folyó roppant nagyokat kanyarog s egész nap jóformán körben kellett eveznünk. Hozzá még komor esős idő járt. Éjszakára az északra fekvő mehinakú-falu révjében maradtunk. Itt már várt bennünket néhány bennszülött s barátságosan meghívott magukhoz. Nem akarván időt veszteni, a meghívást nem fogadtuk el.

Másnap délben a túlsó partról kiáltásokat hallottunk: «*katú auetö, katú, katú*», «az auetök jók», hallatszott az általunk máshonnan már jól ismert tupi-nyelven.

Egy korommal teljesen befestett kis indián-csapat várt bennünket a révnél, mert a mehinakúkhöz való érkezésünk híre már hozzájuk is eljutott, alkalmasint a kamayurák útján, akiket a mehinakúknál gyöngyökkel megajándékoztunk. Kikötöttünk s megígértük, hogy délután meglátogatjuk őket, csak társainkat várjuk meg. Csaknem egyidejűleg más auetö-társaság is érkezett. Halászni voltak.

A falu másfélóra járásnyira feküdt. Fogadtatásunk némileg eltérő volt az eddigiektől. Az ünnepi kunyhó előtt kissé várakoznunk kellett; zsámolyra ültettek s egy darabig

ünnepélyes csendben maradtunk. Mellettünk egy elkerített négyszögletes helyen sírdomb volt. Most kilépett kunyhójából a főnök, Auayato, kezében íjjal-nyíllal, nyakán jaguár-körmökből kötött láncsal, fején jaguárbőr-sapkafélével. (8. kép.) Néhány lépésnyire tőlünk lekuporodott a földre s fennhangon hosszú üdvözlő beszédet mondott. Majd közvetlen előttem ült le s még egyszer elmondta ugyanazt a beszédet. Mi is feleltünk, ami eszünkbe jutott s átnyújtottunk neki egy rangos kést. Jót mulattak a mehinakúkon, kiknek asszonynepe elbújt előlünk.

Az auetők még élénkebben visszatükrözték a suyátrumai csetepaté hatását, annál inkább, mert a trumaik náluk találtak menedéket. Ezt a tárgyat este részletesen megbeszéltük. A főnök nyomban szenvedelmes dikciót tartott s ismételte, hogy a suyák s az előttünk ismeretlen araták rosszak s hogy a suyák elsőbb a manitsaukat győzték le,* azután a trumaikat, sok férfit legyilkoltak, az asszonyokat pedig elhurcolták. A beszéd vége az volt, fogjunk össze a trumaikkal s fenyítsük meg a suyákat. Három évvel ezelőtt a suyák az ellenkező ajánlatot tették.

Amikor a kunyhókba léptünk, egy igen érdekes szerszám kötötte le figyelmünket, t. i. a *nyílhajító-fa*. Azt mondták ugyan, hogy harcban is használják, de valószínűbb, hogy ma már jóformán csak az ünnepi tánc alkalmával szerepel.

Faálarcok helyett itt gyapotból csinált, viasszal átfestett álarcokat találtunk.

A díszítő hajlam az auetöknél is erősen ki van fejlődve. Egyik kunyhójukat el is neveztük művészháznak. Ez tele volt díszített tárgyakkal s a mesterek nagy örömet lelték abban, hogy minden készítményüket apróra megvizsgáltuk és lerajzoltuk.

Ez az auető-falu valósággal idegenek találkozó helye volt. Ottlétünk alkalmával hatféle idegen törzsbeli tanyázott közöttünk.

Közvetlenül a falu mellett valóságos csatornahálózat

* Három év előtti útunk alkalmával csakugyan találtunk a suyáknál fogoly manitsauákat.

kezdődik, mely a két főfolyó egyesüléséig terjed s az ottlakó törzseket egymással összeköti. Az auetöknék tehát a Kulisehu melletti kikötőjükön kívül a község tövében még egy másik révük is van, mely a csatornahálózathoz tartozik. Így tehát vízi úton összeköttetésben állanak a yaulapitikkal és trumaikkal. Ezt az utat használtuk föl mi is, de a legmesszebb lakó vaurákhoz, kifogyván az időből, nem juthattunk el.

Az auetöknél azonban néhány vaura is tartózkodott s tőlük beszereztük a legfontosabb nyelvi és embertani adatokat. Ezek a vaurák jól megtermett, csinos legények voltak s ottlétünk alkalmával birkózó-versenyt rendeztek az auetökekkel. Páronként guggoló állásba helyezkedtek s egy darabig roppant ügyességgel körben forogtak. Majd hirtelen megragadták egymás karját s az előbbi helyzetben villámgyorsan körülugráltak s egymás fejét próbálták lenyomni. Egyszerre hirtelen fölpattantak s egymás fejét akarták elkapni, de a verseny — mert igazi birkózásra nem került sor, tulajdonképpen tornászmutatvány volt — eldöntetlen maradt. Végezetül nagyon meg voltak elégedve s barátságosan összeölelkeztek. A nézőközönség a mutatvány közben mozdulatlan és csendes maradt.

Néhány yaulapitivel már a mehinakúknál és auetöknél találkoztunk. Ezek nyelvileg a nu-aruak-törzshöz tartoznak. Az auetö-község közelében két házban auetö férfiak és yaulapiti asszonyok laktak, de ezek már a yaulapitikhez számították magukat s külön törzset alkottak.

Október 18-án indultam útnak Antonióval, Tuma-yauával és egy yaulapitivel. A csatornahálózat csakhamar annyira bonyodalmassá lett, hogy kész csoda volt, hogy el nem tévedtünk benne. Számos csatornát teljesen ellepett a fű. Ameddig csak elláthattunk, buriti-pálmaerdő terült el körülöttünk. Egyóra járásnyira jól eldugott helyen nyomorúságos kunyhót láttunk. Ez volt az asszonynép búvóhelye, ha idegenek jöttek a községbe.

V. A yaulapitikhez.

Vezetőnk szorgalmasan lesegetett a halakra s csont-hegyű nyilával próbálgatta fölnyársalni őket, miközben gondosan ügyelt a víz sugártörésére. A csatorna végén száraz-földre jutottunk. Itt terült el az auetök ültetvénye, számos ideiglenes kunyhóval. Majd kígyózó, keskeny úton jó órahosszat remek bozótos tájon haladtunk, míg ismét egy el-mocsarasodott, keskeny csatornához értünk. Ennél egy ideig várunk kellett, míg vezetőnk csónakot tudott keríteni. Vele néhány perc alatt pálmákkal szegett, gyönyörű tisztavízű tóba értünk; ennek túlsó partján feküdt a yaulapiti község.

Megérkezésünk után üresen álló kunyhóba vezettek s részemre s Antonio részére egy-egy zsámolyt hoztak. A főnök csak nagysokára jelent meg s egy darabig a hátam mögé kuporodott — dohányozni. Lassanként jött csak hozzám közelebb s ült le végül velem szemben, amikor aztán a társalgás is megindult.

Csodálatos, milyen különbség van vagyon tekintetében még ezek között a primitív népek között is. Semmit el nem dugtak előlem, mint a nahuquák, de nem is volt mit eldugniok. Ételnemű alig akadt náluk egypár falatra való, lisztjük teljesen megpenészesedett.

Estefelé *Moritona* nevű férfiú érkezett közénk, aki büszkén hirdette magáról, hogy minden szomszédos törzsnél szívesen látott varázsló. Nincs az a betegség, amit lehelletével ki nem fúj a beteg testéből.

Másnap reggel új főnök látogatását jelentették. Egy asszony vezette kéznél fogva, mert világtalan volt szegény. Bánatos szavakkal festette le törzsének nyomorát és sóhajtva mutatott üres hasára. A bakairoknak mennyi mindent adtunk, ne feledkezzünk meg róla sem. Mélyen meghatva szavaitól, egy fénylő kanállal ajándékoztam meg s ez a körülállók általános helyeslésével találkozott. Szívettépő szavakkal panaszkodott vakságáról. Elmesélte, hogy a yaulapitik valamikor hatalmasabbak voltak, de a manitsauk elűzték

őket . . . és így tovább. Egyszóval az életnek csak szomorú oldaláról tudott beszélni.

Az idősebbek betegeknek tetszetek; gyermeket többet láttunk, mint bárhol. Az asszonyok eleinte féltek tőlem, de most kedélyesen egymás mellett üldögéltünk, bár igaz, hogy hirtelen mozdulatomra az egész társaság szétrebbent volna. Legjobban a tükör tetszett nekik. «*Té he he hé*» kiabáltak csodálkozva.

Másnap estefelé visszafordultunk az auetöknél maradt társaink átszállítása végett. A nagy tó erősen hullámozott s az égboltozatot köröskörül villámok hasogatták. A velünk jövő fiatal yaulapiti csónakjában állva, teljes komolysággal és meggyőződéssel fújt a gomolygó fellegekre. Vak sötétségben ugyan, de az eső elől idején értünk az auetök menedék-kunyhóihoz, ahol éjszakázni szándékoztunk. Főzési kísérletünk balul ütven ki, éhesen feküdtünk le függőágyunkba. Csaknem egész éjjel szakadt az eső s bőrig átáztunk.

Reggel beveztünk a faluba s még aznap mindnyájan áthurcolkodtunk a yaulapitikhez.

Innen csakhamar tovább indultunk a kamayurákhoz. A falu mögött ismét csatornába jutottunk, mely ugyancsak tóba torkolt. Ezen is átvergődve, egy *második yaulapiti községbe* értünk.

Ez kilenc házból állott, de közülök csak négy volt lakható állapotban. Mintegy negyven ember várt itt ránk, élükön a világtalan főnök s Moritona barátunk, akiknek tehát ez volt a hazájuk. Egyáltalán egész csomó olyan embert vettem észre, akikkel már az első faluban ismeretséget kötöttem. Ők tehát engem látni jöttek oda.

Ez a második falu is csak olyanforma volt, mint az első. Nyomorúságos halásznépecske lakott benne. Ajándékot kellett nekik adnunk s a szokásos fogadó szertartások lemorzsolása után örömmel váltunk el tőlük.

VI. A kamayurákhoz.

Jó háromórai gyaloglás után a második yaulapiti faluból a kamayurákhoz értünk. Az út vége pompás mangávefákkal volt beszegve.

Négy kunyhóra bukkantunk; egyik előtt nagy kalitka állott, benne egy hatalmas sas. Úgy látszik még nem vártak bennünket, mert a fogadás ceremóniái csak azután kezdődtek meg, mikor már nagyobb férfi- és asszonysereg jött haza az ültetvényről. Az üdvözlő beszédek hosszúságukkal és litániaszerű hangjukkal tűntek föl. Végül előkerültek az italok és a dohánylevélből sodort szivarok.

A kamayurák a tupi-nyelvjárást beszélik, azoknak a tengerpartmenti törzseknek nyelvét, melyet a jezsuiták annak idején *lingoa geral* néven Braziliában elterjesztettek s mely majdnem azonos a paraguayi guarani nyelvvel. Képzeltetni kamayuráink meglepetését, mikor kitudódott, hogy ezt a nyelvet mi is értjük.

Elsőízben történt velünk, hogy lakóházba szállásoltak el bennünket. Éppen nagy, szárnyas hangyákat pirítottak benne; olyanforma ízük volt, mint az égetett mandulának.

Mintegy fél kilométernyi távolságra egy hét házból álló másik falu feküdt. Ez legközelebb esett a Kamayuratóhoz. A faluból elragadó kilátás nyílt az üde nádason keresztül a napsütötte kék vízre. Itt fogadott bennünket *Akaucsiki* főnök. A *lingoa geral* és kamayurá nyelvhasznítás újra tüzetesen megindult. Indiánjaink testvéreknek fogadtak bennünket s a rokonsági viszonyt köldökükre való mutatóssal erősítették meg. Táncálarc és nyílhajítófa bővében volt náluk. Seholy sem láttam olyan szép táncfölszerelést, különösen pompás tolldíszeket, mint itt.

Egyik nap ide is riasztó hírek érkeztek a gonosz suyákról. Két trumaí jelentette, hogy most meg az előttünk ismeretlen yarumá-törzset támadták meg s közülök nyolcnak térdét nyíllal átszúrták, úgy hogy csak bicegve tudnak járni, alkalmasint azért, hogy meg ne szökhessenek.

A trumaíék részletesen leírták a yarumák külsejét.

14. A Kamayurá-tó.

15. Kamayurá asszonyok.

tatauálásukat,* ékszereiket stb., de ezzel a törzzsel utunkban nem találkoztunk, mindössze egy kőbaltát s négy nyílvesszőt szerezhettünk, melyekről azt mondták, hogy tőlük származnak.

A kamayuráknál való tartózkodásunk szerfölött kellemes volt, amihez a bájos tájkép is hozzájárult. Akár néhány hónapot is szívesen töltöttünk volna itt. Estéli dohányzó összejöveteleink különösen kedélyesen teltek. Népdalokat és diáknótákat adtunk elő nekik — köztetszést aratva. Ők viszont ünnepi táncaikat mutatták be a mi gyönyörködtetésünkre.

Részletesen megtárgyaltuk három év előtti *kellemetlen kalandunkat a trumaikkal*. Kiderült, hogy ebben a kamayurák is résztvettek s a főnök, *Takuni*, heves taglejtéssel beszélt el élményeit; sőt mintha mi úgy emlékeztünk volna vissza, hogy az összekoccanást az ő ügyetlen viselkedése okozta. Elég az hozzá, úgy történt, hogy egyik kísérő katonánk parancsunk ellenére tüzelt s egy indiánt agyonlőtt. Most tudtuk csak meg, hogy az ártatlan áldozat nem trumai, hanem kamayurá volt. Szegény Takuninak annyira az inába szállt a bátorsága, hogy meneküléséből csak három nap múlva került haza beteg és halálra fáradva.

Október 23-án este még egy *negyedik* kamayurá falut is fölkerestünk. Ott is nagy ünnepséggel fogadtak. Az erdőből jókora darab irtást hasítottak ki. Erre nemrégiben szép, magas, tágas házat építettek, talán a legszebbet, amit a Xingú-mellékén láttam. Ezen a helyen szándékoztak a szétszórtan lakó kamayurák egy községben egyesülni. De — s ez a «de» beszélgetéseink közben örökösen visszatért — kőbaltával a munka oly szörnyen fáradságos; reggeltől estig gyötri magát a szegény kamayurá, míg egyetlen fát le tud dönteni, amit a karaib két-három csapással «tok, tok» — elintéz. Meghívtam őket Cuyabába, ott kaphatnak annyi baltát és kést, amennyit csak szemük-szájuk áhít. Megismertettem velük Cuyabát, elmeséltem, hogy ott annyi ház van, mint

* Helytelenül tetoválásnak is szokás mondani. — B. Zs.

az egész Kulisehu és Kuluene mellékén s biztosítottam őket a legbarátságosabb fogadtatásról.

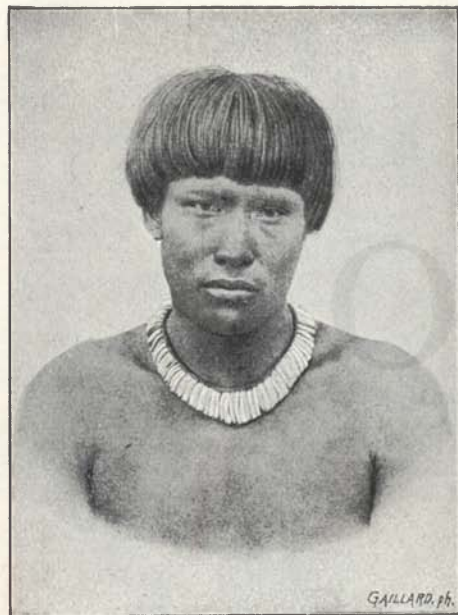
A messze úttal azonban sehogyse tudtak megbékélni. Láb- és kezűjj együttesen sem futotta, hogy megértethessük velük, hányszor kell a Napnak útját végigjárni az égen, míg az ember a karaibok házaihoz megérkezik. De a terv mindnyájukat rabul ejtette. Takuni kifestette magának azt a pillanatot, miképpen fogadják majd őt visszatérte alkalmával az asszonyok, amikor telerakott háti kosarát ledobja, hogy kincseit kiszedje belőle. Szóval és jelbeszéddel órákig eltárgyaltunk erről a témáról. A kellemes izgalom még a lefekvés után is kísértette szegényeket. Már félálomban voltunk, mikor egy kamayurá függőágyunkhoz jött s halk hangon kért, hogy mégegyszer írjuk le neki az utat Cuyabába s biztosítsuk arról, hogy csakugyan kap szekercéket és gyöngyöket.

Minden tekintetben készségesen kezűnkre jártak, hogy életmódjukkal, szokásaikkal megismertessenek bennünket. A jó egyetértést csak néhány tárgyunk elcsenése zavarta meg. Nyíltan megmondtuk véleményünket, hogy a kamayurák most már nem olyan jók, mint azelőtt. Elkedvetlenedve, sült tésztával akartak kiengesztelni, de nem fogadtuk el. Szegények ezt roppant zokon vették s a tolvajlást egy titokban itt járt trumaira hárították. Némely holminkat később mégis visszahozták.

VII. Trumai-tanya és auetö-rév.

Térképezést végző társunk október 22-én csónakra szállott, hogy a Kamayurá-tavat megvizsgálja, vajjon összeköttetésben van-e a folyóval. Négy órai út után visszatért azzal, hogy a tó köröskörül zárt.* Ennek megállapítása azért volt szükséges, hogy azon a helyen, ahol 1884-ben a nyugatról jövő Ronurót s a délkeletről jövő s akkor még Kulisehunak tartott folyót egyesülni láttuk, tehát Xingú-KoblENZben, helymeghatározást végezzen s ezáltal jelenlegi

* Lásd a 3. térképet!

16. Kamayurá, nyaklánc bakairi
készítmény.

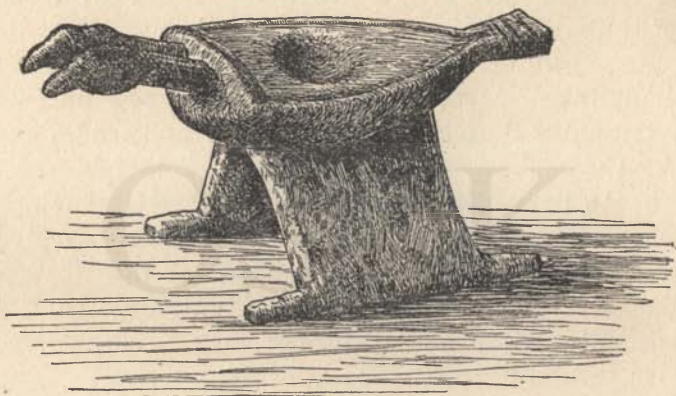
17. Kamayurá indián.

18. Főzőedények, a körülcövekelt rész egy auető sírja.

és korábbi expedíciók térképileg fölvelt területei egymással érintkezzenek. Ez volt az a hely, ahol a trumaikkal összetűzésre került a dolog.

Erre az útra nem mehettünk mindnyájan, mert a még hátralevő időt az indiánok tanulmányozására kellett fordítanunk s nem igen remélhettük, hogy útközben új törzseket találunk. Annyi bizonyos volt, hogy a trumaik falván keresztül kellett mennünk, de azt is tudtuk, hogy a suyak elkergették őket s most valahol itt a közelünkben rejtőzködnek, mert hiszen egyesekkel különböző törzseknél találkoztunk.

19. Zsámoly, kétféjű keselyű alakra faragva.

Abban állapotunk tehát meg, hogy erre az útra csak Vogel vállalkozik két katonával, kisebb indiánkísérettel, az auctö-kikötőből. Mi többiek két nap múlva váltunk el az annyira megszeretett kamayuráktól. Takuni már végleg lemondott a cuyabái kirándulásról: apró gyermekei vannak, akik sírnának utána, számukra dolgoznia, érettük halásznia kell. Néhány indián mégis elkísért bennünket a második yaulapiti-faluig.

Innen, mivel csupán egyetlen csónak volt kéznél, előbb csak ketten mehettünk tovább, míg két társunknak három óra hosszat kellett égető napon, árnyéktalan mocsárban várakozni, míg a csónak visszament értük. Az első yaulapiti-

községbe érve, alig tudtunk csónakot keríteni s indián-jainktól megszabadulni; minél tovább maguknál akartak tartani, hogy kést és gyöngyöket kapjanak tőlünk. A főnöknek úgy látszik még más oka is volt arra, hogy elutazásunkat késleltesse. Csak állhatatos makacskodásunkra adott csónakot, de aggódó képpel ujságolta, hogy a *trumaik az auctöknél vannak*; azaz, útközben alkalmasint találkozunk velük. Nagyon féltette őket tőlünk. Kért is, ne bántsuk szegényeket s még búcsúzásukor is meg kellett nyugtatnom, hogy egynek sem vágom le a fejét.

A tavon áthaladva, visszaküldtük a csónakot s gyalog vágtunk neki az útnak. Gyönyörű délután volt. Kellemes hangulatunkban Moritona, a yaulapitik nagy varázslója zavart meg, aki szintén velünk jött. Mindenáron vissza akart bennünket tartani, hogy valamiképpen ne találkozzunk a trumaikkal. Ebből gyanítottuk, hogy nem messze lehetnek. Csakugyan, egy helyen elhagyott tűzrakásokat találtunk. Az út végén aztán minden kételyünk eloszlott. Két asszony haladt át az ösvényen s rettenetes sivalkodással villámgyorsan eltűnt a bozótban. A fák között hirtelen izgatott föl és alászaladgáló alakokat vettünk észre s mindenfelől ijedt kiabálás ütötte meg fülünket. A trumaik közé jutottunk!

Sohasem hallottam örültebb lármát. A háttérben fül-siketítő ordítással menekültek az asszonyok és gyerekek, az emberek pedig fegyvert ragadva, vadul kiabáló, dühöngő tömeggé verődtek össze. Visszatérésről nem lehetvén szó, szép libasorban egyenesen felénk tartottunk. Egy alacsony, főnöknek látszó alakot szemeltem ki s eléje lépve, kezemet a vállára tettem s ami ilyen esetben legtanácsosabb, nevetni kezdtem, szüntelen hangoztatva, hogy a karaib jó. A barátságos üdvözlés úgy ahogy megnyugtatta emberemet. Nagy sietséggel két zsámolyt hoztak elő. Letelepeditünk az erdei tanyán s csakhamar körülöttünk tolongott az egész ijedtképzű társaság. Mikor pedig nyugodtan kijelenttem, hogy éjjelre is náluk akarunk maradni, egyszerre húszan is csináltak helyet, úgy hogy figyelmesebb kiszolgálást gondolni sem lehetett.

Nagyobbára alacsony termetű, de nyúlánk, kisfejű alakok voltak, meglehetősen visszataszító ábrázattal; az öregebb asszonyok között igazi boszorkánytípusokat találunk. Nyelvük némileg hasonlított a suyá-nyelvhez, de a gyakori *c* és *f* mássalhangzók tüstént elárulták, hogy minden Kulisehu-menti nyelvtől különbözik.

Feltűnőnek tetszett, hogy ilyen könnyen meglephetjük őket, amikor bizonyos volt, hogy nemcsak a suyáktól, hanem előlünk is menekülnek.

De nyomban eszünkbe jutott, hogy kémeik — akik az auetöknél, yaulapitiknél és kamayuráknál ránk leselkedtek — nyilván azt hitték, hogy a kamayuráktól nem erre fogunk visszatérni, hanem Xingú-Koblenzbe megyünk, előreindult társaink után. A menekültek táborra a zsúfoltság és fejtelenség képét nyújtotta. Mintegy 50 személy tanyázott itt, számtalan apró tüzezske égett a függőágyak alatt s megmentett retyemutyájuk köröskörül a fákon lógott.

Az üdvözlések alkalmával előkerülő étel, ital és szivar itt természetesen hiányzott. Apró gyapotgombolyagokat szedtek elő s gyöngyöt kértek értök. Sajnos, már meglehetősen kikoptunk belőlük s így kénytelenek voltunk saját használati tárgyainkat áldozni föl, hogy megmentett holmijukat, nevezetesen tolldíszeket, kőből való nyakláncokat, kőbaltát, nyílhajító fát, álarcokat stb. magunkhoz válthassuk. Sajnos, hogy éles bambuszhegyű nyílvevesszők, aminőket három év előtti találkozásunk alkalmával szereztünk tőlük, nem voltak náluk. Alkalmasint ellövöldözték az ütközetben.

Felhasználtam az alkalmat, hogy gyertyavilág mellett nyelvészeti jegyzeteket készítek. Egy fiatalabb főnök igen alkalmas volt e célra, de buzgóságában olyan ordítva diktálta szegény a szavakat, mintha teljesen süket lettem volna.

Másnap reggel nagy kavarodás támadt; egy üveg arzenikumpilulámat ellopták. E rendkívüli helyzetben nem törődtem volna vele, de egyrészt magamnak is szükségem volt rá, másrészt meg nem akartam, hogy megmérgezzék magukat vele. A már ismert recept szerint a yaulapitikre

fogtam a dolgot. Ők persze tagadták, de végül mégis tőlük került elő. Állítólag az úton kiesett a zsebemből. Szegény trumaik annyira megrémültek az üvegecske eltűnésén, hogy egyrészüik nyomban elmenekült az erdőbe s később se mert előbújni, mikor már az üveg meglett.

Délelőtt négy trumai kíséretében csónakra ültünk s déltájban az auető-falu alá érkeztünk. A nedves fűben rendkívül nagytestű giliszták heverték óriási tömegben.

Lássuk most néhány sorban Xingú-Koblenzbe indult társaink útját. A Kulisehun lefelé haladva, egyetlen bennszülöttel sem találkoztak. A Kuluene öt méter magas partján, egymás közelében két trumai falu feküdt. A suyák a házakat porrá égették s az ott hagyott edényeket összezúzták. Mintegy tíz frissen ásott sírt is láttak; a halottakat alkalmasint guggoló helyzetben temették el. A falvakhoz nagyterjedelmű s gondosan művelt ültetvények tartoztak.

Néhány napot az auetöknél töltöttünk, részint magában a községben, részint a kikötőben, minden alkalmat felhasználva a fényképezésre s nyelvi és néprajzi tanulmányozásra. Az auetökkal is melegen összebarátkoztunk. Egyik esténk élénken emlékeztetett bakairi-idillemre. Az európai állatok hangját ők is örömrivalgással fogadták s különös kedvüket találták abban, ha szekercéinkkel fát vágni láthattak bennünket. Egyik auetövel nevet is cseréltem. Mayúlinak hívták az illetőt. Hatszor, hétszer megkopogtatta a hátamat s ugyanannyiszor ütemesen mondta «Mayúli»; majd mellemre fújt s mindkét fülembe belesusogta: «Mayúli». Én persze hasonlóképpen cselekedtem. Ettől kezdve mindenki Mayúlinak hívott s különösen az asszonyok üdvözöltek új nevemen, ha valamelyik kunyhóba beléptem.

Kikötőbeli tanyánk szomorúan festett. Itt Pedro, Tumayaua s az egyik bakairi főnök tanyázott. Nyomorúságos, csatakos hely volt s a «szorgalmas» hangyák alaposan összerágták bőr- és vászonholmiaiinkat. Tumayaua önelégülten himbálódzott függő ágyában s órákig elnézegette magát kis kerek tükrében. Éjjeli pihenésüket a moszkitók keserítették meg. Harmadik társuk visszament látogatóba a

mehinakúkhöz. Egyik csónakjukat az indiánok használták, akik háromnapi halászás után színültig megtöltötték sült hallal. Így tartják el t. i. a húst.

Két szekercéért két csónakot cseréltünk az auetöktől. Ezeket gyalogszerrel kellett elhozni az erdőn keresztül a kikötőbe. Pompás látvány volt, mikor az indiánok a hosszú csónakot vállukra kapva, csaknem az egész falu népétől követve, vágatva szaladtak vele. Déltájban érkezett meg hangos rivalgással mintegy hatvan személy; rohamlépésben hozták a csónakot az erdőn keresztül s futva rohantak vele le a meredek partról a vízbe. A kicsiny térség nyüzsgött a sok mezítelen barna alaktól. Egy csomó gyereket, mézet, piki- és mangáve-gyümölcsöt is hoztak magukkal. Az utolsó órákat alaposan ki akarták használni, hogy minél több gyöngyöt kapjanak tőlünk. A csónakcipelés alkalmával egyik auető megsértette a kezét; alighogy bekötöttük, máris tartotta, hogy gyöngyöket öntsünk bele. Egy vaurá pedig, akit a színek neveinek feldiktálásával nyaggattam, minden név bemondása után türelmetlenebb lett s folyton csak gyöngyöket kunyorált, mert neki mihamarabb haza kell mennie. Nem maradt más hátra, kénytelen voltam tolakodó viselkedéséért körmére koppintani. De nem vették rossznéven. Ebben a munkánkban egyik öreg szintén segítségünkre volt s egy illetlen suhancnak íjjával jót húzott a fejére.

Nagyon vigyáznunk kellett apró tolvajlásaikra. Szerencse, hogy még velünk volt Tumayaua. Minden elcsent vagy kiosztott darab, amit természetesen magának szánt, szívébe nyilallott.

A mehinakúkat kivéve, jóformán minden törzs képviselve volt itt s elég munkánk akadt jegyzeteink kiegészítésével. Ügylátszik, az egész környéken híre futott itt létünknek, mert még a Batovy mellől is érkeztek vendégeink, akikkel három évvel ezelőtt találkoztunk. Legjobban érdekeltek bennünket a Kuluene-mellékiek, ahova nem mehettünk el.

A nahuquák, a kik a túlsó parton laktak, valamint az auetők, csupa mulatságból, többször átszállították magu-

kat velünk a vízen. De az auetők úszni is kitűnően tudtak. Egyik ifjúnak megtagadtuk az átvitelt. Fogta magát s balkezében magasra tartott íjjával és függőágyával gyönyörű tempóban átvágott a folyón.

Az elválás igazán nehezűnkre esett, bármilyen kényelmetlenül éreztük is magunkat a piszkos és egészségtelen folyóparti tanyán. Kellő mennyiségű gyöngy széosztása után mégis búcsút vettünk barátainktól.

VIII. Visszatérés az Independencia táborba.

A Kulisehu és Kuluene közötti összefüggésre Vogel kirándulása teljes világosságot derített. Öt napig volt távol s minthogy kísérete semmi felszerelést sem vitt magával, aránylag gyorsan haladhattak. Lehajóztak Xingú-Koblenzig, ahol a Kuluene és Ronuro egymással egyesül s elérték azt a magas homokpartot, ahol 1884-ben a trumaikkal összekoccantunk. Ezek akkor a Kuluenen jöttek lefelé s erről a nagy folyóról azt mondták, hogy az a Kulisehu. Jelenlegi expedíciónk alatt a Kulisehut kerestük, meg is találtuk, végig is jártuk, de egészen eddig azt hittük, hogy az a *Kuluene*. Már a trumaik is a Kulisehu torkolatán túl laktak, még fentebb a Kuluenén pedig a nahuquák, de akiknek néhány faluja a Kulisehu mellé is áttelepedett.

A kirándulásra nem járt kedvező idő. A felhős ég miatt földrajzi helymeghatározást nem lehetett végezni.

A Kuluene szélessége itt 240—290 méter. Arról sajnos le kellett mondanunk, hogy rajta is lehajózzunk s a nahuquákat felkeressük. Az esős évszak fenyegetően közeledett, a visszafelé való utazás jelentékenyen fáradtságosabb lett volna, élelmiszerünk erősen megapadt s a folyók megáradása szárazföldi utunkat is veszélyeztette. Alig maradt egy kis sónk, paraguay-teánk és kávénk. Habozás nélkül a visszatérésre határoztuk el magunkat.

Október utolsó napján szedtük fel sátorfánkat. Az indiánok segítsége nélkül nem lettünk volna képesek gyűjteményeinket táborunkig szállítani. Erre a szolgálatra számítottunk is, jelesen egész csomó kíváncsú tárgyat rak-

tunk félre számukra. Egyik falu lakossága a másíkg kísért bennünket s így kézről-kézre adva jutottunk tovább, míg végre 13 csónakra felszaporodva, 14 bakairi kíséretében november 13-án búcsút véve az utolsó falutól, útnak eredtünk.

De közbevetőleg még elmondunk egyet-mást a másodízben is meglátogatott indiánokról. Két igen kellemes napot töltöttünk a mehinakúknál, akiken pótlólag embertani méréseket is végeztünk. Az asszonyok mérés közben úgy reszkettek, mint a nyárfalevél. Mayutó főnökkel baráti szövetségre léptem, kölcsönösen kicserélve nevünket. Ennek öröme egy szekercéért átengedte csónakját, egy valóságos Noé bárkáját, melybe minden holmink belefért.

Huszonnégy férfi kísért bennünket a kikötőhöz, közülök nyolcan vitték a hatalmas kéregcsónakot. Elöttem egy klasszikus ifjú lépdelt. Háti kosara vállától térdéig ért, balkezeiben tartotta íjját és nyilait, jobbkezeiben pedig nádsípját szüntelen fuvolázva. Őt férfi, aki messzebbre is velünk akart jönni, egy-egy evezőt s a homlokáról a hátára lelógó hálót vitt, melybe függőágya volt göngyölve.

Útközben hirtelen zápor kerekedett s emiatt meg kellett állanunk. A gyűjteményt a csónak alá raktuk s meglepődve láttuk, hogy szegény indiánjaink rettenetesen fáznak. A zápor úgy ömlött, mintha dézsából öntötték volna s a hőmérséklet 15°-ra szállt le. A didergő mehinakúk szünet nélkül való ráfúvással akarták a felhőket elvarázsolni.

A Mehinakú-öbölben még egy csónakot szereztünk; az auetők pedig, kik idáig kísérték bennünket, nyomtalanul eltűntek.

A nahuquák éppen a vajfa-aratással szorgoskodtak. A gyümölcsök szanaszét nagy kupacokban voltak felhalmozva, mindenki gyümölcszsarítással — főzéssel foglalkozott.

A III. bakairi-faluban a furulyaház leégett; a náluk hagyott, vigyázatlanul kezelt gyújtó áldozata lett. Szép álarcokat cseréltünk be tőlük.

A II. bakairi-falu, nem tudjuk mi okból, kihaltnak látszott s csak nagy üggyel-bajjal tudtunk keríteni néhány embert gyűjteményeink továbbbszállítására. Egy asszony

égett sebekkel feküdt a főnök kunyhójában. Kuruzsló volt mellette s keservesen nyögve dohányfüstöt fújt rá. Pakulari is csakhamar mellészegődött segíteni. E nemes viselkedésért egy tarka inggel jutalmaztuk meg, melyre régóta áhítozott. Tumayauát pedig egy fekete kabáttal tettük boldoggá.

Az I. bakairi-falu lakossága távollétünk alatt egy kis polgártárssal szaporodott. A kukorica pompásan zöldelt s dohánypalántám is magasra szökkent. Paleko háza mögött egy szokatlan alakú új épület ragadta meg figyelmünket. Indiánjaink ugyanis felkeresték a táborban maradt embe-reinket s az ott látott kunyhó mintájára építettek maguk-nak új hajlékot.

Tumayaua, aki tovább is velünk szándékozott jönni, ünnepélyes búcsút rendezett számunkra falujában. Először két nagy lopótökcsészét nyújtott át, majd leültetett s egy nagy eleséges kosarat tett elénk ajándékul. De a java csak most következett. Kerek gyékényt terítettek a földre s a főnök kiáltására futólépésben jöttek az asszonyok és gye-rekekek s mindegyik egy-egy darab sülttészta-t vetett eli-bénk a földre. «Ále» = «mind» felelték s ezzel a búcsúzás véget ért. Elhatároztuk, hogy e nagylelkű eljárást tábo-runkban fényesen viszonzni fogjuk.

A *fölfelé* való hajózás némileg különbözött lefelé való utazásunktól. A bőséges zápor megduzzasztotta a folyót, a zátonyok, zuhatagok és partok eltűntek. A víz színe sárgává változott s hátán nagymennyiségű frissen ledöntött fa úszott alá. Ámbár az evezés meglehetősen kifárasztott bennünket, indiánjaink segítségével mégis gyorsan haladtunk.

Antonio elemében volt. Vadászó szenvedélye egy pil-lanatra sem hagyta el, folyton leselkedett, mindent látott, mindent hallott s a legjelentéktelenebb eseményt is megjegyezte. Ha gyakori kérdéssel meg nem győződtem volna, magam sem hittem volna el, hogy valaki képes írásos feljegyzés nélkül egyszeri úton annyi mindent s oly biztosan emlékezetben tartani, mint ő rajta tapasztaltam. Nemcsak minden kanyarulatot újra felismert, hanem azt

20. Előadást tartunk a mehinakúknak.

21. Pihenő a Kulisehu partján.

is megmondta, hogy eddig vagy addig a pontig még ennyi meg ennyi kanyarulat következik. A térkép a fejében volt, vagy helyesebben számos és pedig jelentéktelennek tetsző eseményt őrzött meg, úgy amint azok egymásután következtek. Itt lőttünk egy kacsát, amott úszott át egy disznó a folyón, e helyen állott egy jato-fa, amiből csónakot csináltunk, itt ilyen meg ilyen halakat fogtunk stb.

A zuhatagok vidékén többször kiszálltunk a csónakból s a partmenti magas erdő mögött kitaposott indián ösvényeken haladtunk néhány kilométert. A nap égetően sütött. Nemcsak a vízimadarak sokasodtak most meg, hanem a bogarak is. A szúnyogfélék tűrhetetlenek kezdtek lenni; szerencsére jó moszkítóhálóink voltak. A malária ellen szorgalmasan szedtük az arzenikumpilulákat s a gyötrő betegség nem is bántott bennünket.

A testi töredelmekből bővebben kijutott ugyan felfelé tartó hajózásunk alkalmával, de az eredményesen megjárt út elfeledtette velünk e kis kellemetlenségeket s esténként vidám hangulatban pihentünk le szúnyoghálóinkba burkolódzva.

November 13-án alkonyodáskor érkeztünk meg táborunkba. Ott maradt négy emberünk ugyancsak lerongyolódott állapotban sietett elénk. Januario éppen előttevaló éjjel álmodta meg, hogy vázzá soványodva fogunk megérkezni. Távollétünk alatt békességben megvoltak egymással. Három kunyhót építettek, egyet konyhának, egyet a katonáknak, egyet meg nekünk. Az öszvéreknek karámot csináltak; kukoricát és babot is ültettek. Legitimo nevű kutyánkat egy ormányos medve megölte.

Az I. bakairi-falu indiánjai négy vagy ötízben is meglátogatták a tanyát s liszttel, kukoricával ellátták őket.

Kipihenve magunkat, munkához láttunk. Gyűjteményünk egy része átnedvesedett s megpenészedett. A velünk lévő indiánoktól még sok becses adalékot gyűjtöttünk, fotografáltunk, mértünk, írtunk, csomagoltunk. Voltak olyan tárgyaink, melyeket terjedelmük vagy törékeny voltuk miatt öszvérhátra nem bízhattunk, azokat bezzeg magunknak kellett cepelnünk egész Cuyabáig.

Indián barátainknak, kik főzőkunyhónkban kényelmesen berendezkedtek, volt mit nézniök és hallaniok. Egy szép sötét este tanyánkat bengáli tűzzel kivilágítottuk. Luhut apróbb elcsenéseken értük.

A bakairi búcsúünnep viszonzásául mi is fényes ünnepet csaptunk. Kiki a maga indiánját ünnepélyesen leültette, éppen úgy, ahogy mivelünk tették. Azután kivonultunk a kunyhóból s libasorban beszaladva, mindegyikünk egy-egy darab ajándéktárgyat nyomott az indiánok kezébe, majd újra kisietett, hogy a sorhoz csatlakozva másikat hozzon. Zsebkendőt, inget, tükröt, kést, gyöngyöt, szekercét, szóval mindent, amink csak volt. Tumayaua természetesen mindenből duplán kapott. Végül Fazienda nevű apró kutyánkat is bevittük. Mikor a spanyolok egykoron Amerikába jöttek, vérebeket hoztak magukkal a «művelt» indiánoknak, mi a mi «vad» indiánjainknak ölebecskét ajándékoztunk. Tumayaua lányának szántuk.

November 16-án már hajnalban talpon voltak indiánjaink; csak Tumayaua mondott ennyit: «itáhé úra» = én megyek. Mire a Nap felkelt, mindnyájan eltűntek.*

* Szegény jóra való Tumayauát és Luhut, mint egy 1901-ben ott járt új expedíció leírásában olvassuk, nem tudni mi okból, saját törzsbeliei agyonverték. A három bakairi-faluból akkor csak a II. és III. volt meg — az elsőt úgylátszik elpusztították — de ezek sem a bal, hanem a jobbparton, a folyótól egy óra járásnyira. Gyakori jelenség ez a természeti népek életében.

VI. FEJEZET.

Independenciából Cuyabába.

Hazafelé mentünkben az Independencia-táborból Cuyabába, újra csak a Paranatinga volt a határ az út nehezebb, meg könnyebb fele között s az első lakott hely, a *Santa Manoel-tanya*, ennek baloldali mellékfolyója mellett feküdt. November 19-én keltünk útra, december 17-én értünk a tanyára s 31-én Cuyabába.

Ismét a Batovy forrásmedencéjének peremén haladtunk azzal a különbséggel, hogy a vízválasztót most a «Rondon-úton» metszettük át* s azt reméltük, hogy augusztusban itt hagyott levelünkre válasz vár bennünket a S. Manoelbe vezető utat illetőleg. Innen Cuyabába már nem okozott gondot az út.

Hat hétig tartó vándorlásunkból a négy első hét volt a legnehezebb. Igazán sok apró bajon, kellemetlenségen kellett átesnünk, melyek rosszabbak, mint a nagyok, valamiképpen a moszkitók rosszabbak, mint a ragadozó állatok s a számtalan megáradt apró patakon rosszabb átkelni, mint a széles folyón.

Ráadásul beütött az *esős évszak*! Vándorlás közben valahogy csak megvan az ember, de elindulni akkor, amikor éppen beköszönt az esős időszak, kockázatos vállalkozás. Nem kell ugyan azt gondolni, hogy szakadatlanul zuhogó esőben jártunk, azonban az ellentét a csaknem felhőtlen száraz évszakkal szemben óriási volt. Hatalmas zivatarok

* Egy Rondon nevű cuyabái férfiúról elnevezve, aki az expedícióval egyidőben kincskeresésre indult a Ronuro-forrás vidékére. Számára utasaink bádogszelencébe zárt levelet hagytak hátra egy zászlócskával megjelölt fára szögezve.

szakadtak nyakunkba s a verőfényes nap csakugyan ritkaság volt. Ha el is állt a zápor, vígasztalan szürkeség takarta el az eget. Az eső néha ugyancsak hideg volt s éppen úgy fáztunk, mint szegény póre mehinakúk az erdőben. Máskor meg ömlött rólunk az izzadtság, kivált éjjelenként a nedves-párás szűnyoghálóban.

A mezőség új köntösbe öltözött. Mivel pedig Európában havazik akkor, mikor itt esik s amikor az állat- és növényvilág új életre kel s a nap a tetőponton áll, elkeresztelték ezt az évszakot «tél»-nek. Az odautazásunk alkalmával felégetett mezőséget hatalmas, friss, zöld fűtenger lepte el. Alig látszott meg rajta az öszvérkaraván lábnyoma, úgyhogy az utánunk jövőknek kétszeresen kellett ügyelniök, hogy el ne tévedjenek.

A patakokra sem lehetett ráismerni. A magas vízállás a partokat kivette formájukból s az akkor száraz medrek megteltek vízzel. Szemünk láttára dagadt, majd ismét apadt némely patak vize, amit az átkelések alkalmával kellőképpen ki is használtunk. Gyakran nyakig vízben gázolva keltünk át rajtuk vagy pedig ember, állat egyaránt úszni kényszerült, ha a meder mélyebb volt. Sajnos, néhányan nem tudtak úszni. Ezek számára Brazília baromtartó vidékein használatos ú. n. «pelota»-kat készítettünk. Egy ökörbőrt négyszögletes, lapos iskátulyaformára meggörbítettünk s azt rudakkal feszült állapotban tartottuk. Az utas persze az iskátulyában kuporgott.

Egész nap is ráment az átkelésre; sátrainkat az egyik parton felszedtük, a másikon újra összeállítottuk. Vidám lárma s hangos hajkurászás töltötte be a levegőt. Meztelen emberek lubickoltak, eveztek az úszó öszvérek mellett. Vízbe ugrásra kész meztelen emberek foglalkoztak a parton, az alacsony akuri-pálmák alatt a bőriszákok rendbeszedésével, az esetlen nagy csomagok összekötözésével. Egy másik csoport a sütés-főzés körül szorgoskodott s a kéklő füst vidáman szállt fel a pálmák zöld lombkoronái között. Egy alkalommal tapírt is sikerült elejtenünk, gyöngé húsa s omlós mája pompásan ízlett. Hihetetlen húséhség fogott el bennünket. Ha más vad nem kínálkozott, a bakbúztól

szagos őzet is szemhunyorítás nélkül megettük. Máskor meg a zsírra éheztünk rá, vagy az édességet kívántuk meg halálosan.

A nedvességtől lázrohamokat kaptunk. Kezünk, lábunk, ruhánk, iszákjaink, függőágyaink, hálósákjaink, egyszóval mindenünk csuromvíz volt. Sokszor azt képzeltek, hogy a mezőség nem más, mint nagy tó, melyben békák módjára mászkálunk. A hangulatos, vizes tájékban sem tudtunk gyönyörködni.

Az igazi özönvízelőtti képet egyik napon egy óriási mocsári szarvas megjelenése idézte elénk, mely fejét lelógatva, buta kíváncsisággal közeledett felénk körülbelül negyven lépésnyire, majd söréttel megsebezve, örült iramodással elvágtatott.

Holmiaink nyomorúságos állapotban voltak. A száraz, kemény ökörbőrök, melyeket az eső ellen vittünk magunkkal, lucskos rongyokká váltak s minduntalan szétszakadoztak. A bőriszakok szintén megpuhultak, a fanyergek szét-töredeztek s a szegény öszvérek hátát csúnyán felhorzsolták. Ragasztott vagy csirizelt tárgyaink elpusztultak s gyűjteményeink és fényképlemezeink megvédése és szállítása ezer gondot okozott.

November 28-án hosszas vesződés után átvergődtünk a Batovy egyik ágán s másnap öszvéreinket is átszállítottuk. Elhatároztuk, hogy a derült napot szárításra használjuk fel. Lóháton járó két emberünk, Perrot és Januario, ezalatt elmegy Rondon válaszáért a megjelölt fához, mely úgy gondoltuk, 3—4 órajárásnyira lehet innen. Elővigyázatból takarót, fegyvert és sót is vittek magukkal. De sem estére, sem másnap reggelre nem jöttek vissza, sőt négy nap múlva sem. Köröskörül bejártuk a környéket, tüzeket gyűjtöttünk, lövöldöztünk — mindhiába. Nem maradt más hátra, mint útrakelni, amikor aztán kiderült, hogy egy hegyháttal elszámítottuk magunkat. Sohasem bámultam jobban Antoniót, mint most, mikor minden tájékoztató jel nélkül — még a Nap sem sütött — megtalálta a keresett dombot s rajta azt a fát, amelyiken levelünket bádogdobozban elhelyeztük. Perrot és Januario ittjártáról semmi nyo-

mot sem találtunk. Rondon levele csakugyan ott volt s nagy megnyugvásunkra azt olvastuk belőle, hogy az út az esős évszakban is járható és Santa Manoel mintegy 100 km-nyire fekszik innen.

Most már csak két társunk sorsáért aggódtunk, akik alkalmasint eltévedtek, ámbár Januario már háromízben járt ezen a vidéken. December 3-án még egyszer minden irányban átkutattuk a terepet, de újra eredménytelenül. Antonio végre másnap lábnyomokra akadt, sőt december 5-én hevenyészett lombsátort is találtunk tűz- és ételmaramarokkal, ahol alkalmasint éjszakáztak. A nyomokat még másnap is követhettük, míg csak egy megáradt patakhoz nem értünk, ahol úgylátszik, más irányba fordultak.

Élelmikészletünk alaposan megcsappant. December 7-én már csak pár napra való konzervünk maradt, de embereink ezektől is mindjobban húzódtak. Az indiánoktól kapott lisztünk három nappal ezelőtt elfogyott s bizony cseppet sem bosszankodtunk, hogy Manoel útközben több tányért s minden evőeszközt elveszített. Mindennapos dolog lett, hogy egyik vagy másik emberünk néhány órára eltűnt erdei mézet keresni. A növényi táplálék nem elégített ki bennünket. Dohányunk szerencsére bőven volt s a kínzó koplalást úgy ahogy ezzel ellensúlyoztuk. De a Parana-tinga-folyó csak nem akart mutatkozni, Rondon távolsági adata úgylátszik hamisnak bizonyult. Számos mélyen bevágódott patakon és mocsaras területen gázoltunk keresztül, egyik dombhátat a másik után másztuk meg, míg végre december 9-én megpillantottuk az óhajtvá várt széles erdőpáshátát. Hosszú síkátort vágva a bozótba, kibukkantunk a sárgavízű, megáradt, sebesen rohanó folyó partjára, mely itt 80 m szélességű volt.

Csapatunk átszállítására csónak nélkül nem gondolhattunk; megbíztuk tehát Antoniót, verjen össze egyet. Mivel élelmiszerünk teljesen elfogyott, elhatároztam, hogy Péterrel együtt előre megyünk az innen állítólag mintegy 30 km-nyire lévő Manoel-majorba. Holmiainkat pelotával átszállítottuk a balpartra, magunk pedig ügyel-bajjal úszva jutottunk át. Ugyanezt műveltük a Manoel-folyónál.

is. Néhány órai gyaloglás után csakhamar legelő állatok csapásaira bukkantunk s alkonyattájban dühös kutyaugatás fogadott bennünket. A Manoel-major egyik előre-tolt pásztortanyájánál voltunk.

«Hogy vannak?» — üdvözölt bennünket meleg kézszorítással a tanya két lakója, akik éppen babot főztek egy kíváncsan rotyogó fazékban. Az egész tanya különben egyetlen nyomorúságos kis házikóból s az állatok számára készített karámból állott. A berendezés is a lehető legigénytelenebb volt. Fehér függőágy, szegényes prices, a polcon néhány zacskó bab, rizs, liszt, só, a falon bőriszákok, fanyereg, néhány ócska láda, fakanalak, nyeregszerszámok, ruhák, pányvák, főzőedények a szembetűnőbb berendezési tárgyak. Kávé vagy paraguay-tea nem volt. Új gazdáink mindenben kedvünket keresték, szívesen adtak szalonnát, lisztet, cukrot s ezek az egyszerű ételek is fejedelmileg ízlettek.

Másnap szürkületkor útnak indultunk s 10 óra tájban elértük a Santa Manoel-tanyát, mely a magas folyóparton bújva trópusi környezetben feküdt. Éppen reggelinél ültek. A tulajdonos José Confucio szíves vendégbarátsággal fogadott. Az egyszerű szobában jaguárbőr volt a falra feszítve dísznek; a helyiség itt is tele volt bőriszákkal és mindenféle szerszámmal, a döngölt föld pedig szalmával és cukornáddal volt teleszórva.

Derék házigazdámtól egy apró ökröt béreltem s meg-raktam kukoricaliszttel, rizzsel, babbal, szalonnával. Más egyebet egy kevés cukron s két üveg pálinkán kívül nem lehetett kapni.

Táborunkba visszaérkezve, társaink a lisztnek és téglacukornak örültek meg legjobban. Egy-két napig bizony koplalniok kellett, de az utolsó napon félmétermázsás halat fogtak. Egyik este Perrot és Janeiro is beállított csuromvizesen, lerongyolódva, kikoplalva s kétségbeejtően elcsigázva. Semmi egyéb bajuk nem történt, csak istenigazában eltévedtek s tizenkét napig keresztülkasul bócorogtak. Az utolsó három nap semmit sem ettek s még gyufájuk is összesen csak két szál volt. Szegény öreg Janeiro a kiállott

szenvedésektől jóformán eszét vesztette s üldözési mánia tört ki rajta. Semmi áron nem akart tovább jönni velünk. Hetek mulva sem nyerte vissza régi kedvét, bár állapota határozottan javult.* Húséges társa Perrot már-már kétségbeesett állapotán; bolyongásaik közben neki kellett mindenről gondoskodnia s hozzá örökös szemrehányásait elszenvednie. Egy éjjel kellemetlen kalandjuk is támadt egy jaguárral, amint a pusztta földön tűz mellett aludtak. A hatalmas macska éppen a parázsba lépett, mikor felébredtek. Januario észbe kapván, törével oldalba szúrta a bestiát, Perrot pedig ugyanabban a pillanatban elsütötte fegyverét, mire az éjjeli látogató vérnyomokat hagyva maga után, elrohant az erdőnek. Perrotnál összesen nyolc töltény volt s ezek közül hetet ellődözött. Az utolsót hasonló esetre tartogatta, ámbár módja lett volna őzeket löni s jóllehet, három napja semmi harapnivalójuk sem volt.

December 17-én mindenestül bevonultunk a Santa Ma-noel-majorba s az első napot általános eszem-iszomnak szántuk. Felszerelésünk s gyűjteményünk rendbeszedése után december 22-én pihent erővel ismét útnak indultunk a vízváltástól kereszttül a Cuyabá-folyó mellékére. Itt már vidáman voltunk s az időjárás is kíméletesebb lett hozzánk. Egy langyosvízű mocsár mellett ültük meg szent *karácsony napját*, a szokásos ajándékosztogatással s egyáltalán olyan fényességgel, amilyen szegénységünkötől csak tellett. Egy karácsonyt Japánban, egyet Mexikóban, egyet Dél-Georgia szigetén éltem meg s ez a kuruttyoló békákkal teli mocsár mellett immár a harmadik Dél-Amerika földjén.

A tájék unalmas egyhangúsága december 25-én kétségbeejtővé vált. 35 km-nyi útban a következő élőlényt láttam: két madarat, egy gyíkot és három méhet; 25 km-nyi úton egyetlen vízerecske sem volt s a 25°-os vizet már ivásra alkalmas, hús italnak találtuk.

December 27-én értünk el Ponte alatt, egy szép völgy-katlanban fekvő nagy malmot. Itt lakott az aranykereső Rondonnak egyik társa, aki a Paranatinga-melléki bakai-

* A pár év mulva kitört forradalomban esett el.

rokat már 1835—36-ban meglátogatta. Elbeszélései teljesen megfeleltek a mi Xingú-melléki tapasztalatainknak. Az indiánok akkor már ismerték a brazíliai háziállatokat és növényeket.

Útunk további folyamán a magas vízvázasztó fennsík-ról leereszkedve, mind sűrűbben találkoztunk apróbb tanyákkal s a városba tartó lovas alakokkal. 31-én reggel pillantottuk meg Cuyabát s nemsokára a város alá érkez-tünk. Perrot elszégyenli magát rongyos öltözéke miatt, sietve otthagy bennünket, hogy észrevétlenül juthasson el lakására. Mi azonban éppenséggel nem röstelkedünk, hanem zöld gallyakkal tüzeljük körül kalapunkat, öszvéreink hátát s így vonulunk be a kis városkába a meglepetten bámész-kodó tömeg között.

A Senhor Bom Jézus-főtemplom előtt állítjuk meg csapatunkat, mert itt van a postahivatal s itt várnak ránk leve-leink. De ekkorra már híre szaladt jövetelünknek s egy csomó barátunk is körülfogott s igazi brazíliai melegséggel ölelgetett — üdvözölt bennünket. Mindenekfölött pedig a mi kedves ismerősünk, Vergilio de Albuquerque postafőnök. Mikor megkérdeztük tőle, hol kaphatnánk üres lakást, egy fiatal embert mutatott be, «aki szerencsésnek fogja magát érezni, ha önök és barátaik a város fő utcájában lévő üresen álló tágas házába behurcolkodnak s addig maradnak ott, ameddig kedvük tartja». Majd elhalmoztak bennünket bók-kokkal halhatatlan érdemeinkért, mi pedig lerongyoltabbak voltunk, mint az utolsó összefogdosott csavargóbanda. A ne-meslelkű ajánlatot kész örömmel elfogadtuk s behurcolkod-tunk a fejedelmi épületbe, hol gyűjteményeinket kényelme-sen kicsomagolhattuk, rendbeszedhattuk s felállíthattuk.

VII. FEJEZET.

A Xingú-forrásvidékén élő indián törzsek osztályozása. Testalkotás. Viselet.

Azon az óriás területen, mely a Kordillerától az Atlanti-óceánig s a La Plata-folyó mellékétől az Antilláig terül el, négy nagy indián nyelvcsalád tanyázik, ú. m. a *karaib*, *nu-arua*k, *tupi* és *tapuya*.

A *karaibok* az Amazonas északi részén már a fölfedezők óta ismeretesek. A Kulisehu mellett karaiboknak neveztek bennünket. A felső Xingu-mellékén karaibok voltak a *bakairok* és *nahuquák*. Nyelvük teljesen más, mint a tupiké s ennek megállapítása egyik eredménye expedíciónknak.

A *nu-arua*kok, a nu- és aruaak alcsaládokra oszlanak. A nu-aruaok szoros kapcsolatban vannak Guayanában a karaibokkal. Nu-aruaok a mehinakúk, kustenauk, vaurák és yaulapitik.

A *tupik* roppant nagy területen vannak szétszóródva. Északi határuk idestova az Amazonas északi mellékfolyóinál fekszik s ennek torkolatától a La Plata torkolatáig terjednek. Az ő nyelvüket tették meg a jezsuiták közlekedő nyelvvé Braziliában. A Kulisehu-mellékén ide tartoznak az auetök és kamayurák.

A *tapuyák* kelet-brazíliai bennszülöttek, a partvidék őserdeinek lakói. Nyugati határuk körülbelül a Xingú. Csoportjukhoz tartoznak a kayapók és suyák.

Azt már fentebb említettük, hogy a trumaik egyik nyelvcsoportha sem oszthatók be.

A Kulisehu-melléki indiánok *átlag alacsonyabbak 165 cm-nél*, a trumaik még ennél is kisebbek. Az asszonyok átlag 6.5 %-kal kisebb termetűek a férfiaknál. Testalkotásukban feltűnő vonás a mellkas és vállöv erőteljes fejlettsége. A *bőr színe* a sárgásszürke agyagszín mindenféle változatát mu-

tatta; napsütés, szenny és festés rendkívül megnehezítette az eredeti szín megállapítását.

A *haj színe* barna vagy barnásfekete. Az egyes törzsek *arctípusa* különböző s ezeket nagyon nehéz pontosan körvonalozni. Minél több indiánt ismer meg az ember, annál bajosabb bizonyos arctípusokról azt mondani, hogy azok csak bizonyos törzseknél fordulnak elő. A bakairok arca általában tojásdadnak mondható, míg pl. a nahuquáké inkább négy-szögletes, otrombább; valamint egész külsejük is tenyeres-talpasabb, mint a többi törzseké. Legszebb arcok a kamayurák között vannak. A *szembogár* sötétbarna, kivételesen világosbarna; a trumafknak általában világosabb a szemük; egy nahuquának *kék* szeme volt.

A *fogazat* rendesen csúnya, a festéktől sárgás, a sok rágástól erősen lekopott. Foguk használatával egyáltalán egész önkárukig visszaélnék, ha halfogak vagy kagylók nincsenek kezük ügyében. Így teszem azt fogukkal rágják szét azt a kemény kagylót, amelyikből gyöngyöket akarnak készíteni. Pusztá látása is megborzongatja az embert.

A férfiak *hajviseletéről* a közölt ábrák világos képet nyújtanak, csak azt kell még hozzátennünk, hogy a tarhelyen éppen olyan pilist (tonzúra) hordanak, mint a katolikus papok. Ezt a legénysorba lépés idejében kapják az ifjak s Antonio beszélte, hogy ő is erősen rúgkapált és sírt, mikor atyja annak idején ezt a műveletet — amit igen ősi szokásnak mondanak — végrehajtotta rajta. A nők hajviselete, a pilist nem tekintve, a férfiakétól jóformán csak annyiban különbözik, amennyiben nem vágják le olyan tréfásan szakajtókosaras eljárással, mint amazok. A hajon és szemöldökön kívül minden más szőrözetet kitépnek. Gyakran elnéztem Tumayauát, amint zsebtükre segítségével gyér szakállát szálanként tépdeste ki.

Legfeltűnőbb a szempilla szőreinek kicsipdesése, melyet már gyermekkorban kiméretlenül végrehajtanak és pedig azon balhiedelemben, hogy azok, különösen a távolbalatást, amire nekik fölöttébb nagy szükségük van, akadályozzák. Erre irányuló gondoskodásukra mutat az a szokásuk is, hogy

a jó nyilasoknak készülő ifjak szemetájékát, hegyes halfogakkal véresre kaparják.

Hogy indiánjaink *testük ékítésére* is gondot fordítanak, szinte fölösleges mondanunk. A testet itt a maga pőreségében kell értenünk, mert ruhájuk nem lévén, ennek szerepét a test külső felületének, a bőrnek kell átvennie. Ez a különbség köztünk és közöttük. Érdekes azonban, hogy a műveltség ezen fokán a *férfi*, tehát a *vadász* volt az, aki magát fölékesítette. Ő jött legelsőbb a *vadászejelvények* gondolatára. Nevezetesen elejtett zsákmányának könnyen megőrizhető részeitől — karom, fog, toll stb. — nem akart megválni, hanem azokat tettének bizonyosságául hosszabb ideig megőrizte s látható jelül testére aggatta. Ezt annál természetesebbnek kell tartanunk, mert babonás hiedelme szerint ezekkel a testrészekkel az illető állat egyes tulajdonságait is biztosította magának. Már most az is bizonyos, hogy egy ifjú legényhez jobban illett az, ha ezeket a jelvényeket és varázsszereköket nem asszony módra, zsinigre fűzve viseli, hanem mint valami ékszert orrába, fülébe, ajkába dugdosva fitogtatja. Ez a mestersége megsebzése azután hovatovább öncéllá lett és pedig azáltal, mert *állandó jegyeket* szolgáltatott s így különféle szokásokat hozott létre. Kiválóan alkalmas volt arra, hogy ez úton valamely törzs bátor, de egyben hiú egyénei kitűnjenek, valamint alkalmas volt arra is, hogy törzsi megkülönböztető jegyül használják. Ez vezet át ahhoz a szokáshoz, hogy az indiánok a gyermekeket megbillogolják. A gyermekrablás t. i. általános szokás, hogy a felserdültekből egyrészt harcosokat, másrészt a föld megművelésére asszonyokat nyerjenek; megbillogolják tehát a gyermeket, hogy föl ismerhessék őket. Mikor a bororó-indiánoknál jártunk, egy élemedett asszony égre-földre esküdözött, hogy Antonio senki más, mint az ő fia, akit évekkal ezelőtt raboltak el tőle s egész éjjel ezen jajveszékelt. Érdekes volt végignézni, hogy a bororók milyen alaposan megvizsgálták Antoniót, vajjon alsó ajka át van-e fúrva, amint azt törzsük szokása kívánja. Minthogy pedig orra sövénye volt átlyukasztva, közakarrattal szabadon bocsátották. A bakairoknál lévő paresszi, a nahuquák között élő mehinakú stb. asszonyokat törzsi

jegyükről tüstént felismertük. Így lett a mesterséges megsebzés állandó, céltudatos berendezéssé, miközben az idegen egyszersmind gyűlöletessé vagy nevetségessé, a törzsbeli pedig széppé és nemessé vált.

Az *orrcimpák* *átlyukasztása* minden törzs férfitagjánál általános volt; ide dugdosták a *tolldísz*t. Az asszonyok nem fűrték át fülüket s tollakat *egyáltalán* nem hordtak — mert az asszony nép nem vadászik. Ez a szokás tehát kétségtelenül rámutat a vadászjelvényből való eredetre, amit pompásan egészít ki az, hogy a fiúgyermek fülét akkor fűrjék át, mikor az íjjal gyakorolni kezdenek.

Az *orrsövény átlyukasztását* csak a bakairoknál láttuk. Tollakat ugyan ma már nem hordanak benne, de olyan faálarcokat még találunk, melyeknek megnyúlt orrsövényéből kétoldalt papagájtollak lógtak ki. Az operációt ötéves korban hajtják végre s ez néha erős vérzéssel jár.

Ide tartozik a *karok és lábak körültekerése is*, mely minden törzsnél általános. Ez is a férfinép szokása s azt mondják, hogy az erő növelésére való.

Általános gyógyító eljárás fiatalnál, öregnél egyaránt a bőr fölvakarása. Háromszögletű kobakhéjba egy sor hegyes halfogat vagy aguti-körmöt vernek, azzal a bőrt fölkarcolják s a vért egy ideig kiszivárogtatják, azután *sárga földdel*, *korommal* vagy valami gyümölcsnedvvel bekenik. Hogy a gyerekek szeme biztosabb s karja erősebb legyen, arcukat és felkarjukat a kaparófésűvel jól megdolgozzák. Úgy tapasztaltam, hogy ez a művelet dagadtság esetén sikerrel alkalmazható, amennyiben a feszültséget és gyulladást csökkenti. Könnyű megérteni, miképpen jött rá erre az ember. Ha bogár csípi meg, önkéntelenül vakarózni kezd, míg a vér kiserked s a fájdalom és viszketés megszűnik. Az is egyszerűen magyarázható, miért dörzsölte be a fölkapart részt korommal vagy földdel; nem azért, hogy díszítse magát, hanem hogy a vért elállítsa s az izgultságot tetszése szerint növelje vagy csökkentse.

Így jött rá lassankint a bennszülött *a tatauálásra*, a nélkül, hogy azt föltaalálta volna. Véletlenről nem lehet szó, mert az orvosi szempontból végzett vakarás természetsze-

rúen megkívánta, tehát létrehozta a színes földdel vagy fekete korommal való befestést. Innen már csak egy lépés e tapasztalat céltudatos alkalmazásához, ami mezítelenül járó vad népeknél köztudomás szerint mindenfelé elterjedt szokás. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy fentebb kimondott tételünk alapján a tatauálás annál szűkebb térre szorul, minél jobban terjed a ruhaviselet.

A mesterséges tatauálás a Kulisehu-melléki indiánok között csak a nu-aruaik törzseknek szokása, a bakairok csak ritkán élnek vele. Ezt tüskével vagy halfoggal fiatal gyermekorban hajtják végre s festőanyagul kormot vagy gyümölcsnedvet használnak. A *férfiak* egyes vagy páros vonalakat húznak, melyek a lapocka körvonalait követik, vagy tompább-hegyesebb szögleteket és ívdarabokat a hátgerinc tájára, az *asszonyok* kettős vagy hármas vonalakat a karra, lábra vagy a csuklók körül.

Sokkal elterjedtebb szokás a test befestése, fekete, sárga vagy vörös festékekkel. Ezt sokan úgy magyarázzák, hogy célja az ellenség megijesztése; mások pedig azt mondták, hogy a színekben való gyönyörködés hozta létre. Ez utóbbi esetben azonban azt kellene állítanunk, hogy bizonyára legjobban szeretik a fekete színt, mert az a legősibb, legegyszerűbb, legelterjedtebb szín. Azt is csodálkozva kérdezzük, hogy ha ez így van, miért nem ékesítik magukat *virágokkal*, amik színesek is s bőségben is teremnek? Antonio Cuyabába eljövet, ha jól emlékszem, egyetlen kérdést intézett hozzám a maga jószántából s ez az volt: miért viselnek a cuyabái asszonyok virágokat a hajukban? Az a gondolat, hogy ezekkel mint tarka *színekkel* ékesítik magukat, a jámbornak eszeágában sem volt. Való igaz tehát, hogy a tarka papagájtollak csak *később* lettek díszekké; első volt a vadászatban és állatételben való gyönyörködés, vagy a vadászó ügyesség fitogtatása s csak később fejlett ki a színek fölismerése és megszeretése.

A kérdést már most úgy kell föltennünk: mire való hát a test bemázolása? Olajos festékekkel egyszerűen azért keni be testét az indián, mert bőre ezáltal a nagy szárazságban kellemes puha, síma marad s a moszkítók és más rovarok

rátapadnak s itt elpusztulnak. A nélkül nem megy ki vadászni, hogy felesége a hátát és mellét be ne kenné olajos festékekkel s bárhova távozik is hosszabb időre, festékes kobakját mindig magával viszi. Számtalanszor volt alkalmunk tapasztalhatni, hogy indiánjaink háta, egy napi evezés után tele volt elpusztult rovartetemmel, amit egyszeri fürdéssel el lehetett távolítani.

Díszítés céljából való *mintás festéssel* ritkábban találkozunk. Újjal mázolt egyszerű vonalak az arcon vagy a háton, pöttyök a mellen vagy karon, hullámos vonalak a combon stb. voltak a leggyakoribbak. Leginkább az izmok keresztvezését vagy feltűnő vonalait akarták kiemelni, vagy állatok csíkoltságát utánozták, de egészen önkényesen, észrevehető törzsi jelleg nélkül. Művésziesebb kidolgozást csak egy auető-ifjún láttunk, aki atyja parancsából egy darabig elkísért bennünket s az útra ugyancsak kicsípte magát. Rendszeren csak *ünnepi* alkalmakra, mint pl. látogatás, tánc stb. szokták magukat különféle mintákkal fölkesíteni, hétköznapiokon semmiféle díszet sem viseltek. Az első bakairi község lakosai, mikor az Independencia-táborból együttesen meglátogattuk őket, kivétel nélkül kifestett testtel fogadtak bennünket. Ugyanaz az eset, mint a mi ruházatunkkal; másképpen öltözünk dologhoz, másképpen ünnepi alkalmakra. *Az olajfesték az indián valóságos öltözete*; ennek igazi és legrégibb célja a védelmezés, de nem a hideg, hanem a meleg, s a bőr fölcserepesedése s egyszersmind bizonyos külső támadások ellen. Neki tehát csak egyféle ruhája van, melyet könnyebben nélkülöz, mint mi a mienket s melynek még az a mellékes tulajdonsága sincs meg, hogy eltakarna, mint a mi öltönyünk, következésképpen nem vezetett a szeméremérzet kifejlődéséhez, mely nálunk oly nagy mértékben megvan.

Nyakláncot férfiak, nők egyaránt viseltek; különösen pedig várandós asszonyok és gyermekek. Gyöngyöket is elsősorban mindig a gyerekek számára kértek. A bakairok nagy türelemmel csinos nyakláncokat készítettek, melyeket a többi törzs is szívesen becserélt (17. kép). A szemek négy- szögletesek, 2—3 cm hosszúak, 1—1½ cm vastagok s egy

csigafajta csaknem tiszta fehér házából készültek. Egy másik fajtának szemei csak 1 mm vastagok s 3—5 mm-nyi átmérőjű korongocskák vagy lapos gyöngyöcskék voltak. A széttört csigahéjakat fogukkal harapdálták apróbb darabokra. A parányi szemecskék, pálmadió héjából készült, hasonló alakúra köszörült gyöngyökkel váltakoztak. Ez utóbbi gyöngyök készítésében a nahuquák vezetnek, ők annak a «coto»-i vagy urai. Láncokat általában igen sokféle növényi anyagból készítenek indiánjaink.

A yaulapitik és trumaik közt kőgyöngyökből és hengercskékből alakított nyakékekkel találkoztunk, amelyeket a nahuquák gyantából és agyagból *utánoztak*. Egyszóval mindenütt azt az anyagot használták föl, ami alkalmas volta mellett kezük ügyébe esett. Általánosabbak voltak az állatvilág nyújtotta termékekből készült ékszerek. Szaru és csontékszereket mindenütt hordtak. A trumaik a kapivára-fogakat szerették, a mehinakúk ölbeli gyermekekre majom- és jaguár-fogakból, halcsontokból és csigolyákból készített láncokat aggattak. Tapír-, jaguár- és szarvas-karmok is keresettek voltak. Hogy pedig ennek a «dísznek» részben «talizmán» szerepe is volt, világosan kiderül abból, hogy leginkább a gyerekek viselték, akiket legjobban kellett féltetni a megrontástól.

VIII. FEJEZET.

Ösvadászat, földművelés és kőkorszaki műveltség.

A Xingú forrásvidékén tanyázó indiánok száma 2500—3000 lélek lehet. Mást, mint egészen fölületes becslést nem adhatunk. Láttuk, hogy még a harmadik bakairi-községben is minden «fehérnép» az erdőbe szaladt előlünk, más esetben viszont a szomszédos községek látogatóban lévő lakóit számítottuk a mienkéhez. A legkisebb faluban két, a legnagyobbban mintegy húsz családi ház állott. Általában tehát azt mondhatjuk, hogy az egyes községekre nagyságuk szerint 30—150 vagy legföljebb 200 lakos jut.

Csak a trumaik és Xingú-Koblenzen túl a suyák laktak a folyó partján. Ezek voltak a legharciasabb és legnyughatatlanabb törzsek; a suyákat úgy tekinthetjük, mint a csukákat a halastóban. A többiek nyugodt biztonságban tanyáztak a folyótól két-három óra járásnyira. Míg azonban a folyó a bakairok területén keskeny volt, lentebb már kiterjedt csatornahálózat és öbölrendszer szarvadt ki belőle s ezért a közlekedés még azok részére is nehezzé vált, akik ebben a bonyodalmas vízi labirintusban tájékozódni tudtak. Sok helyen még az ültetvényekre is bajos volt kijárni az egyes falvakból.

Ha a régi fölfogás szerint halász-, vadász- és földművelő népről akarunk beszélni, akkor bennszülötteinknél ezeket az ú. n. művelődési fokozatokat mind megtaláljuk. Azoknál a törzseknél, melyek a folyó mellett laknak, a vadászás természetesen háttérbe szorult a halászás mellett. Ez fontosabb volt és pedig nem csupán a táplálkozás szempontjából, hanem azért is, mert számos eszközhöz ez szolgáltatta a nyers anyagot. Állati bőröknek semmi hasznát sem vették, mert meleg ruhát nem viseltek; az elejtett emlős bundáját nem

rántották le, hanem vele együtt megsütötték egészen a megszenesedésig, amikor kellemes sós ízt kapott. A partmenti erdőségben, különösen tyúkfajtákra nagy szenvedéllyel vadásztak ugyan, de ezzel inkább csak alkalmi zsákmányhoz jutottak; ha ezt nagyobb mértékben akarták volna folytatni, akkor cserkészéseiket messze vidékekre kellett volna kiterjeszteniök, amint azt más indiánoknál volt alkalmunk tapasztalni, kik hétszámra távol voltak falujuktól.

Szellemi tekintetben — s ennek a pontnak nagy jelentősége van — a Xingú-melléki indiánok, jelentős földművelésük mellett még a teljes és valóságos vadásznép színvonalán állanak. Legalább a bakairokról ezt egész terjedelmében megállapíthatjuk. Föntebb elmondottuk, miképpen füleltek minden hangra, mely az erdőből kunyhóikig elhatott s miképpen figyeltek meg minden jelenséget, mely előttük útközben fölbukkant. A bozótosban, az erdei ösvényeken, a csónakban vagy az éjjeli pihenőn mindig úgy viselkedtek, mintha vadászaton lettek volna. Sohasem érezték, hogy az állatvilágtól valami nagyobb távolság választja el őket, csupán azt látták, hogy lényegileg minden teremtmény úgy viselkedik, mint ők; az állatok is családi életet folytatnak, hangok által érintkeznek egymással, tanyájuk van, mint az embereknek, harcban állanak egymással, s állatokkal vagy gyümölcsökkel táplálkoznak. Röviden az ember nem fölöttük állónak, hanem elsőnek érezte magát közöttük. Mondáik és elbeszéléseik, melyek nekünk tiszta állatmeséknek látszanak, de amiket ők éppen olyan komolyan vesznek, mint mi a szent könyveket és tanításokat, melyekben emberek és állatok keverednek egymással, előttük is tréfás játékoknak tűnnének föl, ha abban a hitben élnének, hogy azok más anyagból vannak alkotva, mint a többi teremtmények. Csupáncsak úgy tudjuk teljesen megérteni ezeket az embereket, ha a vadászat ősállapotának teremtményeképpen fogjuk föl őket. Minden tapasztalatuk alapját az állatoktól s az állatéleti jelenségek megfigyeléséből gyűjtötték s mivel csak a régi által vagyunk képesek az újat megérteni, főképpen a természetet próbálták helyesen fölfogni s ez úton alkották meg saját világnézetüket. Ennek megfelelően művészeti

motivumaik is csodálatos egyoldalúsággal az állatvilágból telnek ki, sőt bár egyszerű, de meglepően gazdag művészetük is szorosan a vadászéletben gyökeredzik s csakis úgy tudott fölvirágozni, hogy életmódjuk háborítatlan maradt. Nem győzzük eléggé hangsúlyozni ez állapotok szüntelen szem előtt tartását, mert e nélkül nem tudjuk kellőképpen méltányolni bennszülötteink anyagi művelődését; a szel- lemit meg egyáltalában nem fogjuk megérteni.

Másfelől az is bizonyos, hogy a Xingú-melléki indiánok, a trumaik kivételével, nagyon régi idők óta ismerik a földmívelés nyújtotta termékeket.* Erre az összehasonlító nyelvtudomány megdönthetetlen bizonyítékokat szolgáltat. Ebből először is az derül ki, hogy a Xingú-melléki törzsek különböző nyelvcsaládokhoz tartoznak; de másodszor az is, hogy mindezen nyelvcsaládok beláthatlan idővel ezelőtt ágaztak szét az egyes anyanépektől, mert idevonatkozó szó- kincsük egyáltalán nem egyezik teljesen, ami úgy magyaráz- ható, hogy ezek a nyelvi különbségek csak az anyanépektől való szétválás után alakultak ki. Mindazonáltal tény az is, *hogy már ezen anyanépek nyelvében megvoltak a legfontosabb növények nevei.*

Úgy látszik tehát, hogy a legrégibb közönséges fölfo- gással ellentétbe kerülünk, mikor azt állítjuk, hogy az ősrégi földmívelés szépen megfér a vadászat színvonalán álló, primitív nép lelki világával. Ez az állítás az első pilla- natra szokatlannak tetszik ugyan, de mégis így van. A ba- kairek azt bizonygatták, «hogy ősapáik még nem ismerték a kukoricát és mandiokát, hanem e helyett földet ettek» — amit a mai indiánok csak nyaláncságból tesznek.** Egyik meséjük szerint a mandiokát a bagadú-haltól kapták aján- dékba. A Mato Grossoban erre nézve a fejlődés különböző fokait találjuk egymás mellett. A bororóknál pl. — akik nem a Kulisehu mellett laknak — a földmívelés csak a kezdet

* Nyomban meg kell itt jegyeznünk, hogy földmívelésen itt nem a szo- kásos s *állatok segélyével végzett szántás-vetést* kell gondolnunk, hanem a sokkal kisebb méretű s nálunk is inkább *asszonyok végezte kerti kapásmívelést*. B. Zs.

** Igen elterjedt szokás. Lásd Természettudományi Közlöny 1907. évf. «A földevésről». Bátky Zsigmondtól.

legelején van, mert ámbár ültetnek mandiókát, de a termés megérését már nem várják be, hanem a még éretlen fiatal gyökereket kiszaggatják a földből s elfogyasztják a nélkül, hogy a szükség hajtaná rá őket. A trumaíkról viszont tudjuk, és pedig részben hagyományaik alapján, részben a nyelvtudomány segítségével, hogy a növények termesztését aránylag későn sajátították el s náluk mégis kitűnően művelt s nagyterjedelmű ültetvényeket találunk. A többi Xingú-melléki indiánok azonban ősidők óta függő viszonyban vannak a termesztett növényektől, mégis egész gondolat- és érzésviláguk a szintén ősi vadászó élethivatás gyönyöreivel van telítve.

A fejlődésnek ezt az útját egyáltalán nem lehet olyan egyszerűen megmagyarázni, amint azt a közismert halász-, vadász-, földművelő séma tanítja. Hogy ezt beláthassuk, még egy másik tétellel kell tisztába jönnünk. A Xingú-melléki törzsek nem ismernek fémeket, közönséges nyelvhasználat szerint tehát azt mondjuk, *«kőkorszakban»* élnek.

Sajnos azonban, hogy a fémkorok előtti idők tanulmánya csaknem tisztára az ásatások néma anyagán alapszik. Ez az oka annak, hogy a fogalmak használatában zavar keletkezett s hogy *«kőkorszak»* és *«történelem előtti idő»* egymást helyettesítő kifejezésekül szerepelnek, holott azok a népek, melyek maguk írták meg történetüket, ezt csak akkor tették, mikor a fémek már régen birtokukban voltak s jól lehet ugyanazon időben fémnemismerő, *«történelemelőtti»* népek, történelmi népekkel együtt éltek. A *mi* prehisztorikus leleteink között már most két korszakot különböztettek meg, egy régebbet, amikor a köveket csak pattintgatással alakították s egy fiatalabbat, amikor csiszolták azokat s ezt a tapasztalatot általánosítván kimondották, hogy az embernek eszközei elkészítésében mindenütt és mindenkor szükségképpen ezt az utat kellett követnie. Innen van azután az, hogy a prehisztoriával foglalkozó tudós minden idevágó híradást örömmel üdvözl, jöjjön az akár Alaskából, akár a Csendes-tengeri szigetekről, mert azt látja, hogy ezek megerősítik éleselméjű következtetéseit s ha valamely utazó olyan vidékre jut el, ahol az emberek fémeket még egyálta-

lán nem ismernek, nyomban hajlandó rájuk fogni, hogy «kőkorszakban» élnek. Olyan tévedés ez, amire magam is csak úgy jöttem rá, hogy velem is számtalanszor megesett. Ha a természeti népekből indulunk ki, amint illik is, akkor nem fogjuk félreismerhetni, hogy náluk éppen úgy találhatni régibb, mint fiatalabb kőkorszakbeli munkákat, a kéznél lévő kő vagy másnemű anyag, vagy a különböző kézügyesség szerint.

Tapasztalni fogjuk, hogy ez a negatív kifejezés, hogy «fémtelen», természetesen találó, de másfelől azt is, hogy ez a negatív név, hogy «kőkorszak», fölöttébb szerencsétlen lehet. Azt az eshetőséget is figyelembe kell vennünk, hogy a vadembernek alkalmatlan vagy éppen *semmi kő* sem áll rendelkezésére s mégis pompás eszközöket és fegyvereket tud készíteni. Mint *elfogulatlan* megfigyelőnek sohase jutott volna eszembe azt állítani, hogy a Xingú-indiánok «kőkorszakban» élnek.

Annyi bizonyos, hogy legnehezebb munkákat — erdőirtás, ház- és csónaképítés stb. — a kőbaltával végzik. Azonban a különböző törzsek *egyetlen* lelőhelyről szerzik be szükségletüket, mely hely a trumaíknak birtokában van. *Rajtuk kívül egyetlenegy törzsnek sincs magakészítette kőbaltája.* Ugyanezt az állapotot találtuk a Paranatinga-melléki bakairoknál, akik a kuyabiktól, későbbi halálos ellenségeiktől szerezték be baltáikat. A Batovy-, Kulisehu- és Kulune-melléki törzsek *szállítói* a trumaíknak voltak.

Tudakozódásomra azt a választ kaptam, hogy a köveket «egy patak mellett a homokban» találják. Az anyag diabáz, tehát vulkáni eredetű, kemény kőzet. A pengék 11—12 cm hosszúak, leginkább laposan hengerdedek, hátrafelé elvékonyodnak, elöl pedig széles ívalakú élben végződnek. A kő egy gyékénybuzogány-alakú nyél vastagabb végébe van ütve. Ugyanezen kőzetből csinálnak nyílhegyeket és nyakláncokat is.

22. Kőbalta.

A kagylókat és köveket a pergőfúróval lyukasztják át. Ez igen egyszerű szerszám. Vastagabb pálca két végébe egy-egy kemény kőszilánkot ékelnek be s szorítanak le körülcsavart zsineggel. A botocska mintegy fél méter hosszú s a tenyerek között pörgetik és pedig váltogatva mindkét végét.

23. Pergő-
fúró.

Ha követ akartak átlukasztani, homokot is használtak a fúrás gyorsítására. Ennyi az egész, amit indiánjaink a kővel művelni tudtak; az elmondottakon kívül semmiféle más olyan kőeszközük nem volt, amilyeneket a mi ásatásainkban bőven találunk. A bakairok előtt két vastartalmú homokkövet egymáshoz ütve szikrákat pattintottam ki s íme csodálkozással láttam, hogy ők ezt a jelenséget nem ismerik. Másszóval: a fiatalabb kőkorszakban éltek ugyan, de a régebbi kőkorszaktól még nagyon sok mesterfogást tanulhattak volna el.

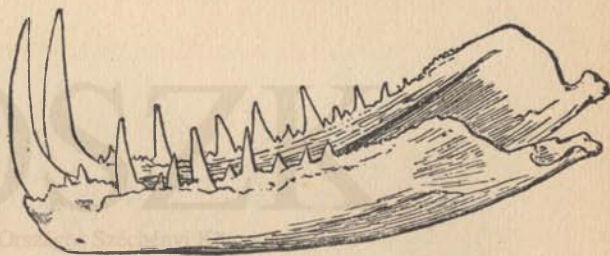
Nem akarom azt mondani, hogy indiánjaink a «fog-, kagyló- vagy fakorszakban» élnek, ám-
bár való igaz, hogy fegyverük, szerszámjuk, eszkö-
zük s díszeik jó része fogból, kagylóból és fá-
ból készült s tüzet csak két fa dörzsölésével tud-
tak gerjeszteni. Még a kelet-brazíliai erdei tör-
zsekről sem merem állítani ezt, melyeknél a kő-
baltának egészen másodlagos szerepe van, ameny-
nyiben sem földet nem mívelnek, sem csónakot
nem építenek, sem állandó tartós hajlékot nem
emelnek. Nyilvánvaló tehát, hogy itt túlhajtottuk
a máshol szerzett fogalmakat, amikor a szerszá-
mok és fegyverek készítésére való meglévő termé-
szeti anyagokból éppen azt emeltük ki, ami *leg-
kevesebb megmunkálásban és alkalmazásban részesült*. A régi,
erdőlakó brazíliai vadásztörzsek művelődését alaposan félre-
érti az, aki a mi kőkorszakunk emberének művelődési
jellegeit akarja rájuk alkalmazni. Nem szabad elzárkóz-
nunk attól a tételtől, hogy az *ember elsősorban lakóhelyétől
függ*; mindegyik törzs azt az anyagot tanulta meg ki-
használni, melyet számára környezete nyújtott s ezáltal

olyan eljárás módokat sajátított el, melyeket mostohább körülmények között lévő szomszédja nem talált volna föl s amelyeket a maga előmenetelére kellőképpen fölhasznált. Röviden tehát azt mondhatjuk, hogy indiánjaink még nem ismerték a fémeket s házi mesterségeik gyakorlatában kagylókra, fogakra és fára voltak utalva, már csak azért is, mert alkalmas kőveik legnagyobb részét hiányoztak.

Most azután eljutottunk kiinduló pontunkhoz. A Xingú-melléki indiánok jóllehet földet művelnek s kőbaltával erdőket irtanak ki, mégis megmaradtak a vadászó népek színvonalán, de sőt *meg is kellett* maradniok, mert eltekintve a táplálkozásban nyújtott változatosságtól, a halászat és

24. Piranya-állkapocs.

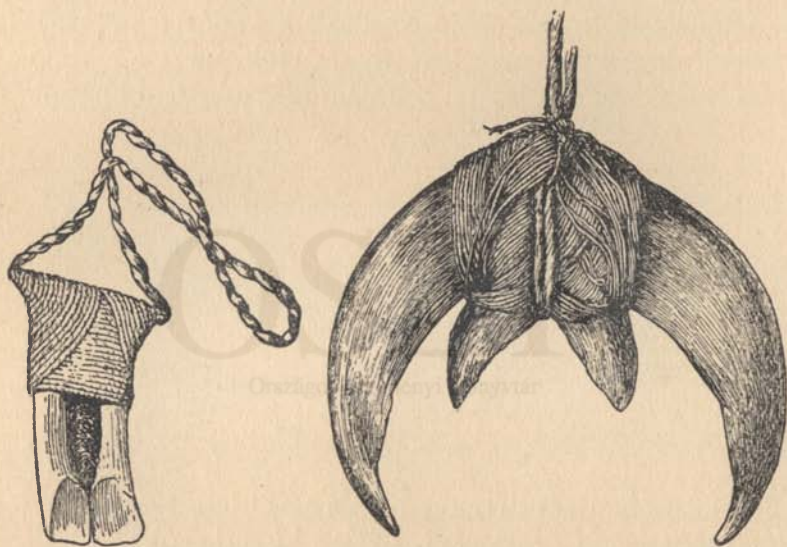

25. Kutya-hal-állkapocs.

vadászat szolgáltatta fegyvereik és eszközeik számára a *legnélkülözhetetlenebb anyagokat*. Ezek a következők:

Fogak. A piranya nevű hal állkapcsa a vágószerszám. A hal száját alkalmas fával fölpeckelték s a fogazatot gondosan megvizsgálták; ha megfelelőnek találták a 14, háromszögű fogat tartalmazó alsó állkapcsot, kagylóval kímetszették. Kemény tárgyat, a buriti-pálma tüskéit, haját, különösen pedig mindenféle fonalat és rostot ezzel az éles állkapoccsal vagdaltak el. Ollóinkat «piranya-fogaknak» nevezték. Bambuszt és másféle nádat ezzel nyiszáltak, míg eltörhető lett. Csaknem ilyen fontos szerszámot szolgáltatott a kutya (Cynodon), melynek alsó állkapcsában két, 3—3½ cm hosszú hegyes fog van. E borotvaélesre csiszolt fogakkal vágtak, de főképpen szúrásra használták, pl. a

tatauálás alkalmával, vagy vésésre, pl. a teknősbéka-héjból készített orsósúlyok készítésekor vagy kagyló- és diógyöngyök átfúrására, vagy nádszálak átlukasztására, pl. a nyílveesszők csinálásakor, hogy a tollak ráerősítése végett a fonalat át lehessen a lyukakon húzni. A trahira-hal (*Erythrinus*) apró fogacskáival volt megrakva az a háromszögletű lopótökdarab, mely mint sebvakaró az indiánok egyszerű gyógyászatában a legfontosabb szerepet töltötte be. Ugyanerre a célra szolgált az aguti (*Dasiprocta Aguti*)

26. Véső kapivárafogakból. 27. Nyaklánc az óriás páncélos fogaiából.

foga is. A rágcsálók gazdag családjából a kapivára (*Hydrochoerus capybara*) metszőfogaiból pompás kaparóvésőt készítettek. Két ilyen, 6—7 cm hosszú fogat zsineggel szorosan összekötözték s viasszal összeragasztottak. Hogy fogakból csinos nyakláncokat csináltak, föntebb említettük.

Csontok. A majmok kéz- és lábcsontjaiból készültek a nyílhegyek. Ezekből minden kunyhóban vastag kötegeket lehetett látni. Ugyanerre a célra a ráják farkúszójának töviseit is fölhasználták; apró csontocskákat pedig horgoknak, szakáknak illesztettek bele. Az őz combcsontjával simogat-

ták a sebkaparóval fölvérzett bőrt, egy jaguár-csontdarabról pedig azt mondták, hogy a fülcimpák átfúrására való. Csonttal kenték föl a viaszkot a nyílcsúcsot leszorító zsinegelésre is. Az óriás páncélos állat karmaival ásták, túrták föl a földet, éppen úgy, mint azt maga ez az állat is csinálja. Ékszernek szintén kerültek csontokból.

Kagylók. Lapos kagylókat vágásra használtak, még pedig hosszanti vágásra, vakarásra, gyalulásra, simításra. Különösen nagy szerep jutott nekik a mandiokagyökér lehántásakor. Az asszonyok ezzel a szerszámmal vakarták, hámozták a gyökereket, míg egész kupac támadt körülöttük a lehántott kéregből. Ugyanezen kagylóból gyalut is csináltak, a kőbalta vagy evező nyelének kisimítására, ami azonban nem a kagyló szélével, hanem a közepébe ütött lyuk segítségével történt. A kagyló szélét fogukkal harapták le, s a hegyes akuri-dióval ütötték át rajta a szükséges lyukat. Egy másik kagylófajt, «kis kagyló», ugyancsak a fa finomabb simítására használtak. Ugyanebben tartogatták a festékanyagokat is, melyekkel vörösre vagy feketére festették magukat. Ismét egy másik nagyobb fajtaival — neve «kagyló» — és pedig nem a belső, hanem a külső felével simították az íjjakat. Érdekes volt egy lapos kis kagylócska, melynek héja hegyes tövishen végződik; ezzel szokták a pálmadiót fölnyitni. Leginkább megfelelt a mi zsebkésünknek, melyet indiánjaink nem sokra becsültek, mivel roppant fáradságukba került a kinyitása; persze éppen olyan ügyetlenek voltak hozzá, mint mi az ő pergőfúrójukhoz. A kagylót, ha útra mentek, nyakukba akasztották; ezzel bontották föl az elejtett halakat vagy vadakat, ezzel kapartak lyukat a tűzgerjesztésre szánt fába, míg egy másik pálca pergő forgatásával izzásnak indították a ledörzsölt falisztet. Csigahéjakat különösen ékszernek hordtak.

Tollakkal szárnyaszták fel a nyílveesszők végeit, hogy biztosabban repüljenek. Leggazdagabban alkalmazták azonban mindenféle testdíszül, kiváltképpen a változatos alakú süvegekre; de százféleképpen mégis házi szerszámaik aprólékos díszítésére. A legpompásabb sárga, kék, vörös és zöld színnel szolgáltak az arák, papagályok, borsevő és szövő-

madarak, a szépen sávolyozott és pöttyözött hokkotyúk, sólymok, baglyok, csillogó fehérrel a kócsagok és gólyák, feketével az urubú-keselyűk. Remekek a *Harpia destructor* terjedelmes fekete-fehér evezői tollai.

Halászatból és vadászatból tehát a legszükségesebb dolgokat ki lehetett teremteni, nevezetesen a vágáshoz, simításhoz, gyaluláshoz, szúráshoz, fúráshoz, kaparáshoz, ásáshoz szükséges szerszámokat.

A földművelés letelepülésre készítette a bennszülötteket, gazdasági helyzetüket megjavította, mindamellett, habár kisebb mértékben is, halászok és vadászok maradtak. Vadászok kutya nélkül, halászok horog nélkül s parasztok eke nélkül. Kitűnő példa arra, hogy az életfönn tartás céljaira milyen változatos munkamódok jöhetnek létre a fémtechnika ismerete nélkül, mely arra int bennünket, hogy ne becsljük túl a kőszerszámok fontosságát, melyek természetesen legkorábbiakról és legtömegesebben maradtak ránk s hogy ne sorozzuk mindazt válogatás nélkül a kőkorszak tág nevezete alá, ami a fémek használata előtt van s ami ennek arasnyi tartamához képest elképzelhetetlen hosszú időt ölel föl.

Ha a művelődést a szerint a terjedelem és alaposság szerint mérjük, hogy az ember miképpen használja ki az őt környező természetet, akkor azt kell mondanunk, hogy indiánjaink éppenséggel nem állanak alacsony fokon. Vadásztak és halásztak íjjal, halásztak hálóval, varsával; elrekesztették a folyókat és öblöket vejszékkal, gátaival, hogy az utat a halak előtt elzárják; fáradságos munkával nagy darabon kivágták az erdőket; építettek hatalmas hajlékokat, fölhalmoztak bennük jelentékeny élelmiszerkészleteket, megtöltötték szorgalmas kezük mindenféle ügyes munkájával, fölcifrázták testüket leleményes ékességekkel, szerszámaikat pedig szemnektetsző mintákkal. Saját tapasztalásomból mondhatom, hogy Európa hegyvidékein és tengerpartjain elég olyan falut találhatni, melynek lakói nyomorúságosabban élnek, mint a Kulisehu-melléki indiánok.

A következőkben felsoroljuk azokat a termesztett *„hasznos növényeket”*, melyeket az indiánoknál megfigyeltünk.

Az *A)* csoportba azok tartoznak, melyek az európaiak megjelenése előtt Dél-Amerika egész északi felében általánosak voltak, a *B)* csoportba pedig azok, melyek az emberi telepek közvetlen közelében vadon teremnek:

A)

kukorica	<i>Zea Mays</i>
mandioka	<i>Manihot utilissima</i>
batáta	<i>Convolvulus batatus</i>
cará	<i>Dioscorea</i>
földi mogyoró	<i>Aracis hypogaea</i>
bab	<i>Phaseolus</i>
parika	<i>Capsicum</i>
gyapot	<i>Gossypium</i>
cuyeté	<i>Crescentia Cuyeté</i>
lopótök	<i>Cucurbita Lagenaria</i>
ehető tök	<i>Cucurbita</i>
mamono	<i>Ricinus</i>
uruku-cserje	<i>Bixa Orellana</i>
dohány	<i>Nicotiana Tabacum</i>

B)

bakayuva-pálma	<i>Acrocomia</i>
pikí	<i>Caryocar butyrosom</i>
mangáve	<i>Hancornia speciosa</i>
fruta de lobo	<i>Solanum lycocarpum</i>
genipapo	<i>Genipa</i>
nádféle	<i>Ginerium parviflorum</i>
lándzsafű	<i>Scleria</i>
pita-rostnövény	<i>Fourcroya? Agave?</i>

A *B)* csoport alkalmasint még jelentékenyen szaporítható; ez a szükséglettől függ. Ezek között a gyümölcsfákat nagy figyelemmel gondozták. Említettem, hogy az első bakairi falunál valóságos fasort láttunk pikí-pálmákból s ezt a fajt a nahuquák szenvedélyesen termesztették. Nagy

becsük volt a mangávénak; szépen termettek a bakairoknál és kamayuráknál, valamint állítólag a vauráknál, úgy hogy a trumaí «vaurarú» szó úgy látszik csak a vauragyümölcsöt jelenti. A fruta de loboval már ritkábban találkoztunk, ellenben több helyen *termesztettek* olyan növényeket, ha a telep közelében nem termettek, melyekre *fegyvereik* vagy *eszközeik* készítése végett szükségük volt. Így telepítették át a falu mellé a mocsaras talajon tenyésző lándzsafüvet, amellyel borotválkoztak, a szálas növényeket, melyekből fonalakat sodortak s ritkábban a szapéfüvet, mellyel házaikat fődtek. Legérdekesebb azonban, hogy a nyílveesszőnek való nádat is termesztették a Batovy-mellékén, hogy messzire ne kelljen fáradni érte.

Nyilvánvaló, hogy mindeme növények termelésében a talaj minőségének is nagy szerepe jutott. A dohány kitűnően díszlett a suyáknál és auetöknél. Ez a gyógyító eljárásokban is előkelő helyet foglalt el s úgy szerepelt, mint a kultúrhéroszok ősi szerzeménye, melyet a monda szerint északról kaptak. A lopótökből készült ivócsészék és egyéb edények készítésében a nahuquák tűntek ki. A mehinakúk és bakairok termelték a legfinomabb gyapotot. Az orleansfestőfű (*Bixa*) legjobban díszlett a bakairoknál, ellenben a mehinakúk teljesen elhanyagolták, mert öntözése sok munkával járt.

Kukorica és mandioka mindenütt volt, ez utóbbi különösen feltűnő nagy mennyiségben a mehinakúknál. Ők voltak a legmódosabbak a felső Xingú-mentén; a mandioka termelését a trumaí is tőlük tanulták el. A mandiokán kívül más gumós növények is előfordultak, elsősorban batáta, főképpen a mehinakúknál. A babnak kétféle fajtáját ismerték, a földi mogyorónak csak aprószemű válfaját találtuk náluk. A banánát nem ismerték.

Három év előtti utazásunk leírásában rámutattam a *banána hiányára* s különösen kiemelttem, hogy e ténynek fontos szerepe van azon kérdés eldöntésében, vajjon ez az európaiak bevándorlása után került-e Amerika földjére vagy sem. Mostani expedíciónk ezt a kérdést végérvényesen eldöntötte és pedig olyan értelemben, hogy a banana nem

őseredeti növénye Amerikának, hanem európaiak hozták ide, még pedig nem sokkal első megjelenésük után.

A kőkorszakban élő délamerikai a mandioka természetével — mely most a kukorica társaságában Afrika legtávolabbi zugába is elhatolt, mintha mindkét ősi amerikai növény örökké otthonos lett volna ott — olyan vívmányra tett szert, mely más földrészek hasonló eredményeivel bátran kiállja a versenyt. Manapság egy ártalmatlan kultivált fajtája ismeretes, de az eredeti, a Xingúnál honos gyökér mérges s azt e mérgező nedvtől előbb meg kell szabadítani s a mocsárban való szétzúzás után nyert kipréselt lisztet előbb meg kell pirítani, hogy az sütvé kalácsalakban vagy vízzel főleresztve, híg kásás lé alakjában élvezhető legyen. Indiánjaink háztartásában fontosságra nézve messze felülmulja a kukoricát. Belőle kerül ki táplálékuk javarésze s *ővé a tulajdonképpeni érdem a kóborgó törzsek megtelepítésében*, mert elkészítése nagy türelmet s olyan eljárásokat kíván, melyeket csak hosszú gyakorlattal lehet megszerezni. Erre a célra szolgáló szerszámaik rendkívül egyszerűek, így például nincs rugalmas vesszőkből font tömlőjük, melybe a szétmorzszolt anyagot belegyömöszölik, hogy végére súlyt akasztva, túrózacskó módjára a mérges nedvet kisajtolják belőle, amint azt a guayanai indiánoknál látjuk.

De még érdekesebb az, hogy még *olyan eljárás is ismeretlen előttük*, mely Dél-Amerika kukorica- és mandioka-termelő népei közt általános, nevezetesen az, hogy megrágott lisztgolyókkal vagy kukoricaszemekkel nagy mennyiségű folyadék-kivonatokat erjedésnek indítanak. Indiánjaink úgynevezett püszeregója nem kábító hatású, nem is egyéb az, mint vízzel főleresztett lisztből csinált kásás ital, vagy ha úgy tetszik, leves, minden alkoholtartalom nélkül. Még pálmabort sem tudnak készíteni; táncünnepeik alkalmával legföljebb a mértéktelen dohányzással kábítják el magukat.

Az a tény, hogy ilyen italok hiányoznak, legvilágosabb bizonyíték arra, hogy a Xingú-melléki népek érintetlen állapotban élnek s joggal feltehetjük, hogy az európaiak megtelepedése előtt az Amazonas és Orinoco-folyamrend-

szer számtalan s viszonylag jól elzárt völgyeiben évszázadok, sőt évezredek óta hasonló «kőkorszaki» állapotok lehettek. Az egyes törzsek nem mindig éltek békességben egymással; néha-néha zavarok támadtak közöttük, egyes kisebb központok időnként tönkre is mentek, de helyettük újak alakultak s így kicsiben és szerény körülmények között az játszódtott le, amit történetnek nevezünk. Itt-ott egyes törzsek eredeti lakhelyükről elűzettek vagy belső villongások miatt szétváltak, amit vándorlás és újratelepülés követett, de általában mindig egyik folyó völgyből a másikba.

Csak az elszigetelés és újraegyesülés örökös váltakozása tudta létrehozni ugyanazon nyelvcsaládon belül az egyidejű nyelvi különbözőségek és megegyezések nagy tömegét. Hogy pedig a változások ellenére is valóságos *állandóság* uralkodott, azt a nyelvi egyezések *jellegetes* formáinak feltűnő nagy száma bizonyítja. Amennyiben a nyelvek hangtani törvényeit meg lehet állapítani, ugyanazt a szabályszerűséget konstatálhatjuk, mint az európai nyelvekben. Ezek szerint azt mondhatjuk, hogy esetleges nagyobb rázkódtatások ellenére is nyugodt fejlődésmenetben haladt indiánjaink szerény története. Már a vadásztörzseknek is szükségük volt bizonyos megtelepültségre, hogy például fegyvereik készítésének magas fokára eljuthassanak; nemzedékek békességes munkájával lehetett a növények termesztésének mesterségét eltanulni s egyáltalán nem volt szükséges, hogy a haladás csak a nagy és hatalmas törzsektől induljon ki. Láttuk, hogy indiánjaink már csupán kezdetleges földművelésük miatt is rászorultak a halászatra és vadászatra, mert ezek szolgáltaták egyszerű szerszámaikat. Észak-Amerika tudósai között mindinkább terjed az a nézet, hogy a nyugtalan indiánok sokkal nagyobb mértékben éltek megtelepült állapotban, mint azt idáig gondolták s hogy az elvadult vadászó törzsek a betolakodó európaiak okozta nagymérvű felfordulás következtében kényszerültek erre az életmódra. Ez a nézet teljesen összhangban van a Xingü-mellékén szerzett tapasztalatainkkal.

De még egy mélyebben fekvő s igen egyszerű okunk is

van, mellyel azt a különös állapotot, hogy t. i. mozgalmas vadászat és csendes földművelés egymás mellett található, igen egyszerűen megmagyarázhatjuk. Röviden ez: mialatt a férfi vadászott, azonközben *az asszony rájött a földművelésre*. Ugyanis egész Brazília indiánjainál az asszony kezében van nemcsak a mandioka elkészítése, hanem annak termelése is. Az asszonyok tisztítják meg a földet hegyes karókkal a burjántól, ültetik el a rügyező szárazakat s hordják haza naponként a szükségletet hatalmas háti kosarakban. Ezzel szemben a dohányültetés a férfiak dolga. Egyszerűbb viszonyok között az asszony valóságos teherhordó és dolgozó állat, de ezen a fokon már nem, bár a férfiak rendezte ünnepségekben még nem vehet részt. De tekintsük a dolgot kissé közelebbről. A férfi a bátrabb, az ügyesebb; az ő dolga a vadászás és fegyverforgatás. Ahol tehát a vadászatnak és halászatnak még tekintélyes szerepe van, a munkamegoszlás bekövetkeztével, az asszony vállára nehezedik a többi élelmiszer beszerzésének gondja, a hazahordással és elkészítéssel együtt. Ez a megoszlás korántsem önkényes, hanem magától következik be s viszont azzal az eléggé nem méltányolható következménnyel jár, hogy *saját* munkakörében *az asszony is szerezhethet olyan ismereteket*, mint a férfi a magában. Ez természetesen egyaránt érvényes úgy az alacsonyabb, mint a magasabb művelődési fokozatra. A mandiokaművelést végző indián asszonnyal szemben áll a tiszta vadászó színvonalon álló indián férfi. A bororó-indián asszony hegyes karót fogva kimegy az erdőre gyökereket és gumókat keresni, míg a férfi vadra cserkészik; felkúszik a pálmafákra s dióval megrakodva nehéz terheket cipel haza. Minthogy pedig a férfival szemben alárendelt helyzetben van, a zsákmányul esett hal és vad szétosztásakor a rövidebbet húzza, amiért egyenesen *rákényszerül* arra, hogy növényi *táplálékkal* kárpótolja magát és gyermekeit. A Xingú-mellékén a férfiak fonták a sütőrostélyt, sütötték a halat és húst, míg az asszonyok tésztát sütöttek, italt és gyümölcsöket főztek s pálmadiót pirítottak. Ennek a kettéoszlásnak, t. i. hogy a *férfiak állati*, a *nők növényi* koszon voltak, csupán az a magyarázata lehet, hogy mind-

ketten megmaradtak ősi foglalkozásuk és táplálkozásuk mellett.

A férfiak sütöttek, de sohasem főztek. Ebből a tényből más érdekes dolgok is folynak. Kezdetben alig volt valami, ami különösebbnek tűnt volna fel előttem a Xingú mellett, mint az a körülmény, hogy *agyagedényeket* kizárólag a nu-aruak törzshöz tartozó indiánok tudnak készíteni. *A bakairoknak egyetlen edényük sem volt, mely nem a közójük tartozó kustenauktól vagy mehinakúktól származott volna.*

Az ú. n. szelíd bakairok is határozottan azt állították, hogy a gölöncsérséget nu-aruak szomszédaiktól, a pareszsziktól tanulták. A nahuquák is a mehinakúktól szerzik be edényeiket, de most már maguk is kezdenek csinálni, amint azt egy idősebb asszony nekünk bemutatta. Ámde ő is mehinakú eredetű volt s csak férjhez jött ide. A tupi-törzsek is nu-aruakbeliektől kapták edényeiket. Azt látjuk tehát, *hogy az agyagművesség tudománya egyetlen népcsoportra szorítkozott.*

Kezdetben azt gondoltam, hogy e különös függő helyzetnek az a magyarázata, hogy alkalmas agyag csak náluk található. Ez azonban egyáltalán nem úgy van. De még egy körülményt kell figyelembe vennünk, nevezetesen azt, hogy a bakairok és nahuquák földjén pompás lopótökök teremnek, viszont a fazekas-törzseknél nincsenek. Ha pedig végül azt is tapasztaljuk, hogy az egyik nu-aruak törzs *szakasztottan olyan alakú és nagyságú edényeket csinál, mint amilyenek a lopótökből készült ivóedények* s hozzá még a cifraságot is utánozza rajtuk, sőt belsejüket is megfüstöli, mint a lopótökedényekkel szokás: akkor az összefüggés nyomban érthető lesz.

Az indián-fazéknak *eredetileg semmi köze sincs a főzéshez*, nem más az, mint a *lopótök helyettesítője*. Az asszonyok lopótökből horhtak vizet a kunyhókba vagy a tanya-helyekre. Ha lopótök-edényeik nem voltak, bizonyára úgy segítettek magukon, mint ma is látjuk, hogy szorosan fonott kosárkáikat agyaggal kitapasztották. Ilyenféle célokra sűrűn szokásos az agyag felhasználása: pl. ezzel tapasztják be a csónak repedéseit, agyaggal kenik a testüket, ami ismét

a festés legősbib formája s ezt az *agyagot kosarakban hordják magukkal* vándorlásuk közben. Ha tehát nem volt kéznél lopótök-edény, könnyen támadhatott az asszonyoknak az a gondolata, hogy agyagos kosaraikat sárral vastagabban bekenjék, hogy tartósabb legyen, sőt a fonadékot egészen el is hagyhatták, amikor azt tapasztalták, hogy a megszáradt agyagforma elég ellenálló lett. Kitették a napra vagy tűz mellé álogatták s így olcsó forrást találtak a *mesterséges* lopótök előállítására.

Nem szorul már most bizonyításra, hogy ez a találmány a megtelepülés időszakára esik; kóborló vadász felesége nem hordhatja magával a nehéz és törékeny edényt. Még kevésbé találta fel a fazekat a vadászó férfi. Ugyanaz a viszony van tehát itt is, mint a földművelés eredeténél.

A fazék eleinte ugyanazon célra szolgált, mint a lopótöktartó vagy bizonyos esetekben mint a kosár. Ha pl. azt halljuk, hogy embereket fazekakban temetnek el,* akkor önkéntelenül is a *mi* fazekainkra gondolunk, valamiféle főzőfazékre s hajlandók vagyunk homályos összefüggést gyanítani a halottégetéssel. Fontos azonban tudnunk azt, hogy a bororók halottaikat nem fazekakban, hanem tollakkal díszített *szatyrokban* hantolják el, úgy hogy a kosár és fazék közötti eredetbeli kapcsolat itt is világosan megvan.

A lopótökedények eleinte ivásra, evésre szolgáltak, következésképpen a fazekak is. Valóban, a Kulisehu mellett gyűjtött kisebb-nagyobb edényeink csaknem kivétel nélkül «csészék» és nem főzőedények. *A hús főzése teljesen ismeretlen; a férfiak csak sütnék.* Kérdezhetnénk talán, miképpen jöttek rá a sütésre. Később lesz róla szó, hogy ez tisztára férfitalálmány. Köralakban felgyújtották a bozotos mezőséget, hogy a megriadt vadakat elejthessék s ez alkalommal apróbb állatokat és gyümölcsöket találtak ott megsülve, melyek ezáltal élvezhetőkké, sőt ízletesekké váltak.

* Lásd Természettudományi Közlöny 1910.-i évf. «A zsugorított temetkezésről». Bátky Zsigmondtól.

Mivel pedig a férfiak a maguk foglalkozása körében a főzést nem ismerték, magától értetődik, hogy a növényi táplálék elkészítéséhez szükséges forralást-főzést az asszonyok találták fel. Gyakran láthatni, hogy az asszonyok mindenféle apró gyümölcsöt pirítanak. A fejlődés valóban a gyümölcsök sütésével kezdődött. A férfiak kúszónövény szárából font sütőrostélyán a parázsba keresztülpotyogtak az apróbb gyümölcsök és magvak, nem kellett tehát mást tenni, mint azt sárral bekenni s akkor az agyagból készült sütőserpenyőhöz, a később oly nagyon kedvelté vált lapos mandiokaliszt-főzőtálhoz már csak egy lépés kellett. Ha pedig vízben meglágyult gyökeret és gyümölcsöket akartak «sütni», akkor egyszerűen odaállogatták a velők megtöltött edényeket és pedig akár a lopótökből való «természetes» edényeket (a botokudok *bambuszcso*-darabokban főznek), akár a sárral bevont mesterségeseket a tűz mellé s így «főztek». Tehát csupán az asszonyok «főztek vízzel».

Ha már most feltesszük azt, hogy a mandioka-termelés és elkészítés egyetlen törzs találmánya, melynek utódai itt a Xingú mellett is élnek, joggal feltételezhetjük, hogy az a nu-aruk volt. Annyi bizonyos, hogy a Xingú-mellékén ők terjesztették el, mert a liszt elkészítése agyagedények nélkül el nem képzelhető. Azt is tudjuk, hogy az innen északra fekvő vidékeken is az aruk-törzs a legügyesebb fazekas, de természetesen csak a *fehérnépe*. Ha a karaibok az Amazonas északi vidékein és a Kis-Antillákon le is győzték s félig le is öldösték az aruk-törzsbeliakat, mégis bizonyos, hogy ez az elpusztított fél, a férfiak közül telt ki; a földműveléshez, edénykészítéshez s a tápláló és ízletes liszttel való munkához értő asszonyokat életben hagyták.

Meggyőzően láthatjuk az elmondottakból, miképpen támadt a vadászság színvonalát meghaladó magasabb művelődés, a természetes munkamegoszlás útján s miképpen öröklődött át az a későbbi nemzedékekre háborúk és új törzsi alakulások után is.

Az asszony több volt, mint dolgozó *állat*, dolgozó *ember* is volt; amiképpen a férfi tökéletesítette fegyvereit és szerszámain, azonképpen fejlesztette az asszony hasonló

önállósággal a maga műveltségi elemeit. Az idevonatkozó bizonyítékok a braziliai indián művelődési körben még mind megvannak. Annak a felismerése, hogy a *megtelepülés* az asszony nép munkájára vezethető vissza, a fejlődésnek ezen a fokán egyenrangú társsá teszi őt a férfival.

A vadász és a földművelő népről adott osztályozást most már tisztán látjuk: *férfi és nő egyaránt bizonyos állapotot vagy bizonyos mennyiségű szakismeretet képvisel.* Így most már könnyű megértenünk, hogy a Xingú-melléki kevésbé előrehaladt törzsek miért nem tudtak edényeket készíteni. Nem vettek feleségül nu-aruaik-törzsbeli asszonyokat.

Foglaljuk most össze az elmondottakat. Ősrégi földművelés nagyon szépen megfér a vadászattal. Indiánjaink főképpen halászok voltak. Ebből azonban mai hazájukban, a folyók felső folyásánál nem tudtak megélni, jóllehet voltak olyan hónapok, mikor halban dúskálkodhattak, teszem azt áradások alkalmával, mikor a halak felfelé tódultak s minden kisebb csatornába és öbölbe behatoltak, vagy vízapadáskor, amikor az ágakat gátakkal átfogták. Azt is láttuk, hogy a halászat és vadászat látta el őket nélkülözhetetlen szerszámokkal. *A mieinkhez hasonló háziállataik nem voltak.* Gyönyörködtek a tarka madarakban, melyeknek tollát alkalomadtán kitepték, rikácsoló papagájokban, arákban; felneveltek fiatalon elfogott ragadozó madarakat, harkályt, hokko-tyúkot, kócsagot, de megszelídítésüknél tovább nem vitték s míg vadontermő növényeket megtelepítettek falvaik körül, az eszükbe sem jutott, hogy levágásra való állatokat is neveljenek. Sőt indiánjainknak az állatokkal szemben tanusított viselkedése élenken tiltakozott volna az olyan gondolat ellen, hogy a felnevelt állatokat leöljék; amint például mi sem tesszük ezt a kutyaival.

Az a viszonylagos megtelepültség, mely a halászó élettel járt, csakis akkor vált állandóvá, mikor az asszonyok már megtanultak földet művelni, edényeket készíteni és lisztet csinálni. Jóllehet a földművelés a Xingú-melléken elég tekintélyes fokra jutott, apró vonásaiban még mindig elárulja eredetét. Mindegyik törzs természetette a faluja körül előforduló hasznos növényeket, mindegyik törzs szer-

zett magának egy csomó ismeretet, mely az asszonyok útján, beházasodás vagy rablás következtében a többi törzs közt is elterjedt. Hogy e téren a bakairi-karaibok is a *nu-aruak asszonyok* tanítványai, pompásan kiderül törzslegendájukból, melyet egyelőre néhány szóval a következőkben ismertetünk: Két kultúrhősük van, az ikertestvér Keri és Kame, melyek közül a monda különösen ez utóbbit kedveli. Ez a két név azonban nem más, mint a nu-aruak nyelvek általánosan elterjedt s mindig együtt szereplő szava, a *Hold* és *Nap* megjelölésére, amiből kézzelfogható a nu-aruak befolyás. Kame a nu-aruak, Keri a bakairok vezére. Mindazt pedig, amit Keri és Kame a törzs javára cselekszenek, vissza lehet vezetni az *anyai* nagynéne, Evaki tanácsára. A kapcsolat tehát fényes. Még csak annyit, hogy azt az asszonyt, aki e két hőst szüntelen ellátja tanácssal, lehetetlenség csupán ostoba dolgozó állatnak nevezni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IX. FEJEZET.

Tűz, fegyverek, eszközök, ipar.

Tűz. Vajjon a gyakori zivatarok a Mato Grosso bokros erdőségeiben idézhetnek-e elő tüzet, aligha állapítható meg. Hogy ilyen tüzek támadnak, többen állították. Hogy pedig az elnyomorodott, kiaszott cserjék és a magasnövésű száraz fű az efféle tüzet nagy mértékben táplálja, abban semmi kétségünk sem lehet. Azok a tüzek, melyeket útunkban gyújtottunk, napokig égtek s minden segítség nélkül nagy dűlőkön elterjedtek.

Különös és feltűnő volt e tűznek az állatvilágra gyakorolt hatása. Mindenféle ragadozó állat kihasználta a maga céljára s inkább a füstölgő, megpörkölt helyen, mint a lángoló tűz közelében találta meg a maga áldozatát, ahol t. i. egy-két rágcsáló megszzenesedett. Az égő terület felett egész falkaszám lebegtek a sólymok, mindenfelől odahúzódtak a vadak, hogy a sós hamut nyalhassák s éjjelre is szívesen maradtak ott. A föld kellemes meleget sugárzott ki.

Sok vadnépnek szokása az, hogy tűz segítségével vadászik. A Xingú-indiánok ezt már nem gyakorolták, de úgy látszik, hogy legalább a bakairok jól ismerhették, mert egyik állatmeséjük, melynek címe «Kame az egérben», azt tartalmazza, hogy Keri egyszer kiment *a tűz gazdájával, a csaliitlakó rókával* vadászni; felgyújtották az avart s nem zsákmányoltak egyebet egy «megégett egéرنél», melyben Keri testvére, Kame rejtőzködött.

Ezek az égések egész csomó tapasztalattal szolgáltak a tűz hasznát illetőleg. Nevezetesen: a tűz kiütésekor menekülnek a vadak; állatok és gyümölcsök megégnek; állatok sereglenek össze; sós hamu keletkezik; melegség árad. A vadász itt megtanulhatta a hússütést, mely kisebb mér-

tékben ránézve azt jelentette, amit a földművelőnek a liszt-készítés; mert a hús a sütés következtében *eltarthatóvá lesz*. A sült hús még napok mulva is ízletes, a nyers hús megromlik. A brazilai bororó-indiánok hetekig oda voltak cserkészni s megsütött vaddal gazdagon megrakodva jöttek haza. Az auetők napok hosszat halásztak s egész csónakra való sült halat hoztak magukkal; a mehinakúknál kosárszám láttunk ízletes, arany sárga sült halat. A sütés ősi soron még most is úgy megy, hogy a húst vastag koromréteg — az elégett bőr — borítja, aminek igen kellemes, sósíze van.

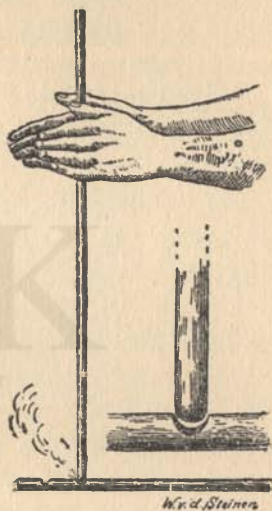
Ha tárgyalásunkban most egy kis kerülőt teszünk a végből, hogy kimutassuk, miféle adalékkal járulnak hozzá indiánjaink annak a rejtélynek megoldásához, hogy miképpen *jött rá* az ember a tűz *feltalálására*, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a kezdetleges fokon álló vadász mindazon tapasztalatokat hasznára tudta fordítani, melyeket a mezőség égésekor tapasztalt, jóllehet maga még nem tudott tüzet gerjeszteni. Ilyenféle ismereteket pedig annál kevésbbé tagadhatunk meg tőle, mert közülök némelyeket már a környező állatvilág is elsajátított.

Ez ellen a magyarázat ellen azonban alkalmasint tiltakozik az, aki az egyszerű nép lelkivilágát nem ismeri, azt mondván, hol marad a borzadály, mely az őállapotban élő népet ilyen hatalmas természeti jelenség láttára kétségkívül elfogja. Még *bennünket* is félelem és ijedtség száll meg, jóllehet a tűz hatalmával tisztában vagyunk, ha azt látjuk, hogy a nekibőszült elem fékét vesztette; mennyivel inkább rettegés szállhatta meg hasonló alkalomkor a szegény vadember lelkét. De mit látunk? Azt, hogy ez a kigondolt borzadály teljességgel ismeretlen előtte, éppen úgy, mint az, melyet annak megmagyarázására találtak ki, hogy a vallásos érzetek a nagyszabású őserdő hatása következtében keletkeznek. Csak a gyámoltalan európai fél itt, a vadember a saját hazájában otthonosan érzi magát. Természetes, hogy a bennszülött is retteg a zivatartól s a lecsapó villámtól éppen úgy megrémül, mint más emberfia, de a tovaterjedő mezőtűztől éppen úgy nem fél, mint az állatok, amennyiben

egész közvetlen veszély nem fenyegeti. Ha táborozása közben mezőégés találja meglepni, akkor sebtében lepörköl maga körül egy jó darabot s ha magának nincs tüze, az égő tengerből ragad ki e célra lángoló faágat. Ugyanaz a szél, amelyik a nagy tüzet űzi, az ő mentő tüzét is táplálja s a vadász a maga biztosított területéről vígan nézi tovahaladását, sőt résen van, hogy a megsült vagy elhullott zsákmányból minél többet biztosítson magának a leselkedő madarak és ragadozó emlősök elől. Sokkal inkább valószínű, hogy az ember azon volt, hogy a tüzet *táplálja*, mintsem hogy tőle szabaduljon vagy azt megbámulja.

Eleddig a tűz fejlődése kezdetül bizonyos kultúrérzéklet, kultúr gondolatokat jelöltek meg. Áradozó szavakkal halmozták el az emberiség ismeretlen jótevőjét, aki két *fadarab összedörzsölésével* legelsőbb tüzet gerjesztett. Gyakorta idézik azt az állítást, mely a szerencsés feltalálónak megmutatta a manap már mindinkább ritka lehetőséget, hogy t. i. két viharkorbácsolta, egymáshoz vörödő faág egyszer csak lobbort vetett, vagy azt a nem kevésbé fantasztikus eshetőséget, hogy a vihar valamely fatörzsön támadt korhadt lyukban addig pergetett egy véletlen odakerülő faágat, míg tűz támadt. Ez a kierőszakolt magyarázat azonban semmiképpen sem állhat meg s ilyen rendkívül egyszerűen a mai napig még egyetlenegy kezdetleges emberi vívmányt sem sikerült kellőképpen megfejteni; minden esetben csakhamar az derült ki, hogy szellemes *mitoszt* csináltak, melyből csak a feltaláló neve hiányzott, hogy a népmítológiába belekerüljön.

Az első stádiumra nézve, melynek eredésével e helyen tovább nem foglalkozunk, amikor az ember már odáig jutott, hogy a szabad, vad tüzet *szándékosan táplálta*, hogy tovább

28. Tűzgerjesztés.

tenyésztésével minden előnyét tartósan kihasználhassa a maga számára, ezen a fokon talán megállhat az az összehasonlítás, hogy úgy bánt vele, mint a lassan megszelídített háziállattal, tudniillik a maga körébe csalta, ápolta, nevelte. De jelenlegi ismereteink mellett csak a probléma további fejlődésére találunk megbízható alapot a vad népeknél, arra tudniillik, hogy miképpen jött rá az ember a tűz *létrehozására*. Nyomban látni fogjuk, hogy erre nézve többféle eljárás lehetséges, amiért is ezt a többi *dolgozó módokkal együtt* kell tárgyalnunk. Ezen az úton próbáltam megfogni a kérdést s azt hiszem, hogy valószínű magyarázatát találtam a tűzgerjesztés eredetének. Ez az Amerikában — de máshol is — igen elterjedt «tűzfúróból» vezethető le; míg pl. Polinéziában pálcikát dörzsölnek egy darab puhafa vályúcskájában.

A bennszülött két, $\frac{3}{4}$ m hosszú kisújjnyi vastag száraz ágat vesz, melyen még a kéreg is rajta van s az egyikbe kagylóval kicsi gödröcskét vés. Miközben egyik társa ezt az ágat szorosan a földre nyomva tartja, maga a másik ágat a gödröcskébe illeszti s két tenyere közt sebesen ide-oda sodorja. A pergő mozgás következtében a gödröcske tágabbá lesz, finom por válik el s ez csakhamar izzani, füstölni kezd. Taplót raknak oda, fújják s nyomban kész a láng; a gödröcske egészen síma s meg van szenesedve. Az egész művelet nem tart egy percig. A függőleges pálcát természetesen becsületesen pörgetni kell s ekkor még a nem gyakorolt egyén is eredményt ér el. Egyes ember szükségből úgy segít magán, hogy a botot lábával szorítja le a földre.

A tűzgerjesztéshez rendszeren két, egyenes orleans- vagy uruku-bokor pálcikát használnak, melyeknek fája laza, de más *«fában is rejtőzhet a tűz»*, mint az indiánok mondják, különösen az ubában és kambayuvában, melyek a nyíl-vessző nádját szolgáltatják. Útközben a megszorult vadász úgy segít magán, hogy széttör egy ilyen vesszőt s egyiket a másikkal fúrja. A nyíl azonban értékes s a munka igen fáradságos.

Több ízben tapasztaltuk azt is, hogy embereink a felgyújtott erdőirtásból izzó rönköket vittek magukkal csó-

nakkirándulásaikra. A hozzávaló tapló világosbarna, szivacsos bélszövet, amit egy kókuszdió-féléből nyernek. Ennek az a célja, hogy vele az apró gallyakat lángra lehessen lobbantani. Van ugyan olyan fa is, mely e nélkül is meggyúl.

Látnivaló tehát, hogy a «fúróval» való tüzdörzsöléshez nem feltétlenül szükséges kemény és puhafa, elegendő egyféle is.

Hogy miképpen jöttek rá a bennszülöttek a fúrássra és pörgetésre, könnyen megmagyarázható. Először hegyes csonttal vagy foggal lyukat fúrtak a fába. Ha a tárgy ellenállása a keményebb tárgy benyomása közben nagy volt, önkéntelenül bizonyos forgó mozgás támadt, mely magától lassanként pergő fúrássá változott. Ilyen pergőfúrással lukasztanak át az indiánok, és pedig egy pálcikához erősített csonttal vagy kövecskével, kagylókat, csontokat, követ, fát stb. Gyakran látni őket, amint ezzel bajoskodnak, miközben lábukkal az átfúrandó tárgyat tartják. De miképpen jöttek rá arra, hogy *fával fúrjanak fát*, hacsak egyenesen az nem volt a céljuk, hogy a tüzet föltalálják?

Ha fát kellett átfúrni, azt bizonyosan foggal, csonttal vagy kővel végezték, bár az sem lehetetlen, hogy alkalmas anyag híjában keményebb pálcikát vettek pergő fúrónak, amikor könnyen támadhatott izzó por, mégis ez a lehetséges magyarázat azért valószínűtlen, mert nem a tűzgerjesztés technikájából indul ki. Az sem egykönnyen érthető, hogy adott esetben, mikor a hozzávaló szerszám hiányzott, miért kellett a fát ilyen fáradságosan lyukasztani át, holott a célt egyszerűbb módon is el lehetett érni. Nézetünk szerint tehát más megoldási módhoz kell folyamodnunk.

Az ember már ismerte a tüzet, tudta azt tovább táplálni, de létrehozni még nem. Világos, hogy a fejlődésnek ezen a fokán legelőször azt kellett elsajátítani, hogy azt *újraélessze s egyik helyről a másikra elvihesse*. Utazásunk alkalmával az esős évszakban gyakran nagy fáradságunkba került elegendő tüzet kapnunk, jóllehet a zsarátnok még pislogott, de fánk vizes volt és sehogyse akart égni. Embereink úgy segítettek magukon, hogy a nedves gallyak kergét lehántották, a száraz fáról apró forgácsokat szeltek

le s ezt rakták rá a parázsra. Az északamerikai indiánok izzó fataplót hordtak magukkal s így csináltak tüzet vándorlásaik közben. A mi indiánjainknak csónakjaikban magukkal vitt redves fadarabjaik könnyen égtek egy-két napig.

Föl kell tételeznünk, hogy korán *kifejlesztették a tapló használatát*, mielőtt még szándékosan tudtak volna tüzet csinálni. A tüzet a gyengén izzó hasábról száraz szalma, levél vagy forgács segítségével apróbb gallyakra plántálták át. Megtanulták ismerni a könnyen égő növényrészeket. Vándorlásaik alkalmával ellátták magukat szivacsos növénysszövetből való taplóval s ebből táborozó helyeiken készletet is tartottak, mert eső vagy nedvesség kioltással fenyegette tüzüket. Azt kell hinnünk, hogy erre a célra *a fa, fegyver és kőbaltanyél megmunkálásánál keletkezett forgácsot, vagy azt a falisztet* használták, mely a fának kövel, kagylóval vagy csonttal való átfúrása alkalmával keletkezett. Ha ilyen mesterséges taplójuk nem volt, vagy ami volt, átnedvesedett, újat csináltak. Puhafát morzsoltak, hántottak vagy szeleteltek szét foggal, kagylóval vagy csonttal. *Ez a faliszt azután kiválóan alkalmas volt arra, hogy az égő tüzet egyik helyről a másikra el lehessen vinni*; üres nádcsőbe tették, amit ha kellőképpen gondoztak, könnyen tudták a tüzet tovaszállítani benne. Ha tehát szükség volt arra, hogy a tüzet egyik helyről a másikra átplántálják, akkor ehhez az is kellett, hogy különböző anyagokból taplót és izzó anyagot tudjanak készíteni, az pedig nem volt más, mint a fa megmunkálásakor keletkező jól ismert faliszt.

Kik lehettek már most azok a lángeszű emberek, akik a tűzkészítést «fölfedezték?» Alkalmasint néhány nyirkos erdőbe került szegény ördög, akiknek magukkal vitt izzó zsarátnokuk kialvófélben volt s kagyló, csont vagy kőszilánk nem állott rendelkezésükre. Kerestek tehát egy alkalmas galyat, vagy kettétörtek egy száraz nyílvevesszősárat s egyik fadarabbal fúrták a másikat, hogy minél több falisztet kapjanak s e munka közben jöttek rá arra, hogy a fapálcikával fáradságosabban fúrt, de finomabb por magától kezd izzani és füstölni. Ezt pedig kitalálhatta akármely

kóborló ősember, akinek nem állott más rendelkezésére, mint egy marék izzó zsarátnok, amit legutolsó tanyahelyéről vitt magával s amit tovább kellett táplálnia. Az így nyert paraszat azután csak egy üres nádszálba kellett rejteni, hogy az bárhova elszállítható legyen. A Murray-folyó melléki ausztráliaiak azt mesélik, hogy a tüzet ők is egy csőben, egy üres cserjegaly szárában kapták.

A tetszésszerinti tűzgerjesztés későbbi fejlett stádiumában a faliszt fölöslegessé vált. Ekkor már csak könnyű laza taplóra volt szükség, hogy a parázs lángra lobbanjon s ezt a taplót éppen az a fa szolgáltatta, melyben — könnyen gyúló belét kivéve — a paraszat hordták. Azok a fanemek, melyek egykor a falisztet szolgáltatták, később tűzdörzsölő fákul szolgáltak, mert természetesen azok a fák adják a legkönnyebben égő lisztet, amelyek dörzsölés által is a legkönnyebben gyúlnak meg.

Az *íjj* egyetlen indián-törzsnél sem hiányzik, fúvócső és mérgezett nyílvesző azonban egyiknél sem ismeretes. Csak a varázslóknak van elméleti nyílmérgük, amennyiben titokban megmérgezett gallyacskát dobnak áldozatuk felé. A hajító mérregnek tehát legalább gondolatát megtalálhatjuk ez eljárásban.

Az íjjakat és nyilakat rendkívül nagy gonddal, csinosan készítik; amazok hosszúsága $2\frac{1}{3}$, emezeké $1\frac{1}{2}$ —2 m. Különösen a nyílveszők készítésében remekelnek. Ha indián-törzseink nyílveszőit összehasonlítjuk a szomszédos területek nyílveszőivel, azt tapasztaljuk, hogy anyag vagy technika dolgában különbség van közöttük. Ha utunkban új törzshöz érkeztünk, gyakran volt alkalmunk látni, milyen érdeklődéssel nézték s bírálgatták a szomszédos törzsek nyílveszőit; ruházatunkat leszámítva semmi sem tűnt föl indiánjaink előtt oly különösnek, mint az, hogy íjjakat és nyilakat nem hordtunk.

A legegyszerűbb nyílvesző a föltollazott nádszárból s egy, ebbe beléeresztett vékony pálcikából áll, mely mintegy $\frac{1}{3}$ m hosszú s kissé meg van hegyezve. A hegy alatt csontból vagy fogacskából való szaka (horog) áll ki; néha élesre köszörült üreges csontot szúrnak a pálcika végére, me-

lyekből egész nyalábbal találhatni minden kunyhóban. Ragasztóanyagnak viaszkot használnak, amit csonttal kennek föl. A nyílászár közepe tájára néha átfúrt, üres tukum-diót húznak; a dióba oldalt egy-két lyukat fúrnak. Röpülés közben éles sivítás, fütty hallatszik. Ezeket a nyílvesszőket csak madarakra, a szigonyos végűeket csak halakra használják. A suyak és trumaik harc és jaguárvadászat alkalmával hosszú, hegyes bambuszkéseket tűznek a vesszők végeibe. Ezek viasszal és fonallal csak lazán vannak felerősítve, úgyhogy a kés bennmarad a testben, míg a vessző és pálcika leválik róla.

A száraz végére csavarmenetesen felerősített különféle színes madártollak kerülnek. A vessző vége be van vágva. Ott, ahol a kéz megragadja a nyílvesszőt, fakéreggel van körültekergetve. A gyereknnyilak ugyanilyenek, csakhogy kisebbek; az egészen kicsi gyerekeké gyöngye, vékony vesszőcske.

Az íjj tartása általában vízszintes. A vessző balra fekszik a íjttól; a mutató- és középső ujj tartja, melyek a húrt hátrahúzzák, a 4. és 5. ujj feszíteni segít. Az íjjat tartó bal-kézben még egy tartalék vessző lehet. Az íjj erős feszültsége támasztotta súrlódás ellen semmi védőkészüléket sem használnak.

Ha nagyobb távolságra akarnak löni, az íjjat magasra tartják, a nyíl meredeken száll a cél felé s lapos ívben csap le rá. Így pl. akkor, ha a folyóban távolabb hancúrozó vidrára kell löni, ami az alacsony csónakban álló, mezítelen indián vadász festői testtartása miatt igazán érdekes látvány. Hallövéskor gyakran belemártják a nyíl hegyét a vízbe, hogy a sugártörést megállapítsák. Ehhez a vadászathoz igen nagy gyakorlat szükséges. A csónak hátulján ülő társ óvatosan evez, míg a nyilas lövésre készen, fürkészve vigyáz. Magunkféle ember bizony semmit sem venne észre abból, amit az indián éles szeme már meglát. A víz hullámok alakjának legcsekélyebb változása elárulja zsákmányát. Halotti csöndben kell maradni s az evező is teljesen hangtalanul merül a vízbe. Némely lövést persze elhibáz a vadász s gyakran két-három hiába ellőtt

nyílveesszőt is ki kell halásznia a vízből. Nem is lepődünk meg azon, hogy horgainkat, mint valami csodát bámulták indiánjaink. De ha nem ismerték is a horgot, legalább a szabadon úszó csalétekkel már éltek. A nyilas skárlátvörös bogycat dobált a vízbe s abban a pillanatban röppentette el nyilát, mikor a hal utánuk kapott. A nyíllövésben rendszeresen gyakorolják magukat; karót szúrnak le a földbe s végére puhafából gömbölyű vagy hengeralakú célt húznak.

A *hajítódeszka*, vagy inkább *hajítófa*, ma már ritka, mert csak a két tupi-törzsnél, a kamayuráknál és auetöknél, meg a trumaiknál találkoztunk vele. Ez a fegyver volt a legnagyobb néprajzi meglepetés utunkban. Az íjj egész Amerika területéről kiszorította, egyedül a fahiánnyal küzdő

29. Hajítófák.

eszkimóknál találjuk meg. Az északamerikai indiánok alkalmasint nem ismerték; a régi mexikói, középamerikai és kolumbiai indiánoknál általánosan el volt terjedve; az inkák fegyverei között is szerepelt. Szórványosan még mai napig is él Braziliában, bár azt tapasztaltuk, hogy indiánjainknál is végnapjait éli. Vadászó fegyvernek ma már egyáltalán nem használják, csupán harcban és táncünnepek alkalmával kerül elő. Ennek a hajítófának az a rendeltetése, hogy vele kővel súlyozott nyílveesszőt, vagy kisebb lándzsát nagy erővel elröptítsenek. A Xingú mellett használatos típus 70 cm hosszú, vékony, kemény pálmafapálca, mely mellső felén lyukkal ellátott, fogásra alkalmas lapos deszkává szélesedik, hátsó végén pedig kis horgot vagy szakát visel. Anyilat a horogba illesztik, a mutatóujjat átdugják a lyukon, a többi ujjal pedig a fogantyút és nyílszárat ragadják meg,

miáltal a nyíl szoros, biztos állást nyer. A vesszőt hatalmas lendítéssel taszítják el, úgyhogy zúgó repüléssel csúszik le a hajítófáról. A hajítófa világos vagy sötét pálmafából készül, csinosan van faragva és simítva s a horgot lekötő zsinórzatról tarka tollbokréta lóg. A fogantyú 15 cm hosszú, 5—6 cm széles s jól a kézbe illik. A horgot csontból készítik. Gyerekek számára apróbb fákat csinálnak.

E hajítófával indiánjaink csupán nyilakat és nem dár-dákat vetnek. Ezek a nyilak hasonlítanak az íjjhoz használt nyílvesszőkhöz, csak föltollazásuk hanyagabb és nem spirális elrendezésű. Csontból és fából való éles nyílhegyek ismeretlenek náluk. A hajítónyíl nem döf és nyársal, hanem hatalmas erejével szétzúz. A vessző végén kövek vannak. Néha csupán viaszgolyókat, máskor apró tukum-diókat raknak rá.

30. Hajítónyíl-hegyek.

Buzogányt csak a suyák és trumaik használnak. Az előbbieké elegáns formájú s berakott kagylóval díszített, barnásfekete pálmafából fényesre faragott, $1\frac{1}{2}$ m hosszú fegyver. Ilyenforma, de esetlenebb s díszítetlen a trumaik buzogánya.

A *csónakok* általában a jatobá-fa kérgéből készülnek. Egy bakairi csónak méretei a következők: hossza 8 m, szélessége a közepén, fönt 64 cm, alul 56 cm, mélysége 24 cm, a kéreg vastagsága 11—21 mm. Említettük, hogy visszautazásunk alkalmával a mehinakúknál egy szokatlan nagyságú dereglyét szereztünk.

Az evezők valamivel hosszabbak 1 m-nél, feltűnő hosszú (átlag 60 cm) tollal s rövid nyéllel. Az indián egyik kezével fogantyúját, másikkal a nyél tövét fogva meg-
lehetős függőlegesen meríti be az evezőt és erőteljes feszítés-

sel taszítja előre a csónakot. Rendkívül sebesen tudnak evezni s a lapátot villámgyorsan cserélik egyik kezökből a másikba. Egyik evezős elől, a másik hátul ül; amaz a halakra leselkedik, ez meg kormányoz. Az egész ülő alkalmatosság egy kifeszített alacsony fadarab. A csónak közepén fekszik a hátikosár, az eső ellen levelekkel letakarva. Sár és gyanta állandóan kéznél van, mert a túlgörbített kéreg hamar megpattan s bebocsátja a vizet. Csónakjaik kezelésében az indiánok nagyon ügyesek s a zuhatagokon is könnyűszerrel átsiklanak; nagyobb esésű forgóknak azonban, mint amilyenek alább a Yuruna mentén vannak, a törékeny és lapos kéregcsónakkal nem merészkednek neki-vágni, mely körülmény tüstént megmagyarázza, miért nem nyomultak az egyes törzsek messzebb észak felé. Hozzájárul ehhez a nagyobb hullámvérés is a szélesebb folyóvizén. E hátrányokkal szemben csónakjainknak az a megbecsülhetetlen előnyük van, hogy legrövidebb idő alatt össze lehet tákolni őket s könnyen szállíthatók az erdőből a folyóra, vagy az egyes átkeléseken, amint föntebb elmondottuk.

Halászoszerszámok. Természetesnek fogjuk találni, hogy nyíllal nem lehet sok halat lőni; indiánjainknak tehát más fogásmódokról is kellett gondolkozniok. Föntebb már említettük, hogy a folyóban vesszőből csinált vejszék voltak; vesszőhányásokkal zárták el a patakok torkolatát s az öblözetek egyes ágait is; találtunk kőhányásokat is a zuhatag előtti sekélyebb mederben, amelybe a halak szűk nyíláson át jutottak be, hogy megkurgatva, a szembenfekvő szűk bikúvónál elhelyezett hálóba rohanjanak bele. Sekély vizekben borítókosarakkal is dolgoznak; éjjente pedig a kövek közt s padmalyokban megbújt halakat fogdossák fáklyafényben. Maszlagolásról nem hallottunk.

Hálójuk csak apró kézi háló, a rendkívül szívós rostú

31. Cifra evező.

tukum-pálma sodrott cernájából kötve. Az egész nem más, mint egy köralakúra görbített karóhoz erősített, lelógó zacskó. Varsát kétfélet láttunk; a vesszőből font borító olyan, mint a mi hasonló szerszámunk. Az indiánok néha napokra elmennek halászni s mint mondtuk, sült hallal megrakodva térnek haza, de legtöbbször azzal is megelégszenek, ha odakint jól teleehetik magukat. Piramisalakú sütőrostélyuk, amit mindenütt megtalálni, ahol halásznak vagy éjjeleznek, pillanat alatt készen van. Három pálcikát fegyver-gúla módjára a földbe szúrnak s a piramis közepére keresztbe kötözött pálcikákból és fonadékból rostélyt készítenek. A halakat úgy bontják föl, hogy középvonaluk mentén fölhasítják őket, ebből egy keresztvágást csinálnak, ezen át a beleket kiszedik s a testeket rostélyra hányják.

Fonás. Fonásra való anyagot különféle pálmafajok, azután a nélkülözhetetlen kúszónövények szolgáltatnak. A fonás a férfiak foglalkozáskörébe tartozik. Munkaközben mindkét lábukat használják, egyikkel a lánc, másikkal a belfonalaknak megfelelő szálakat tartván. Vannak álló és függő-kosárkaik, sűrűn és ritkán fonottak, melyekben mindenféle kacatot tartanak. A mehinakúknak és auetöknek nagy, négyszögletes, teknőformájú álló kosaraik vannak, melyek elég csinos formájúak, díszítettek s lopótök s más efféle eltartására szolgálnak. A különös alakú háti kosarak mindegyik törzsnél ugyanolyanok; viselésmódjukat 10. képünk mutatja. Kisebb kosarakat már a gyermekek is cipelnek. Említésreméltók a mandioka-liszt eltartására való eleséges kosarak. A bakairok kosarai kiválnak gondos munkájukkal, a többi törzsek esetlen s a háti kosarakra emlékeztető kosarakat fonnak.

Lapos tárgyakat alig fonnak. A tűz élesztésére csinos legyezőalakú vagy négyszögletes kis fonadékokat készítenek. Derékaljnak való nagyobb gyékények hiányoznak, mivel függőágyakban alusznak. A lisztkészítéshez is használnak gyékényeket és pedig pálmalevélből font száraz lészafélét és nádszálakból fonott szitafélét, a reszelőkkel szétmorzsolts gyökerek kipréselésére és átszűrésére. Pálcikákból font hasonló lészák között tartogatják tolldiszeiket is.

Szött munkák. Egyszerű szövésre alkalmas szálas anyagokat a következőkből nyernek: ananász-héj, aloé-kender, gyapot, tukum és buritipálma-rost. Érdekes e rostok fonallá sodrása. Apró csomókat fognak belőlük s a combjukon sodorják meg; a gyapotot ellenben orsóra rakják. A rostokból készült zsineget mindenféle kötőzésre használják; ezekből vannak a halfogó és háti hálók, íjfhúrok s néha a függőágyak is.

Az orsó a korongból s a belé ütött vékony nyélből áll. Erre erősítik a magjától megtisztított gyapotcsomót, majd pergő mozgásba hozzák az orsót s utána nyomban szabadon lógatják; az egyenletes pergő mozgás következtében a gyapotcsomóból fonalszál húzódik ki. A fonal a pálcikára tekerődik, mígnem az orsókarika fölött vastag csomóvá duzzad. A karika átmérője 5—6 cm, a nyél hossza 30—35 cm. A karikát a teknősbéka haspáncéljának egy darabkájából, gyakran fából, a bakairok pedig rendszeren idomtalan agyagömbből készítik, mely néha nem más, mint valamely elhasznált fazéknak kellőképp leköszörült feneke. Ezek a korongocskák különféle cífraságokkal vannak ellátva. A fonásnak ezt a módját csak az asszonyoknál láttuk. Hogy munkaközben a kellemetlen izzadástól megvédjék magukat, lábukat, fehér, krétanemű agyaggal kenik be.

A fonalakat két- vagy háromféle vastagságban fonják s zöld levelekbe göngyölt gombolyagok alakjában rakják le. Ezeket a gombolyagokat a bakairok és mehinakúk szívesen adják ajándékba s nekünk is éppen úgy átnyujtották, mint a szigetségi indiánok annak idején — t. i. 1492 október 2-án — Columbusnak.

A «szövőszék» olyan egyszerű, amilyen csak lehet. Két, nem egészen fél méter magas cölöp kellő távolságban egymástól, ennyi az egész. A két karó köré feszítik ki a gyapotfonalakat s egy kis vetelő pálcikával fonják át rajtok a keresztfonalakat. A szövés eredete a fonásból még világosan meglátszik.

A bakairi függőágy eléggé laza, téglányalakú hálózat, $2\frac{1}{3}$ és $1\frac{1}{4}$ m nagyságban. A nu-aruaik törzsek függőágya tisztán buriti-rostból áll, másokéban túlsok a gyapotfonal.

Láttunk olyanokat is, melyekben a pálmarestokból való fonalakat a gyapotfonalak oly sűrűn szövik át, hogy alig látszanak s ezáltal csaknem olyan tömött szövet támad, mint a vitorlavászon. Legtömöttebb szöveteket szőnek az auetők.

Lopótök-edények. A *Crescentia cujeté* és *Cucurbita lagenaria* termései a legkülönbözőbb alakú edényeket szolgáltatják. Vannak közöttük golyó, ugorka, palack, homokóra és más egyéb alakúak. Ha ezeket kétfelé vágja az ember, megfelelő alakú csészéket kap. Az egyes formák nagyon könnyen létrehozhatók. Hogy a termést csészékre metélhessék szét, friss állapotban pálmaresttal körülfüzik s a befűzés mentén kagylóval kaparják, míg elmetesződik. Ha használat közben valamelyik csésze elreped, megvarrják; a kutyahal hegyes fogá-

32. Lopótök ivócsésze.

33. Lopótök tolltartó.

val lyukakat fúrnak bele. Varrásra viasszal simított buritrostot használnak, melyet borotvaélesre csiszolt foggal met-szenek el. Ugyanezzel a foggal karcolják be a díszítéseket is, de erre a célra néha tüzes pálcikákat használnak. Az ivó-és merőcsészéket, meg kanalakat belül fekete lakkal vonják be. Ez a lakk elégetett buriti pálmaszár kormának s egy pusztasági fa megreszelt kérge sárga, ragadós kivonatának keveréke. Apró gömbölyű lopótökben tartják a testük bekenésére való olajat, hosszú lopótökökben pedig a fülbevaló tollakat. A csörgő lopótökről a tánc leírásakor fogunk megemlékezni.

Fazekasság. Ennek a mesterségnek eredetéről, a nuaruak törzsek szerepével kapcsolatban már korábban volt szó, most magukról az edényekről mondunk el egyet-mást.

Nagyság és rendeltetés tekintetében háromféle edényt különböztetünk meg. Az *első* a mehinakúk hatalmas *maru-puru*-ja, melyben a szétmorzsolt mandiokagyökeret főzik; átmérője $\frac{3}{4}$ m. Nagyságuk miatt egyet sem tudtunk hazahozni belőlük (18. kép). Legszebbeket és legnagyobbakat a vaurák csinálnak. Főzéskor három hengerded alakú agyagtalpra állítják őket.

Egy *másik* fajta 18—10 cm átmérőjű s 12 cm magaságú fazék, gyümölcs és esetleg apró hal főzésére szolgál. Érdekes, hogy ezek az edények nemhogy a legközönségebbek, hanem éppen ellenkezőleg a legritkábbak. Nem hinném, hogy mindegyik házban lehet találni belőlük egyet. Ennek az a magyarázata, hogy a főzésnek a liszt készítésén kívül igen kicsi szerep jut, ahhoz pedig a nagy üstöt használják. Átlag bőven van képviselve a *harmadik* fajta. Ezekből a 10—24 cm átmérőjű, igen változatos alakú evő- vagy melegítő csészékből mintegy 80 darabot hoztunk magunkkal. Különös előszeretettel etetik belőlük a gyerekeket.

Hogy miképpen készítik a legnagyobb edényeket, sajnos, nem láthattuk, csupán azt az egyszerű esetet figyelhetjük meg, mikor egy asszony egy közép nagyságú fazekat csinált. *Agyaggal töltött kosarat* vett elő — az agyagedények eredeténél erről már volt szó, — vizet öntött az agyaghoz, azután gyúrva, tapasztva megformálta az edény falát, miközben simítónak lopótökdarabot használt.

Az agyag szürkés vagy sárgás színű; csupán a vaurádedények vannak szép világos vörös agyagból. A nedves edényt a napon elegendőképpen megszáritják, azután fölborogatva, erősen kormozó tűzbe rakják.

X. FEJEZET.

I. A rajzolás.

A megfigyelhető legegyszerűbb rajz bizonyára az, amelyik egy magyarázó taglejtéssel közvetlenül kapcsolatos. A bennszülött, valamint a hallószerv számára ügyesen visszaadja valamely állat jellegzetes hangjait, — élénkebb elbeszélések alkalmával tüstént ehhez folyamodik — éppen úgy a látószerv számára utánozza az állati test tartását, mozgását és járását. Hogy pedig még jobban megértesse magát, különösebb testrészeit, fülét, orrmányát, szarvait a szabad levegőbe rajzolja, miközben kezével saját megfelelő testrészét is körülményesen megszemlélteti. A rajzoló jelbeszéd tehát szigorúan párhuzamos az állati hangok utánzásával. Amikor pedig ez az eljárás csődöt mond, a földre vagy homokba való rajzolás következik. Szójegyzékem készítése alkalmával számtalanszor volt alkalmam meggyőződhetni arról, hogy az elbeszélő belső szemlélete, minden fölszólítás nélkül önkéntelenül a magyarázó homokrajzra csapott át. Ez természetesen legfőképpen akkor történt, mikor az állat termete erre különösen alkalmas volt, mint teszem azt kígyók, alligátorok vagy halak esetében, amidőn utánoszható hangról nem is lehetett szó. Való igaz, hogy magunk is csak ezt az utat követtük, ha indiánjainkkal meg akartuk magunkat értetni.

A rajzolás eredete tehát innen indul ki. Folytatása pedig ez: mikor az ember magamagától rájött arra, hogy az őt élénkebben foglalkoztató dolgokról vázlatokat készítsen, s miután ilyenformán a belső szemlélet külső képeit megtanulta meglátni s így megszerezte a kép fogalmát, akkor az következett, hogy az egyszerű ember kedvet kapott arra, hogy munkája technikai művelete közben keletkezett hason-

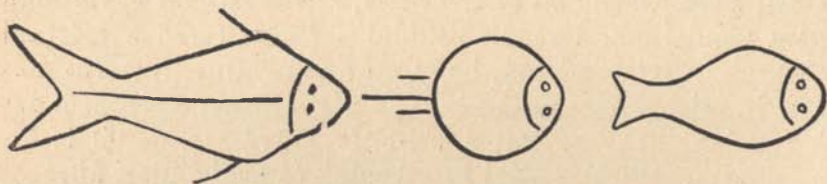
lóságokhoz a természetnek mindenféle, őt érdeklő eredeti képeit megjegyyezze, azokat fokozza és újakat alkosson. Különösen majd az edényeken látjuk tisztán az összefüggést az edény alakja s az utánzat motívuma között. Ezekből a valóságos természetutánzatokból lett azután lassan-lassan a *stilizált* mű, mely indiánjaink képzeletében még *nagyon közeli kapcsolatban áll az eredetivel*, amire mi már egyáltalán nem gondolunk. Ilyenek például a füstés terén a mértani alakzatok. Ki gondolná, hogy még az olyan «egyszerű» alakok is, mint a háromszögek vagy négyszögek, melyekről azt hihetnénk, hogy azokat a primitív művész magától is kitalálhatta, stilizálás által keletkeztek és pedig állati ábrázolásokból, s a bonyolódottabb ábrázolatokkal szemben azért maradtak győztesek, azért maradtak az indián diszítő-művészetben jellegzetes típusok, mert előállításuk a munka technikájából folyt.

Indiánjaink művészetüknek összes motívumait az állatországból kölcsönözték, ami igen egyszerűen magyarázható, mert hisz egész képzeletvilágukat az tölti be.

A *homokrajz* nem egyéb, mint a közlés egy formája, éppen úgy, mint a szó. Leggyakrabban éltünk vele térképrajzolásaink alkalmával. Ezt a mostani utunkat is egy homokrajznak köszönhetjük, mely a Xingú északi mellékfolyóit ábrázolta, s amelyet első expedíciónk alkalmával egy suyá-főnök rajzolt le, megnevezvén hozzá az itt lakó indián törzseket. Utunkról írott munkánkban ezt a jelenetet így mutatuk be: «Minden ottlakó törzset felsorolt s hogy egészen megértesse magát, ujjával a homokba rajzolta a folyó irányát. Rendkívül meglepődtünk, mikor azt láttuk, hogy a Batovyt olyannak rajzolta, mint valami dugóhúzó.» Sajnosan kellett tapasztalnunk, hogy teljesen igaza volt.

Ugyanezt tapasztaltuk a Kulisehu-melléki törzseknél is. Keresztvonalakkal jelölték a számokat, majd a törzsekét, majd a zuhatagokét; köröcskével a házakat, amint a nagy tér körül elhelyezkedtek. Ugyanezeket kész örömmel jegyzőkönyveinkbe is belerajzolták, miközben a hozzávaló szavakat is bemondták. A folyók futását korántsem rajzolták egyformának, amin egyáltalán nem ütődünk meg, ha vissza-

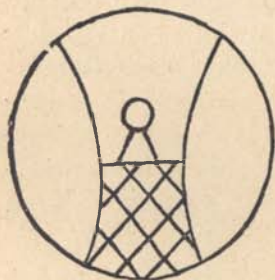
emlékezünk Antonio főntebb elmondott térképészeti tudományára. A mellékpatakokat is gondosan föltüntették. Legszívesebben tele rajzoltak egész oldalakat. Közben természetesen mindenféléről csevegtünk, s ezúton tudtuk meg, hogy miképpen hívják az egyes törzsek a «vizet», a «mandiokalepényt» stb. A nahuquák a folyó mellé a homokba köröket

[34. Homokrajz. Matrinham-hal. 35. Homokrajz. Rája- és pakú-hal.

rajzoltak. Ezek azt jelentették, hogy ott éretlen, gömbölyű pikí-gyümölcs van elásva.

Visszautazásunk közben egy alkalommal olyan hely mellett mentünk el, melyet előttünk járó indiánjaink érintettek. Meglepetve láttuk, hogy a homokba két hal van rajzolva. Antonio ezeket matrinhamnak (34. kép) mon-

36. Mehinakú-homokrajz.

dotta. Megállottunk s csakugyan fogtunk matrinhamokat! Világos, hogy a rajz a jelen esetben éppen annyit jelentett, mint az odaírt szó, sőt egyenesen föl is hívta az illetőt arra, hogy próbáljon ő is szerencsét. Érthetlenebb maradt előttem egy másik eset. A mehinakúkhöz menet a folyó és falu közti ösvény közepetáján, a homokba egy rája s egy pakúhal volt rajzolva (35. kép). A keskeny erdei ösvény

ezen a helyen köralakúvá szélesedett ki. Ideérve, bakairi kísérrőim tüstént leültek, állítólag hogy kipihenjék magukat. Még érthetlenebb volt egy másk homokfigura, melyet a 36. képen láthatunk. Ez egy szép nagy fa alatt húzódott meg, a falutól fél kilométernyire. Szélessége $4\frac{1}{2}$ m. Mikor indián kísérrőimmel a községet elhagytuk, ezek a körnek üresen maradt, kitaposott részében körülkeringtek és énekeltek. A falubeli

velünk jövő férfiak innen mindenáron vissza akartak fordulni.

A bororók már messzebb haladtak az ábrázolásban. Nem csupán magyarázó rajzokat készítettek, hanem valóságos művészi ábrázolásokat is. Holdvilágos estéken gyönyörűségük telt abban, hogy állatokat és vadászcenákat kaptak a homokba. Nem érték be az állatok körvonalainak lerajzolásával, hanem tovább menve, körmükkel a vázlatrajz körvonalából kivájták a homokot s az így támadt mélyedést, ha tapírt vagy jaguárt akartak ábrázolni, fehéres hamuval töltötték ki, miáltal a test s a végtagok világosan csillámló festmény módjára emelkedtek ki. Sötétebb homokkal ábrázolták a szemeket s a szőrözet csilkoltságát. Mint-hogy pedig az alakok életnagyságban készültek, hatásuk az éjjeli derengésben meglepő volt.

Említettük, hogy már első expedíciónk alkalmával gyűjtöttünk a suyáktól ceruzarajzokat. Nagy kedvvel csinálták, nem is voltak ügyetlenek s csak eleinte tartották az íróónt a lágba, mert ehhez szoktak hozzá, mikor gyantával itatott vesszeikkel füstögettek. Dült négyszögű alakokat rajzolgattak legszívesebben, olyanokat, amilyenek lopótök-edényeiken láthatók s amelyeket akkor «mértani» alakoknak határoztunk meg. Jelenlegi utunkon embereket és állatokat rajzoltattunk velük s e rajzokból a 38. és 39. képet mutatjuk be. Az utóbbi állatalakjai a hamuval kitöltött homokrajzokhoz hasonlóan feketére vannak bemázolva, ami arra mutat, hogy ezeknek a bororó-művészeknek már magasabb igényeik vannak.

Ha e képeket megnézzük, első pillanatra kezdetleges gyermekkori rajzaink jutnak eszünkbe. A rajzoló gyerek *leírja* az embert, a helyett, hogy az ábrázolás követelményei szerint lerajzolná. E rajzoló leírás teljesen megfelel az élőszóval történő rövid leírásnak. Első kísérleteinél a legtokéletlenebb alakkal megelégszik, csak feje és lába legyen s csak később próbálja meg a maga valóságában föltüntetni. Tudja, hogy két lába van, tehát odarajzolja mind a kettőt. akármilyen állásban is. A térbeli elhelyezés egészen mellékes; a karok lehetnek a fejen, a nyakon vagy a csipőn, fő az, hogy

rajt legyenek a képen; az arányossággal éppenséggel nem törődik. Ellenben némely járulékok, melyek előtte feltűnőek, teljességgel elmaradhatatlanok, mint teszem azt a férfi szájából a pipa, oldaláról a kard vagy a puska stb. Ehhez hasonlóan *írnak le* az indiánok is.

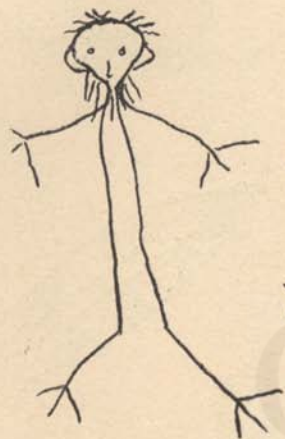
A 38. képen expediciónk négy tagját láthatjuk, a har-

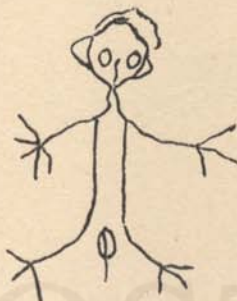
37. Élőfa kérgébe vésett emberalak.

madik bakairi községben készült rajz szerint. Engemet arról lehet fölismerni, hogy a legnagyobb vagyok s szakállam is leghosszabb; mellettem áll Wilhelm bátyám félrecsapott sapkában, azután jön Ehrenreich, aki termetre legközelebb áll hozzám, s végül egészen letörpítve Perrot hadnagy, akinek kisebb rangot tulajdonítottak, mert az indiánokkal való foglalkozásaink közben állandóan a háttérben maradt. Érdekes már most az, hogy bármelyik indián községben mutattam is meg e képet, az illetők *mindig* egyszerre fölismerték az egyes alakokat, természetesen nem a hasonlóságról, hanem a nekik

föltűnő jelekről. A 39. kép állatalakjai közül még *bennünket* is kielégíthetnek a teknősbékák s a tapír, míg ellenben az üldöző kutyát első pillanatra csak arról ismerjük föl, hogy a tapír után fut, de tapír nem lehet, mert ormánya nincs és farka van. Ezeknek a nemleges jegyeknek a fölismerésében itt még nagy szerep jut.

Szerző.

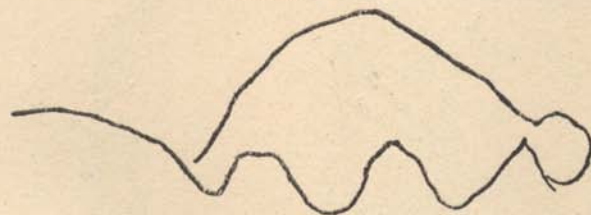
Wilhelm.

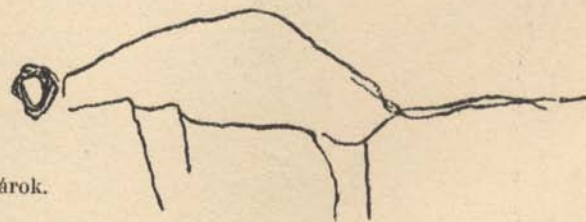
Ehrenreich.

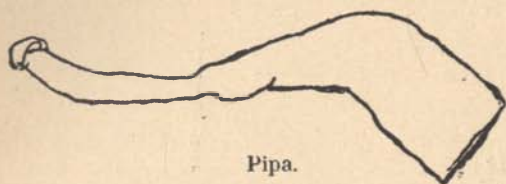

Perrot.

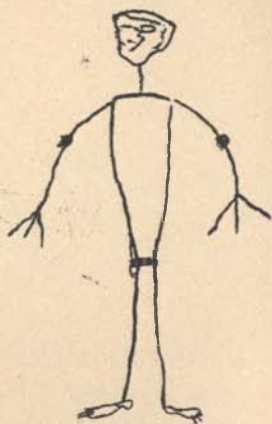

Jaguárok.

Pipa.

Indián asszony.

Teknősbékák.

Jaguár.

Majom.

Jaguár.

Tapir és kutya.

Zungató.

Kolibri.

Érdekes az a két vázlat, amit egy nahuquá készített rólam. Először is vízszintes vonalat húzott, mely a vállat jelképezte; két lelógó vonal felelt meg a karoknak, a vízszintesre fektetett félkör a fejnek, s a vízszintes két végéből kiinduló s egymást keresztező vonal képviselte a törzset s a lábakat. Mikor pedig ezt a kész képet azzal adtam vissza a mesternek, hogy a fület, szemet, ujjakat stb. kifelejtette, *figyelmesen megvizsgált* s csak azután rajzolta föl a kívánt hiányokat, sőt ami jellemző, még többet is. Ilyen esetek sűrűn előfordultak.

Indiánjainknál a térbeli elrendezés nem olyan mellékes, mint az apró gyerekeknél, ezt azonban érdekesen kezelik. Hogy a pipa az egyik képen nem a szájbán van, semmit sem jelent, mert a *bajusz* meg ugyanazon képen a *szemek fölé* került. Ezt ugyan összenőtt szemöldöknek tartottam, de indiánjaink határozottan azt állították, hogy az bajusz.

Művészeink a bajusszal különben is meg voltak akadva. A 38. képen például azt látjuk, hogy Ehrenreich és Perrot bajusza a *fejük tetején* van. Mindkét esetben *utólag* rajzolták oda. Az indiánok, amint tudjuk, szakállukat és bajuszukat kitépik s első benyomásuk után lógó és vízszintes szakállt, illetve bajuszt különböztetnek meg, s amazt, hacsak a szálakat külön nem rajzolják, fölfelé tekintő, emezt lefelé néző félkörrel ábrázolják. Hogy hova, azzal nem nagyon törődnek, legfőljebb annyiban, hogy a fejen,

40. Élőfa kérgébe véselt emberalak.

illetve arcon maradjon, a lényeg az, hogy egyáltalán ott legyen. Hogy mit vesznek föl, vagy mit hagynak el, tisztán érdeklődésüktől függ. A fejet s a bajuszt és szakállt nagyon szeretik rajzolni, a többi akár el is maradhat. Hiszen még a legnagyobb arckép festőkről is tudjuk, hogy legaprólékosabban az arcot dolgozzák ki s például a kezet elhanyagolják.

41. Auetö-indián rajzok.

Az állatok körvonalai a lényegesek; azok közül, amelyeket számunkra rajzoltak, egyetlen-egynek sincs szeme, a homlokba körmölt halakat kivéve, ami onnan van, mert ezek fejét a szemek nélkül nem lehet a testtől különállóan föltüntetni. A 38. képen lévő jaguár leselkedő állásban van, macskamódra meggörbült háttal, hosszú farkkal, de hullámvonallal ábrázolt végtagokkal, s íme a legelső rápillantásra

mindenki jaguárnak ismerte föl. Az is érdekes, hogy a bakairi-arcképeken hiányzik a száj, míg az orr, amelynek sővényét átfúrják, mindegyiken megvan. A bororók viszont az alsó ajkat fúrják át s csakugyan sohase felejtik el oda-rajzolni a száját, ellenben az orrot igen.

Az *oldalsó állásban* való rajzolás, mely a gyermekművészetben annyira kedvelt, indiánjaink emberrajzaiban nincsen meg, a négylábú állatoknál azonban általános. A gyer-

mekkedély ezen állapotán tehát már túl vannak. A homokrajzokban ellenben a gyermekművészet eme példájának szakasztott mására mutathatunk rá. A matrinham halacs-kának (34. kép) két szeme van kopoltyúja mellett, nemkülönben a másiknak is (35. kép), jöllehet oldalsó állásban rajzolták. Hogy csakugyan így van, elárulja az előbbin az oldalvonal, a kopoltyúív, az úszók s végül a fark állása. A rájánál érthető a két szem, minthogy az indián oldalsó állásban azt nem tudja föltüntetni. Miért vannak már most az emberek szemben, az állatok oldalt rajzolva? Könnyen érthető, hogy körvonalaik jellegzetessége miatt. Az egyik jaguár-rajzon azt látjuk, hogy csak a *két láb van oldalra rajzolva*, mert egyik oldalán csak két láb látható.

Az egyes részek aránya természetesen nagyon fogyatékos. Egyik emberalakunknál a törzs és végtagok úgy sikerültek, mintha gyíkot akartak volna rajzolni. A 38. kép 4. emberalakjánál a vállvonal a szájon megy keresztül s ötször olyan széles, mint a csípőtájék. A törzs alul nincs bezárva, sőt a két első emberalakon a fej vonala is *nyitva maradt*. A törzs oldalvonalai kifelé hajolnak.

Különös figyelmet érdemel a *kéz és láb ujjainak száma*. A gyerekek már kiskorukban megtanulják, hogy kezükönlábukon öt ujj van, indiánjaink azonban e téren nagy tudatlanságot árulnak el, s azt látjuk, hogy legtöbb esetben három ujjat rajzolnak és pedig a hüvelyket, középső és kisujjat. Az állatok közül csak a tapírnak és majomnak juttatnak ujjakat.

A *fékéreg-rajzokról* már szólottunk. Különösen a nahuquáknál találunk sok ilyen ábrázolást, részint egyszerű körvonalakkal, részint a kéreg lehántásával bemélyített modorban előállítva. A 37. és 40. képen látunk effajta kéreg-rajzokat. A 40. kép fején látható «szamárfülek» a fülbe dugott tollakat ábrázolják.

42. Mehi-nakú indián fuvola.

Az auetöknél az egyik kunyhó belsejében a gerendákra vésvé feketére mázolt állatalakokat találtunk, melyekből egy mutatványt a 41. képen közlünk. Mindnyája a gerendáknak megfelelő nyurga figura. Az első kétségtelenül kígyó, mely száját tágasra tátja; *nanyetá*-nak mondták. Kígyót ábrázol a legutolsó alak is; ennek a neve *mói*.

A második sor első képe gyík, *tetú*, az első sor utolsó ábrája pedig minden tekervényessége mellett pakú-hal. Még különösebb az, hogy e sor második ábrája, melyet valami bogárnak gondolnánk, amint lábait egymáshoz dörzsöli, tulajdonképpen «kis teknősbéka», *tarikayua*-i. Lábai hasonlóak a pakú-hal farkához. Jobboldali négy lábú szomszédját *kumayú*-nak mondták.

Az alsó sor középső képe egy makako-majomfaj, mely kiterjesztett s háromujjú végtagjairól s hosszú farkáról könnyen fölismerhető. Összehasonlításul ide mellékeljük még egy fuvola rajzát, melyen ugyanezt a majomalakot láthatjuk (42. kép). Az ornamentum alkalmazása annál találóbb, mert ez a majom csakugyan olyan hangon szokott dúdolgatni, mint a fuvola.

II. Díszítmények.

Utunk elbeszélése folyamán megemlítettük, hogy a második bakairi-község főnökkunyhójában a falon köröskörül mintegy 56 m hosszúságú s 15—40 cm szélességű, fehérre füstött kéregdarabokból álló kárpit futott végig. Első benyomásunk az volt róla, hogy a ráfüstött zeg-zugos vonalak, pöttyök, körök s háromszögekből és négyszögekből alakított füzérek, bár kedvesek és csinosak, de semmi egyebek, mint pusztá kedvtelésből csinált játszi díszítések. A korommal feketített kéreg egy erdei fáról került, melyet a bakairok *noisi*-nak neveztek; a fehér vagy sárgás agyagot ujjukkal kenték föl, a festményeken tehát valami gyöngéd vonalakat éppenséggel nem várhatunk. Mikor az egyes díszítmények neveit szójegyzékem számára össze akartam gyűjteni, meglepetéssel hallottam, hogy olyan halneveket mondanak be, melyeket előbből már jól ismertem. Föltettem magamban,

hogy ennek a különös jelenségnek végére járok. Pontosabb rákérdezéseimre az derült ki, hogy *mindegyik díszítmény egy-egy valóságos tárgy, legtöbb esetben állat nevét viseli*, s minél inkább mélyebbre hatoltunk akár itt, akár más törzseknél a házieszközökön található díszítmények értelmezésében, ez a tétel annál világosabban állott előttünk. A 43. képen mutatunk be egy sorozatot ezekből a díszítményekből. A be nem mutatott táblán többek között két hal is van ábrázolva, a *matrinham* és *kurimata* nevű. Ezek könnyen fölismerhetők s indiánjaink azt mondták róluk, hogy *noróku ikúto*, a hal «képei». Lassanként kivilágosodott, hogy *mindegyik ornamentum valaminek az ikúto-ja, a «képe»*.

Hanem annyi bizonyos, hogy ezt a magyarázatot legjobb a bennszülöttekre bízunk. Voltak e díszítmények között olyanok, ahol az illető állat bőrének csupán természetes rajza volt feltüntetve, de olyanok is, melyeknek csak körvonalait húzták meg, s ismét mások, ahol mindkét jelleg egyesítve volt. Ebben csak ők tudtak eligazodni.

A zezugos vonalak kígyókat ábrázoltak. Ha a bőrük jellegzetességét érzékeltetni akaró pöttyök nem fértek el e vékony vonalra, illetve sávra, egész egyszerűen mellé rakták. Mintha csak később jutott volna eszébe a művésznak, hogy valami fontos dolgot még elfelejtett. A 43. kép kígyórajzán (1). láthatjuk ezt.

Minden további nélkül érthető a 43. kép 5. ábrája: *kána igúti ikúto*, a halszálla-kép. Ennek hosszúsága negyedfél méter. A 4. ábra páncélos hala már nehezebben ismerhető föl. Ellenben a 3. ábráról el fogjuk hinni, hogy a pakú-hal képe, ha ennek valódi hű rajzát máshol már láttuk. Itt természetesen csak körvonalai vannak meg, *teste négyszögge, farka háromszögge* alakult, s ezeket a most már mértani díszítményekké vált elemeket tetszésszerűen mennyiségben rakhatjuk egymás mellé, miáltal *szalagos díszítményeket kapunk*. Így a 3. ábra baloldalán két testnégyszög s egy farkháromszög, a jobboldalán pedig három testnégyszög van. A baloldali két rombuszon a kopoltyúív szeli le a fejet a törzsről, amint azt föntebb a homokrajzokon is láttuk. Ugyanez ismétlődik a 8. ábrán is, amely alkalmasint a páncélos harcsát akarja

ábrázolni, *nuki-ikúto*. Ez a következő elemekből áll: háromszög, két négyszög, háromszög; mintha csak két hal a szájával érintené egymást. Baloldalt négy farkháromszöget látunk. Minthogy a kifőstéssel a hal bőre is jelezve van, arra kell gondolnunk, hogy ez különbözteti meg a pakú-hal hasonló ábrázolásától. A 9. ábrán is pakú-halakat látunk és pedig egész testükben kifőstve, középen egy-egy pöttyöcskével.

Őszintén megvallom, nem tudtam számot adni magamnak, hányadán vagyok, mikor ezeket a magyarázatokat meghallottam. Nevessek-e rajtuk, vagy álmélkodjam!? El- eddig nem tudtam, hogy ilyen művészet is van. A 10. ábrára meg éppen azt mondták, hogy az *szemimo ikúto*, szárnyas-egér-kép! Ezek is egymás mellé sorozott rombuszok. De hol maradnak a szárnyak, a lábak, a fej stb.?

Megállapíthatjuk tehát, hogy dűlt négyszögeket háromféle úton is kaphatunk, úgy mint a pakú-hal ábrázolása útján és pedig szegélyvonallal vagy fölületi ábrázolással és pöttyözéssel; a nuki útján diagonális háromszögekkel és a szárnyas egérrajzból egyszerűen földve. Másszóval, hogy ugyanazon egyszerű díszítmény — a jelen esetben a mértani dűltnégyszög — különböző utakon jöhet létre. Ennek megállapítása ősrégészetünk hasonló díszítő eljárása szempontjából nagyjelentőségű.

Mégis sajátságos volt, hogy a bakairi-kunyhó kárpitján éppen az a mustra hiányzott, mely nem csupán náluk, hanem a Xingú-melléki többi törzseknél is a legáltalánosabb, t. i. olyan *négyszögek*, melyeknek sarkai apró háromszögekkel vannak kitöltve (32. és 33. kép). E díszítmény eredetije egy piciny halacska, a piranyának rokona. Az a példány, amit lerajzoltunk, mindössze 20 cm hosszú s 10 cm széles volt. Nem hinném, hogy élt valaha művész, aki nagyobb eredményt ért volna el képével, mint mi ezzel a rajzzal. Az indiánok valósággal el voltak ragadtatva tőle és pedig kivétel nélkül mindenütt, ahol csak megmutattuk. A halacsokát az egyes törzsek különféleképpen hívták: a bakairok *meresunak*, a nahuquák *irinko*-nak, a mehinakúk *kulupei*-nek, a vaurák *varjai*-nak, a yaulapitik *mari rityi*-nek, az auetők

1. Kigyó.

2. Rája.

3. Pákú-halak.

4. Páncélos hal.

5. Halcsigolyák.

6. Pintadó-halak.

7. Ráják.

8. Nuki-halak.

9. Pakú-hal.

10. Szárnyas-egerek.

43. Bakairi-indián díszítmények.

1. Szárnyas-egerek.

6. Függő
szárnyas-egerek.

2. Asszony-háromszögek.

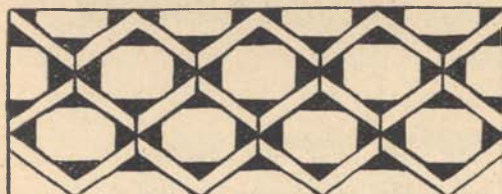
3. Páncélos-halak.

7. Fiatal méhek.

4. Meresu-halak.

5. Meresu-halak.

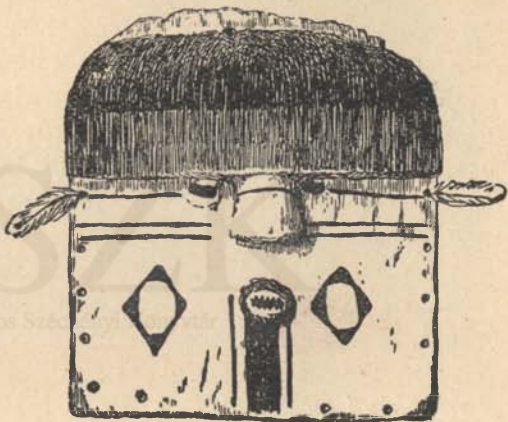
8. Halcsigolyák.

pirapévit-nek, a kamayurák *tapakó*-nak, a trumaík *paki*-nak. Ebből azt is láthatjuk, mennyire különböznek egymástól ezek a nyelvek. *Még fontosabb ennél az, hogy ez a díszítmény minden egyes törzsnél ennek a halacsának a nevét viseli.*

Ezt a bakairi nyelv szava szerint megnevezett meresu-díszítményt típusos alakjában láthatjuk a 45. kép két oldalán egy bakairi faálarcon. Éppen ezen álarcok kifőstésében játszik nagy szerepet. A négyszög megfelel a hal testének, a négy kitöltött szöglet pedig a *fejnek*, s a *hát-, has- és farkúszónak*.

De nemcsak így párosával szerepel ez a díszítmény, hanem mint fölületi ornamentum egész seregestől is. A meresukat ez esetben hálószerűen párhuzamos vonalak fogják közre s a bakairi azt mondja rá, hogy *halak a hálóban* (57. kép). Ez a kifejezés pedig éppen nem képletesen vendő.

Jóllehet ennek az ábrának teljesen díszítmény jellege van, melyről tehát éppenséggel nem mondhatjuk, hogy az ezt a halat ábrázolja, az indián ezzel szemben a leghatározottabban tudatában van ennek a ténynek. *Valóságos és stilizált formák egymás mellett* fordulnak elő a primitív művészetben. Bárhol találkoztunk is ezzel a mustrával, mint fölületi díszítménnyel, mindig meg lehetett állapítani, hogy mindegyik hálószeret külön rajzolták s nem úgy, hogy előbb megcsinálták a hálózatot, azután ennek szemeibe belerajzolták a meresukat. Tehát még nem vált a mi fölfogásunk szerinti fölületi díszítménnyé. Ennyire legföljebb az auctörök vitték, akik a díszítmények csinálását mesteremberszerűen végezték s akiknél az iparos foglalkozásból fejlett ki ez a magasabb konstruáló tehetség; a többi törzsnél a térnek

45. Faálarc meresu-mustrával.

mértani beosztása ismeretlen tudomány maradt. Különösen messze estek ettől a bakairok. Ha e díszítmény eredete, illetve kora felől gondolkodunk, arra az eredményre jutunk, hogy az ősrégi birtoka a Xingú-melléki indiánoknak, már csupán azért is, mert mindegyik törzsnél általánosan el van terjedve. Ha pedig a stilizálás mértéke kormeghatározóul szolgálhat, akkor azt mondhatjuk, hogy legrégebben ismerik ezt az ornamentumot az auetők.

Azt egyáltalában nem mondhatjuk, hogy indiánjaink dűlényszerű négyyszögeket rajzolnak, melyek közé hálózatot húznak, azután kitöltik a szögleteket s akkor azt mondhatnók: «ez most már éppen olyan, mint valami meresu-hal; meresu-formájú» stb., s hogy tehát a kész mintát nevezték el a hasonlatosság után a meresu névvel. Ezt minden további nélkül megcáfolja a minta megrajzolása, mely szépen egymásután, szemenként történik, de maga az a körülmény is, hogy a minta többé nem meresu-alakú, sőt nagyon is különbözik előképétől, a haltól. Közülünk bizonyára senki sem mondaná hálnak.

Éppen az eredetihez való vonatkozása az, ami az indián rajzoló kedvét nagy mértékben tüzei s amit könnyű megérteni. Mulat azon, hogy néhány vonallal halat tud rajzolni.

De még egy technikai szempont is figyelnünk kell. *A rajzolás legtöbbször nem főtéssel, hanem kaparással történik.* Ezt látjuk az orsó súlyokon, a lopótökökön, sőt az álarcon is, ahol a rákent fehér földfestéket kaparják ki, egészen a másszínű alaprétegig. Ezekkel az egyszerű egyenes vonalakkal könnyebb volt dolgozni, mint körökkel vagy hullámvonallakkal. *Da a kaparás egyben stilizálással járt.*

Az auetők tehát legmesszebb jutottak díszítményeik stilizálása tekintetében. Községük «művészházá»-ban a falak fölött s a gerendákon számtalan mustra ékeskedett, melyek közül egy sorozatot a 44. képen mutatunk be, hogy olvasóinknak fogalma legyen róluk. *Ezek, amint látjuk, háromszögekből és négyyszögekből állanak.* Míg a bakairok fehér festékkel dolgoztak fekete kéregre, az auetők fekete festéket mázoltak fehér alapra, vagy vésték be a díszítményeket s töltötték ki őket festékkel. Az 5. számú valóságos csinos

meresu-minta. A 4. is az. Mindkettőt *tepira pevetu* szóval jelölték. Ez az egyedüli példa arra, hogy a dúlt négyszögeket nemcsak a szögletekben, hanem egész terjedelmükben kitöltötték. Ezzel szemben a hálózat, melyben a halak fekszenek, nem egyes, hanem kettős vonallal van megrajzolva.

A 3. számú páncélos halakat, *akara*, ábrázol. Ezeknek olyan alakjuk van, mint a 43. kép 8. ábrája nuki-halainak, ami arra mutat, hogy alkalmasint egy fajtába tartoznak. Ezek azonban nem romboida formájúak, mint a meresuk, hanem megnyúltak.

A 2. ábrán ú. n. asszony-háromszögeket, *uluri*, az asszonyok jellegzetes ruhadarabjáról stilizált díszítményeket látunk. Az auetök tánckunyhójában keskeny, festett deszkákon egész sorozat ilyen fekete háromszögdísz volt fölrajzolva.

Az 1. ábrán két sor háromszög van egymás fölött, éppen úgy, mint az előbbin, azzal a különbséggel, hogy a háromszögek fölött zezzugos vonal fut végig, mely emennél sohasem fordul elő. Ezek tehát bőregerek, *tatszia*, és pedig *lapos bőregerek*, *tatszia pevu*. Mert vannak *függőleges* állású bőregerek is, és pedig a 6. ábrán, melyekről a kíséző zezzugos vonal teljesen hiányzik, mint a 2. ábrán is. Az, aki ilyen szárnyas egereket, illetve repülő kutyákat látott, mikor úgy függnek a fákon, mint a sonkák a füstölő rudakon, teljesen megérti ezeket a háromszögeket.

Talán ennél is meglepőbb a 7. ábra: a *murayöt*, vagy «fiatal», illetve apró madárméhek mustrája. Olyan minta az, mellyel mindenütt találkozunk, de amelyet a legnagyobb képzelőerővel sem magyaráznánk az indiánoktól olyan szenvedélyesen fogyasztott méhek, de sőt sejtjeik képének sem. Ezekkel szemben a 8. ábrán bemutatott s stilizált homokórához hasonló rajzokban nem nehéz fölismerni a halcsigolyákat.

Az auetöknél már a művészi forma a fő, míg a bakairok még ott tartanak, hogy ezek a szegényes vázlatok valóságos ábrázolatok. Minden magyarázatnál jobban megvilágítja ezt az állapotot a 31. számú kép, mely primitívus karcolásokkal ékített evezőt ábrázol. A négy felső kör egy-egy rája

körvonala, a választó vonalon túl meresuk vannak hálószermekben, azután jön egy pakú-hal, majd legalul néhány kuómi-hal. Szerfölött tanulságos, hogy ezek a karcolások, ha összefüggőleg semmit sem jelentenek is, tehát képírásnak nem mondhatók, egyébként mégsem tetszőleges cikornyák, hanem mindegyikük egy meghatározott dolgot akar kifejezni, tehát *valósággal a képírás elemeit* tartalmazzák. Gondolkodás útján sohasem tudnók ezeket a vázlatokat helyesen értelmezni, csupán maguk a bennszülöttek képesek megmondani, melyik mit jelent.

A művelt ember a rajzolás terén elkövetett első kontárkodásait háromszögekkel, négyszögekkel, körökkel kezdi, — őseink ezeken fejlesztették oly magasra a számtan és mértan tudományát — de az is bizonyos, hogy a környező természetben sehol sem lát vonalakat vagy mértani alakokat, amiből mi azt következtethetnénk, hogy ezek az alapvető fogalmak az embernek saját lelkéből fakadtak. Hogy pedig eredeti képeik asszonyi ruhadarabok, bőregerek, halak stb. lehettek, nemcsak méltatlannak, hanem nevetségesnek is tetszik előtte, mert mi könnyebb, mint háromszöget rajzolni? De mi könnyebb, ismételhetjük, mint ötig számlálni? A bakairi mindegyik háromszögre, amit csak eléje rajzolok, azt feleli: *uluri* képe, s a dolgokat nem tudja a nélkül megszámlálni, hogy ujjait segítségül ne venné. Az «öt» számnév, mely annyit jelent, mint kéz, még sok primitívus nép szókincsében megvan s teljesen megfelel az urulinak, mely annyit tesz, mint háromszög. Az elvonás mindkét esetben magától a tárgytól történt, s a valóságos előkép még hosszú ideig megmaradt a szemléletben.

Az általános emberi művelődéstörténeti tanulság mind-ebből pedig az, hogy a mi eleink is ugyanazt az utat járták meg, amelyet a természeti népek. Ezt bizonyítja az is, hogy számneveink eredetének értelmét a hajszálfinom módszerekkel dolgozó, összehasonlító és nyomozó nyelvészet maig sem bírta kielégítően megmagyarázni.

III. Szobrászati ábrázolások és agyagművesség.

Az indián művészet szobrászati ága hasonlíthatatlanul magasabb fokra jutott a rajzolásnál. Ebben is világosan

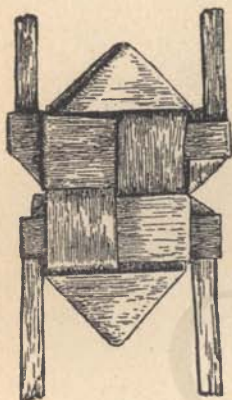

46. Nyaklánc-figurák.

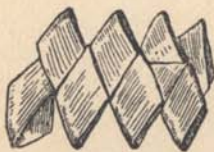
fölismerhető, hogy elsősorban közlés a célja. Testek alakítása-kor a munkábavett anyag jobban befolyásolja a művészt, mint vonalak bekarcolásakor. Ez a magyarázata annak, hogy itt kevés jellemző jeggyel találkozunk; már egy tetszőleges kis hasonlatosság elegendő arra, hogy azt a tárgyat valami meghatározott dolognak, mondjuk állatalaknak

tartsák bennszülötteink. Valamivel magasabb fokozaton egy-egy kitalált motívummal díszítik tárgyaikat, mely motívum lassanként éppen úgy stilizálás alá kerül, mint a rajzok.

A szűkmarkú jellegzés azokon az apró figurákon látszik meg leginkább, melyeket a csecsemők nyakláncaira aggatnak, a magvak, kagyló és diógyöngyök közé. Az anyag teljesen mellékes. A rózsaszínű csigahéj tekervényének egy darabját, ha hullámos szélű, ráknak nevezik. Egy másik csigának a héjából madarakat és halakat metszenek ki a bakairok. Paizsszerű része a madár teste; ez alul vékonyabb farkba folytatódik s felül egy kis tövise a nyak. De az a nyak egyszerűsmind fej is s oldalt gyakran át van fúrva, hogy zsineget lehessen belé fűzni. Ha a farkrészlet úszó módjára be van vágva, hal áll előttünk.

47. Szalmából font béka.

48. Szalmából font őz.

Éppen úgy a kőbalták zöld kövének apró darabkái, ha laposak, akkor halak, ha gömbölyűek, akkor madarak. Csiszolással csak keveset segítenek a természetadta alakon. Ha valamely gyümölcsnek madáralakja van, nyomban magukra akasztják. A 46. kép első két láncán átfúrt kőkorongocskák és hengerecskék vannak a pálmadióból készült gyöngyök között, melyeket a trumafk és yaulapitik készítenek; a harmadikon

ugyanezek agyagból vannak a nahuquáktól, a negyediken pedig ugyancsak tőlük láthatunk a borostyánszerű jatobagyantából készített alakokat. Az első és negyedik láncra egy-egy madáralak is került, mégpedig az első, melynek csőre is jelezve van, egyenesen *galamb*.

Pálmadióhéjból és csontokból is csinálnak hasonló alakokat, különösen a mehinakúk. Ezekről szereztünk egy emberalakot s egy ráját ábrázoló szobrocskát.

A már többször említett művészházban sárga szalmából és fekete ágacskákból laposan *fonott madáralakok* is voltak, melyeknek helyes értelmezésére magunktól természetesen nem jöttünk volna rá. Ugyancsak szalmából sajátosságosan fonott figurákat vagy bábukat találtunk a nahuquáknál is. Ilyeneket látunk a 47. és 48. képen. Ezek közül az elsőt könnyen felismerhetjük; gyermekkorunkban mi is csináltunk papirosból ilyen *békákat*; a másikról azonban aligha tudnánk kitalálni, hogy őzet akar ábrázolni. Holott indián észjárás szerint ez is egészen egyszerű. Természetesen abból kell kiindulnunk, hogy állatalak akar lenni s abban az esetben könnyű a fejet fölismerni, de utána nyomban a négy lábat is. Az okoskodást tovább folytatva, lassan-lassan rájövünk az őzalakra.

Ugyancsak szalmából apró, emberalakú bábokat is csinálnak, részben gyerekjátékoknak, részben pedig jelvényeknek táncünnepek alkalmából.

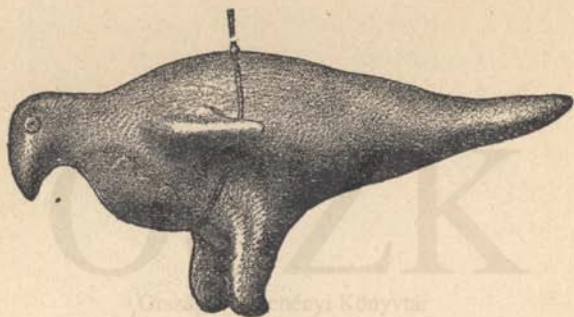
49. Szalmából font madáralak.

Nagyon jellegzetesek a kukoricacsőből és levélből alakított bábuk, legtöbbször madáralakok is. A kunyhó tetejéről lógtak le hosszú zsinegeken természetes nagyságban. A 49. képen láthatunk egy ilyen babát, mely sasféle madarat utánoz.

Agyagból gyúrt esetlen babákat is találtunk. Az egyik vörös földből készült s ehető gyermekbábunak mondták, tehát abból az anyagból volt, melyről a bakairok azt állították, hogy őseik ették, mielőtt a mandiokát ismerték volna. Legalább azt állították, hogy a gyerekek nyaláncságnak nyalogatják ezeket. Annyi bizonyos, hogy a Kulisehu mellett nem találkoztunk ugyan a földévés szokásával, de a

bororók között számtalanszor megfigyelhattuk, hogy erősen agyagos vizet ittak s a lakóhelyükön épített agyagházak faláról apró földmorzsát tördeltek le s azt majszolgatták. A bakairoktól agyagból égetett babák is kerültek elő.

Ugyancsak ők s a mehinakúk a *viaszt* is fölhasználták ilyen művészkedésre és pedig sokkal ügyesebben, mint az agyagot. A civilizált s a kereszténységre tért indiánok ezt a régi mesterséget oda módosították, hogy az egyházi szentek szobraiit dolgozták ki viaszból. Emberalakokon kívül madarakat is mintáztak s azokat vörösre festették be. Ilyen galambot mutat az 50. kép.

50. Viaszból csinált madáralak.

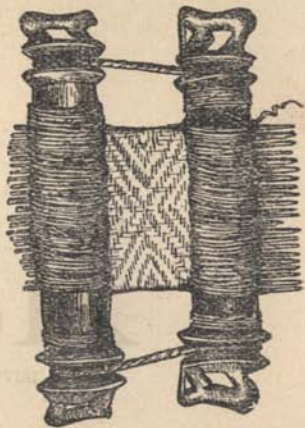
A bakairok, kiknek ünnepi ruházatuk nagyobbára szalmából font süvegekből, szalmaköntösökből s a fejen hordott szalmafigurákból állott, fejdísznek *puhafából faragott* madáralakokat is alkalmaztak. A Batovy-mellékeről olyan fejdíszet szereztünk, amelyen hét, tarkára festett madár ült három hosszú pálcikán. Kemény fakéregből halalakokat is met-szenek.

Nagyon érdekesek a *mandioka-faásók* faragott díszítései. Ezek a faásók 60—70 cm hosszú, egyik végükön kihelyezett, lapos keményfa karók. Kétoldalukat fonott zsinegdísz s a már ismert meresu-mustrázat borítja. Ezekkel a hegyes karókkal ásták ki a lisztes mandioka-gyökereket. Valamelyik agyafúrt indián-fejben már most az a gondolat támadt, hogy a karó tompa végére egy *darázsfélét* farag ki,

mely éppen úgy föltúrja a homokot, mint az ásóval dolgozó ember a földet.* Ezeket a darázsalakokat azután később annyira stilizálják, hogy eredeti formájukból a fölismerhetetlenségig kivetkőznek.

Tésztaütéshez használt félholdalakú *falapátjaik* fogantyúját madáralakra, legtöbbször gázlókéra faragják ki.

A mehinakúk és nahuquák fésűiket faragásokkal ékesítik. A fogakat keményfából készítik; ezeket csinos fonás tartja össze s azonfelül két átalvaló fapálcikán vannak átdugva. Ezek, a körülbelül 20 cm hosszú keresztpálcikák, szabad végeiken egy-egy állatalakot hordanak (51. kép). Természetes dolog, hogy szegény indiánjaink egyszerű faragószerszámaikkal, kagylókkal és halfogakkal csak tökéletlen munkát tudnak csinálni. A mellékelt ábra alakjai jaguárok. A nahuquák különösen az agutit szeretik fésűikre kifaragni. A tarka jaguár s az aguti (*Dasyprocta aguti*) vagy csinos gereznája miatt aranynyúlak is nevezett állatocskák, egyaránt gyönyörű szőrözettel tűnik ki. Azonfelül az aguti még szorgalmasabban is mosdik, mint a macska. A gondolatbeli kapcsolat itt tehát magától adódik.

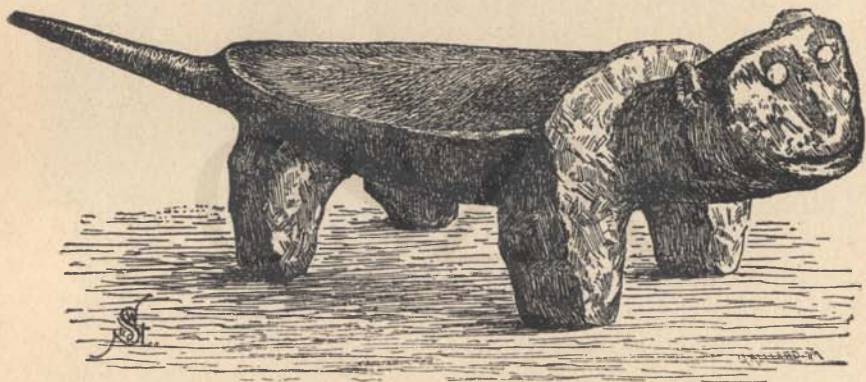
51. Fésű jaguárfaragással.

A faragóművészet legmunkásabb tárgyai az *ülőzsámolyok*. A legegyszerűbb forma gyöngén hajlott négyszögletes ülőlapból s két, vele párhuzamosan futó sínszerű támasztó deszkácskából áll, de az egész egyetlen darab fából van kivésve. Sűrűn láttunk madáralakra faragott zsámolykákat is. A mehinakúknál például egy pompás királykeselyűt (*Sarcoramphus papa*) szereztünk, máshol pedig egy vörös urubut. A vörös szemölcsök, melyek e

* Föltűnő néprajzi egyezést árulnak el e tekintetben az új-guineai papuák is, akik szakasztott ilyen faásókat faragnak.

pompás ragadozó csőre és szeme között vannak, gondosan ki voltak emelve. Egy másik madáralakos faragványnak két nyaka és két feje volt; alkalmasint hím és nőstény madarat akart ábrázolni. (19. kép, 57. oldal).

Négylábú állatokat is találtunk zsámolynak kifaragva. A támasztódeszkák lábakká vedlettek. Remek példány az, mely az 52. képen látható s a mehinakúktól származik. Jó vaskos jaguár, esetlen, busa fejjel, jól kidolgozott nyakkal, hosszú pajzsalakú háttal s megnyúlt farkkal. A macskafülek sikerülten vannak utánozva, a szemeket is elég jól visszaadja a két gyöngyházfényű kerek kagylódarabka, de az orr és száj mostoha elbánásban részesült.

52. Jaguáralakra faragott ülőzsámoly.

A mély *agyagserpenyők* alapformája, melyről egyedül szólunk e fejezetben, a lopótöktől származik. Alakjuk félgolyóhoz vagy féltőjáshoz hasonlít s csaknem kivétel nélkül állatokat utánoz. Mivel rajzban sajnálatunkra nem mutathatjuk be őket, általános típusukat néhány szóval írjuk le. Az edény teste rendesen olyan, mint egy lapított s kétfelé vágott golyó egyik fele. Természetesen a nyitott rész van felül; külön talpa az edénynek nincs. Széle nem síma, hanem több-kevesebb s kisebb-nagyobb csipke, fül és párkány van rajta, s ezek a különféleképpen alakított csipkék adják meg az ábrázolni akart állatalak jellegzetes jegyeit: fejét, lábait, farkát stb. Nem is hinné az ember, hogy ilyen egy-

szerű eljárással hányféle állatalakot lehet előállítani. Leggyakrabban volt a *szárnyasegér-alak*, illetve *motívum*. Az indián ízlés nyilván nem egyezik meg e tekintetben a mienkkel, mert mi bizony megütköznénk azon, ha szárnyasegér, béka, kullancs, gyík stb. testéből, illetve ilyené formált edényből kellene falatoznunk. Említettük, hogy ezeket az edényeket asszonyok készítik. Előnyükre kell írunk azt, hogy a valóság hű utánzását nagyban elősegítette, illetőleg kihívta az eredeti állat alakja és színe, mert látszik, hogy olyanokat utánoztak legsűrűbben, melyeknek kétségtelenül a legjobban kellett sikerülniök. A szárnyasegérnek nemcsak gömbölyded teste hasonlít a mintának vett lopótök csészéhez, hanem színe is megegyezik az agyagével s a testes-pohos békák is kitűnően érvényesültek a mintázásban. A páncélos állatok és teknősbékák pedig e szempontból nem egyebek vándorló csészéknél (páncéljaikat e célra t. i. bármikor föl lehet használni), érthető tehát, hogy e mély serpenyők készítésekor őket is kimintázták.

Érdemesnek tartjuk felsorolni, miféle állatfajok kerültek ki a leleményes nu-arua törzsbeli asszonyok kezei közül ilyen serpenyők alakjában.

Emlősök közül: két szárnyasegér-faj, őz, mókus, iraranyest, lajhár, kis hangyászó sünn, kétféle páncélos állat s egy ezekhez hasonló éjjeli erdei állat. Madarak közül: fehér karvaly, bagoly, galamb, erdei tyúk, fogoly, kacsa s egy közelebből meg nem határozható faj.

Csúszómászók és kételtűek közül: háromféle teknősbéka, kajmán, gyík, kaméleon és békafélék.

Halak közül: négyféle halfaj.

Ezenfelül rákok és kullancsok.

Az utánzás néha annyira erőt vett a művészen, hogy az edények tulajdonképpen rendeltetésüknek nem is felelnek meg, amennyiben nem egyebek, mint hű mintái az illető állatnak, természetesen a belső ürességgel együtt.

Volt az edények között egy emberábrázolásos is. Ez eredetileg varangyos békának indult s már meredtszemű feje is készen volt, mikor a száját mintázó művésznő azt nyitva találta hagyni. E közben tűnt fel neki az a nagy hasonla-

tosság, mely e nyitvamaradt száj s a gyűlölt suyá-törzs szájjállása között van, mely alsó ajkába apró korongot illeszt, miáltal az, kis tálcamódjára előrenyúlik s a száj nyitottnak tetszik. E gondolatot tüstént felhasználván, valamit alakított a békafejen s edényét nevetve elnevezte «suyá-alak»-nak.

Nagyon érdekes eredményekhez jutunk már most a primitív népművészet eredete szempontjából, ha azt vizsgáljuk, milyen viszonyban van egymással a *felhasznált állatmotívum* s az *alakító technika*. Az éppen most tárgyalt edényen azt láttuk, hogy a technika befolyásolta, illetve hozta létre a motívumot. Varangyfejet akart a művész, de munkaközben úgy esett, hogy az inkább emberarchoz hasonlított. Ezt a hasonlóságot felismerte s a munkában lévő állatfejet emberarccá alakította. Ebben az esetben pusztán véletlenséggel, tréfával van ugyan dolgunk, de általában azt mondhatjuk, hogy az indián művészetben a technikának a motívumra való befolyása *törvény*.

Magától értetődik, hogy kígyók vagy majmok hosszanmegnyúlt testükkel teljesen alkalmatlan motívumok sárból készült lopótökedényekre, míg ellenben párkányzatokra, gerendákra, csónakokra s a törölköző zungatófácskára vagy furulyára pompásan illenek. Egy keverőlapát nyele könnyedén átalakulhat madárfejjé vagy kígyótestté, de hallá már nem. Ellenben a törölköző bugófa felveheti a hal alakját, vagy a megnyúlt testű hal ennek egyik oldalára is kifaragható dísznek. A rajzolt és bekarcolt haltest rombuszá lesz, vagyis a *meresu-minta* uralkodik az egész rajzolóművészen, — még az őseredeti lopótökedényre is rákarcolják — ellenben senkinek sem jut eszébe, hogy meresu-halalakra csináljon fazekat! Miért van ez így? Azért, mert a létért való küzdelemben a karcolt minták között a meresu győzött, mivel ezt az alakot legkönnyebb volt karcolással előállítani s mégis *hasonlatos* maradt.

Itt tehát világos *törvényszerűség* van előttünk. Nem szimbólikus *okoskodás* irányítja a művészi ösztönt. Sem kicsiben, sem nagyban. Az edénycsináló asszony nem riad vissza attól, hogy varangybéka alakúvá formázza edényét,

mert a varangy útálatos állat, a szárnyasegeret sem azért választja motívumnak, mert ez az indián mitológiában szerepel. Hogy a motívumok megválasztásában az állatoknak jut a legnagyobb szerep, az, amint már többször hangsúlyoztuk, magától értetődik. Megválasztásuk alkalmával elsősorban az állatnak valamiféle tulajdonsága vagy életnyilvánulása jön tekintetbe. Egyik edényféleségnek alaki tekintetben megfelel a teknősbéka páncélja; a földtúró darázs díszíti a mandioka-ásókarót, a csinos gereznájú aguti a fésűt, a sziszegő kígyó képe a bűgófácskát, a fuvolázó majomé a fuvolát. Amikor pedig a művészi tevékenység nagyobb lendületet nyer, a tárgy formája, nagysága és színe is szóhoz jut, amennyiben azt az állatot választják ki lemásolásra, mely céljaiknak legjobban megfelel. Még az sem szükséges, hogy a művész ezt tudatosan cselekedje, magamagától is érvényre jut ez, ha az ellenkező irányú kísérletek balul ütöttek ki. Legjobban kitűnik ez a jelenség a *madarak* ábrázolásában. Lefestve csak egyetlenegyszer láttunk egy apró madarat, szoborszerűen alakítottak azonban — fából, viaszból, kukoricaszalmából — bőven akadtak. Indiánjainknak könnyebben esett a fej, csőr, fark körvonalait, valamint a testarányokat plasztikus, mint rajzszerű sokszorosítással jellegzetesen visszaadni.

XI. FEJEZET.

Álarcok és ünnepi dísz.

I. Álarcok.

Álarcokat, melyek a legkülönbözőbb alakban, a legkülönbözőbb célokat szolgálva az egész földön szanaszét el vannak terjedve s Észak-Amerika indiánjainál is olyan jelentős szerepük van, Dél-Amerikában még aránylag igen keveset és szórványosan figyeltek meg. Úgy látszik, hogy különösen az Amazonas folyó vidékén divatosak, de ez csak látszat. Mindegyik törzsnek megvannak a maga tánc-ünnepi, mindegyik ismeri a némajátékot, amikor állatokat ábrázolnak s e végből természetes állatbőrökkel és tollakkal díszítik magukat, utánózzák az állatok hangját és mozdulatait s így maguktól elérkeznek a jellegzetes alakoskodáshoz, minek következtében a játék hatásosabbá válik. Az alakoskodás technikai készsége és jellegzetessége természet-szerűleg különböző, arra a fokra azonban, amelyet a Xingú-melléki törzseknél találunk, alkalmasint minden vadász-törzs eljutott. Bizonyára azért tudunk ezekről oly keveset, mert ritkán nyílik alkalom, hogy háborítatlan állapotban figyelhessük meg a törzseket, s ha van is, a rövid idő nem elégséges ahhoz, hogy kellő alapossággal tanulmányozhassuk őket. Saját utunk a legjobb példa erre. Arról a vidékről, ahonnan ezelőtt három esztendővel néhány állatalakkal díszített, szalmából stb. rakott különös alakú fejrevaló dísz és csupán két fából való, galambot ábrázoló álarcot tudtunk felhajszolni, mostani expediciónk alkalmával tekintélyes álarcgyűjteményt hoztunk magunkkal, melyek most a berlini néprajzi múzeumban érdekes összehasonlító anyagul szolgálnak az Amazonas felső vidékéről származó fantasztikus álarcokhoz. Egyik társunk, *Ehrenreich*, aki utunk végeztével még egy vargabetűt csinált, az Araguaya-melléki

karayáktól is hozott rendkívül tarkatollú táncálarcokat, melyek általános csodálkozásra, feltűnő módon megegyeztek a Bismarck-szigetség (Új-Guinea mellett) papuáinak ú. n. duk-duk táncálarcaival.

Nemcsak mindenik törzsnek, hanem mindenik községnek megvan a saját maga álarcos tánca. Az ünnepély központja mindig a «furulyaház». Jellegüket tekintve, ezek a táncok egész Braziliában rendkívül hasonlítanak egymáshoz. Örökös körbenfutás, illetve járás s a dobogásnak megfelelő szaggatott, böfögő ének a sajátságuk. Végtelenül jellemző, hogy a bakairoknak a «tánc»-ra és «dal»-ra ugyanaz a szavuk van. A braziliai indiánok egyik kitűnő leírója mondta, hogy «az énekek tartalma felette egyszerű: az egyesek vagy törzsek hadakozásának vagy vadászélményeinek dícsérete, bizonyos állatok felsorolása s ezek tulajdonságainak emlegetése. Ha valamely ünnepség alkalmával álarcokat is alkalmaznak, — melyek legtöbbször állatokat ábrázolnak — akkor ezeknek viselői utánózzák ez állatok hangjait».

Semmiféle olyan jelet sem vettünk észre, melyből azt lehetett volna következtetni, hogy ezeket az álarcokat valami különösebb tiszteletben részesítik. A pálmalevélből font darabokat használat után egyszerűen elhányták. Igaz, hogy néha elrejtették előlünk, de csak éppen úgy, amint egyéb tárgyaikat is eldugdosták, attól való félelmükben, hogy el akarjuk tőlük venni. De ha összebarátkoztak velünk, minden vonakodás nélkül átengedték őket, vagy kérésünkre újakat csináltak. Ha megkértük embereinket, nevetve és tréfálkozva mutatták meg használatukat, mintha csak játékszerekről lett volna szó. A Paranatinga-melléki letelepített bakairok főünnepé áprilusra esett. Európai észjárás szerint okoskodva, valami hálaadó ünnepre gondoltam, arra a lehetőségre, hogy ez az aratás idején tartott ünnep azoknak a jószellemeknek dicsőítésére való, akiktől a földnek eme javai származnak. Antoniotól próbáltam tehát kipuhatolni, vajjon így van-e. Belemagyarázásom azonban csütörtököt mondott, mert csökönyösen csak azt hajtogatta, hogy az ünnep az aratásra esik, mert akkor van mit ünnepelniök, vagy érthetőbben, van mivel ünnepelniök.

Mindazokból ugyanis, amit a bennszülöttektől ez ünnepekről megtudhattunk, elsősorban csak az derült ki, hogy ezeket az eszem-izsom kedvéért rendezik. A bakairi-monda is így adja elő ezek keletkezését: Kame, az arinos-törzsek mesebeli ősapja építette az első furulyaházat, faragta az első fuvolát, hívta össze barátait táncra s ennek végeztével megvendégelte őket. Keri, a bakairok ősapja, aki hathatósan versengett Kameval a feltalálásban, annakidején meghívta Kamet a táncünnepre; a rege elmeséli, miképpen esett meg az ünnep s így mondja, hogy Keri találta fel a makanarit és imeót, a szalmából csinált álarcnélküli ünnepi öltözetet, a jellegzetes, részben alakoskodó fejdísszel. A monda hűen visszaadva így hangzik: «Keri is magaköré gyűjtötte az övéit. Estefelé táncolni indultak a falu piacára. Ezután Keri innivalót hozott a kunyhóból. Utána tüstént makanarit fontak. Keri hívta Kamet. Sokan összesereglettek s Keri volt a táncgazda. Egész nap táncoltak. Estére kelve kipihenték magukat. Alkonyodás után egész éjjel táncoltak. Reggel a folyóhoz mentek fürdeni. Fürdés után a furulyaházba vonultak. Az imeo-táncot kezdték s járták egész nap. Ugyancsak egész éjjel táncoltak. Azután vége lett az ünnepnek.»

Figyelemreméltó vonása a mondának, hogy *különböző törzsek gyülekeztek össze táncünnepre*. Általános szokás, hogy a nagy ünnepekre a községek kölcsönösen meghívják egymást. A szomszédos barátságos törzsekből is jönnek résztvevők. Mikor ezelőtt három évvel kellemetlen összekocsnásunk volt a szövetséges trumaikkal és suyákkal, a két törzs éppen közös ünnepet tartott.

Könnyen érthető ezekből, hogy ilyen alkalmakkor az egyes törzsek szokásai és táncszközei kicserélődnek egymással. Mindegyik törzs tudta a szomszéd törzs énekeit, a nélkül hogy tartalmát értette volna, amint azt számtalanszor tapasztaltuk. Egyik törzs eltanulta a másik álarcainak készítését, s a meresu-minta is bizonyára így terjedt el mindenfelé.

Az sem szorul bővebb magyarázatra, hogy ezeken az ünnepi táncokon az asszonyok semmi szín alatt sem vehet-

nek részt, s a furulyaházba, a *férfiak házába*, ahol az *idegen* látogatókat fogadják és megvendégelik, sem szabad belépniök. Ebben az értelemben kell felfognunk azt a saját-ságos alakoskodást, melyet a második bakairi faluban tapasztaltunk, amikor ugyanis a furulyaházban tanyázó társaságunk részére az étel- és italneműeket, melyeket az asszonyok készítettek, nem ők maguk hozták be, hanem egy, az első faluból való indián, mégpedig álarccal eltakarva. Ennek a tréfás jelenetnek az a komolyabb alapja van, hogy a törzsbeli asszonyok minél kevesebbet érintkezzenek az ünnepre odasereglett idegen férfiakkal. A mohamedánusok megfordítva csinálják, ők az asszonyokat fátyolozzák el s zárják külön helyiségekbe. Hozzájárul ehhez még az is, hogy ilyenkor az asszonyoknak az ételek és italok elkészítésével sok dolguk van; szakadatlanul sütnek-főznek.

De egyébként már magában a táncok eredetében van egy fontos ok, mely a női nem részvétele ellen szól. Ezek «nőietlen» mulatságok, mert *vadászünnepekből* keletkeztek. Különbségek mégis vannak. A bakairok azt mondták, hogy az asszonyok a nagy ünnepeken sohasem vesznek részt, de a kisebbeken igen; alkalmasszerűleg férfiak nélkül magukban is szoktak táncolni. A suyák másképpen gondolkoznak; a bakairok legalább nagyon fitymálólag nyilatkoztak arról a csúnya szokásukról, hogy ott «férfiak együtt táncolnak az asszonyokkal». Még azt is meg kell említenünk, hogy valamiféle titokzatosságnak vagy misztériumoknak, melyeket az asszonyok előtt titkolni akartak volna, nyomát sem lehetett felfedezni, valamint annak sem, hogy a *kuruzslóknak* ezekhez a táncokhoz valami közelebbi közük lett volna.

Bizonyára az az eljárás is a női kíváncsiság ellen való volt, hogy a furulyaházak bejáratait olyan alacsonyra csinálták, hogy ugyancsak meggörnyedten, sőt szokszor térden csúszva lehetett rajtok bebújni. Azt nem tudom, vajjon a mindennapi életben mennyire tartották be ezt az asszonytilalmat, de annyi bizonyos, hogy sohasem engedték meg, hogy egy és más dologra nézve a furulyaházban hallgathassuk ki az asszonyokat, s komolyan kellett vennünk azt

az állítást, hogy megölnék őket, ha ebbe az ünnepi hajlékba belépnének, ami meglehetősen durva kiadása a «mulier taceat in ecclesia»* egyházi szólásunknak. Hogy ezt a szokást a megtelepült bakairok is milyen komolyan vették még ezelőtt 30—40 évvel is, azt öreg brazíliai telepeselek elbeszéléséből tudjuk, kik a térítő atyáktól hallották. Ők magától értetődőnek tartották, hogy az új gyülekezet az istentisztelet céljaira teljesen alkalmas furulyaházban seregelen egybe. A férfiak jöttek is jószántukból és szívesen, az asszonyok azonban nem mertek belépni s csak nagy nehezen tudták rávenni őket erre, azzal a biztatással, hogy lelkük üdvösségét keresván, testi veszedelemtől nem kell félniök.

Álarcos tánc alkalmára mindegyik törzsnél az a szokás, hogy a testet kötényfélékkel vagy szalmából, fűből, pálmalevél-pántlikákból csinált köntösökkel félig vagy egészen eltakarják. Főkülönbség az egyes álarcfajták között *a fejnek miként való fölcicomázásában van*. Mindegyik álarcának közös vonása, hogy állatokkal van valami vonatkozása. A következő formákat különböztetjük meg:

1. Állatutánzatokat raknak föl. Bakairok.
2. Szalmacsákók, hosszú rostfüggőnyzettel, részben egyes állati járulékokkal. Bakairok.
3. Halfogó hálók az arcon. Nahuquák.
4. Szalmarácsok a szűrősziták mintájára, arcrészletek nélkül. Bakairok, nahuquák. Egyes arcrészek viaszból. Auetök.
5. Hálóval, gyapotfonattal vagy szövettel átfont kerek keretek. Az arcfelek viaszból, a szemek gyapotgombolyagból, babszemekből vagy gyöngyházból. Festettek. Bakairok, auetök, kamayurák, trumaik.
6. Faálarcok. Négyszögletes falapok, erősen előre ugró *emberszabású* homlokkal és orral. Erre a lapra különféle állatalakok, egyes állatrészek (szárnyak, úszók) és stilizált állatminták *vannak ráfestve*. A szemek kagylóhéjból, a száj viasszal odaragasztott halfogazat. Legjobban elterjedtek a mehinakúknál, kiknek csakis faálarcaik vannak.

Lássuk most az egyes törzseket:

* Az asszonynépnek hallgatás a helye a gyülekezetben.

Bakairok. A Paranatinga mellett még tartják az ősi szokásokat. «Mindenki táncol, mint a vad bakairok» — mondta a jámbor Antonio. Háromféle táncot szoktak járni, a *yatukát*, a *makanarit* s az *imeót*.

A *yatuka*, haltánc; fából faragott halakat, különösen a fekete pakút és matrinhámot hordják a fejen.

A *makanari* kissé tág fogalom. Makanarinak mondja a bakairi mindazt, ami táncdíszéhez tartozik; makanarinak nevez bizonyos táncokat, a nyugati bakairok különösen a szárnyasegér-táncokat. «*Bakairi makanari coto*», a bakairi a makanari gazdája vagy ura. Ez egy törzsnek a tánca. Végül az *imeo*, a makanarinak egy fajtája. Úgy látszik, hogy a makanari fogalma valamikor szűkebb volt s bizonyos olyan táncra szorítkozott, melyhez szalmából font öltözetet hordtak. Az imeo-makanarit minden bakairi ismeri. A Kulisehu mellettehhez még egy rokon figura az *imóto*, *imódu* csatlakozik.

Az imeo valamiféle fehér állat, mely az elkorhadt buritipálmában él, alkalmasint valami álcaféle; az imódu pedig hasonló, vöröses, feketefejű állat. Ezt a különös választást talán akkor fogjuk megérteni, ha meggondoljuk, hogy a táncöltözet anyagát elsősorban a buriti-pálma szolgáltatja, melyben e bogár él; ez ezenfelül alkalmasint még ínyes falat is. Ebben a makanariban más állatok is szerepelnek, nevezetesen a pintado-harcsa. Megnyúlt, háromszög alakú hosszú teste — melyet táncban magukra borítanak — gombba, kemény fűből van összekötözve s egy kúszónövény szárából metszett zsineg jelképezi a hal bajúszát. A tánc más alakzatainál más öltözeteket hordanak, úgymint az egész fejet eltakaró szalmacsákót, melyről hosszú csüngők lógnak, s azonfelül buritilevelekből font köntöst. Másfajta fejdísz való a *szemimó*, vagy szárnyasegér-tánchoz. Az imódu csákója csúcsán egy kis nyél van rendesen két gombalakú dudorodással, az imeón pedig (7. kép) több ilyen csomós pálcika. Van még olyan csákó is, melynek nyelébe öt darab nádszál van pánsípszerűen* befonva. Ennek neve *enosibiro*, ami *fuvolázó madarat* jelent.

* A pánsíp különböző hosszúságú sípokból készült fuvola, a görög mitológiából ismert Panról elnevezve.

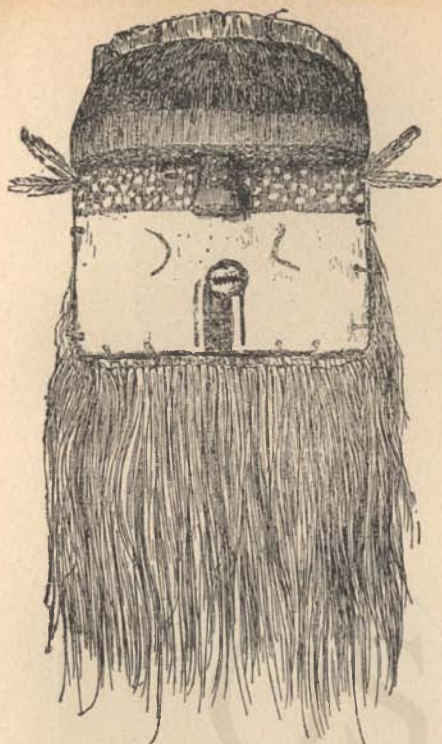
Egészen különös az imeotánchoz használt hosszú rojt-sujjú buriti ruha, mely megfelel a mi kabátunknak és nadrágunknak. A fura gúnyába a nyakon át bújnak bele, mely itt majd másfél méter széles s egy zsineg van belefűzve, hogy össze lehessen húzni.

Az első bakairi faluban, Maigériban, egy hosszú tojásdad, hálósan kötött álarcot szereztem, melynek szakálla buriti-rostból volt, közbeiktatott *Orthaliscus*-kagyló csüngőkkel. Hogy a fejre lehessen húzni, a tojásdad keret hátuljára ritkaszemű, csuklyaszerű hálót kötöttek s a keretet tarka tollakkal szegték be. Előlapja fehér sárral volt bekenve; felső harmadát ezenfelül vörösre festették s ezt fekete pöttyökkel szórták tele, alsó részét pedig meresumustrával borították el. Az orr jóval magasabban feküdt a szemeknél.

Összesen nyolc faálarcot vásároltunk, melyek mindegyike többszínűre volt befestve. Ezek kőbaltával fáradáságosan kidolgozott, súlyos falapok, melyeknek síkjából a homlok rész erős domborodással ugrik ki. Hatalmas, emberszabású orrot is faragnak nekik. Az egész természetesen egy darab fából készül. A száját a viasszal odaragasztott piranya-hal fogazata képviseli. A szemek vagy gyöngyházzal díszített apró lyukak, vagy középen átfúrt folyami kagylók. A falapokhoz csuklyákat fonnak, hogy a fejre lehessen akasztani őket; köröskörül kötény módjára, szalmarojtozat lóg le. A bakairok a füleknek megfelelő helyre két szép sárga japú-tollat szoktak tűzni, melyek náluk törzsjelvényként szerepelnek.

Az álarcok közül ötöt *madár*-álarcnak mondtak. Volt pedig közöttük galamb, *papadüri* (53. kép), sirály, *kakaya*, egy kis mocsári madár, *alapübe* (54. kép), erdei tyúk, *arakuma* (55. kép), melynek fejdíszét az álarc fejetetejéről kinyúló pálcika jelképezte s azonfelül egy *tüve-tüve* álarc (56. kép), vörös fűrészfogas díszítéssel. Közülök a meresuminta egyedül a sirály álarcon volt dísznek alkalmazva, valószínűleg azért, hogy ezzel jelezzék a halrabló madarat. A meresuk is talán ezért voltak a szokott hálózatra helyezve!

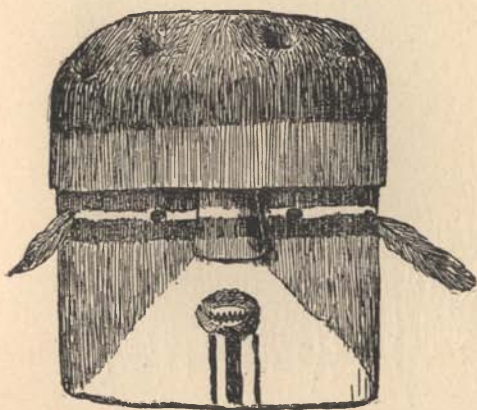
A két legszebb álarcot *yakuá-ikúto*-nak, azaz piranya-

53. Bakairi táncálarc. Papadüri-galamb.

55. Bakairi faálarc. Arakuma-madár.

54. Bakairi faálarc. Alapübe-madár.

56. Bakairi faálarc. Tüve-tüve-madár.

Álarcok.

57. Bakairi fonott álarc piavahallal.

58. Nahuqua faálarc.

59. Guikuru faálarc.

60. Mehinakú faálarc.

Álarcok.

képnek mondották; ezek nem a már ismert apró fajtájú, hanem az ennél jóval nagyobb piranya-fajt, a brazíliaiak pompás narancs színű Papo-amarelloját ábrázolták. A szemek átlyuggatott kagylók. Legszebb díszei mindkettőnek a megnyujtott orrsövénybe dugott ara-tollak. Ezek rojtokkal díszített bambuszcövecskébe vannak beszúrva. Ebből láthatjuk, milyen távol vannak indiánjaink attól, hogy az ábrázolt állatnak *állattani jellegét is visszaadják*, mikor a maguk saját szokása szerint itt is átfúrják és tollakkal díszítik az orrsövényt.

Két csodatáncosztümrre bukkantunk a harmadik bakairi faluban, de csak egyikök volt használható állapotban. *Kualóhe* volt a neve s majdnem szakasztottan úgy festett, min valami kunyhó (12. kép). Sokkal súlyosabb volt, sem hogy magunkkal hozhattuk volna; alsó kerülete megközelítette a 10 métert. Szerkezete a krinolin szoknyához hasonlított, öt karika feszítette ki s a két felső gyűrűre alkalmazott hánccsfüllel hordták a vállon. Felszólításunkra egyik indián belebújt ebbe az esetlen nagy alkotmányba, felrakta a *tüve-tüve* álarcot s hintázó, forgó mozdulatokkal tipegett benne. A *kualóhe* kezdetét az ünnepi kunyhó előtt fekvő, kivájt fatörzsön való dobolással kezdik. «Ez nem makanari» — mondták az indiánok. Bizonyos, hogy nem a *tüve-tüve* álarc tartozik hozzá, melyet táncosunk fejébe nyomott, hanem egy másik, *kuábi* nevű, mely összefont nádszálakból készült s tolldísszel is el volt látva.

Nahuquák. Az eremo-táncról, melyet a nahuquák mutattak be s melyben egy asszony is résztvett, már előbb volt szó. A táncosok, akik maguk előtt hálókat tartva, erősen meggörnyedt állásban egymásnak mentek s zöld gallyaikat ütemesen összecsapdosták, némajátékukkal azt a halászó módot jelképezték, mikor a folyót valamely helyen kövel vagy lészával elgátolják, azután a vizet hosszú karókkal megzurbolják s az egymás hegyén-hátán menekülő, megriadt halakat a kerítés kapuján át a hálóba kergetik. Volt egy másik körbenjárt táncuk is, az *amahahoti*; ebben szem-melláthatólag a tőlük nagy becsben tartott lopótökcsergőnek volt kiváló szerepe.

A tőlük vásárolt faálarcok egyenesen nyomorúságosak voltak, s ezekhez is nehezen tudtunk hozzájutni. Miként a harmadik falubeli bakairoknál, náluk is leltünk néhány mandioka-szűrő módjára fonott álorcát, de ezek, sajnos, kákából készültek, s minthogy ünnep után érkezünk, teljesen szétrongyolt állapotban találtuk őket. Összesen négy álarcot hoztunk el tőlük. Alsó felükre (58. kép) fehér alapon a fekete meresu-mustrát festették, felső felüket pedig vörösre és feketére mázolták be. Eredeti az a kis álarc (59. kép), melyet útközben cseréltünk be egy guikuru-nahuquától. Alkalmasint a jó cserében bízva, sebtében festették át újra, mégpedig a szokástól eltérően, mert a fát természetes színében hagyták meg, csak feketére pöttyözték s ebbe a mezőbe két rombuszt pingáltak.

Mehinakúk. A mehinakúk álarcaikat *monosszi*-nak nevezték. Ezek kizárólag nagy faálarcok voltak, melyek a bűgófácskákkal együtt az ünnepi kunyhóban lógtak (60. kép). Mindaz, amit jelentőségükről mondani tudok, annyi, hogy a kajmán*-tánchoz valók. Az ünnepi kunyhó bejáratánál két, a földbe mintázott leguánt is láttam.

Kiválasztottuk a nyolc legszebb álarcot s minden nehézség nélkül meg is kaptuk. Legfeltűnőbb volt közöttük az, amelyiket az 61. képen láthatunk. Szélességre nem nagyobb a többinél, de hosszúságra háromszor akkora, úgy hogy viselőjének köldökéig ért. A száj aránylag túlságosan távol esik az orrtól. A feketére rajzolt sávok az eredetiben vörösek.

Az álarcok nagyobbik részén a meresu-mustra látható. Erre az óriásra csupán a hálózatba keretelt négyszög sarkai jutottak.

Auetö-k. Ezek kétféle álarcot különböztetnek meg, ú. m.: 1. a *koahálut* s 2. a *yakuikotút*; az előbbieket fonott, az utóbbiak faálarcok.

A koahálu álarcok között három nagyon különöset találtunk. Kettő közülök nem más, mint nádszálakból csinált rácsozat. Ezek nem az arcon fekszenek, mint ahogyan

* Kajmán vagy alligátor, krokodílus faj.

mi szoktuk felvenni álarcainkat, amikor a lárva állása teljesen megfelel arcunknak, tehát a szemek a szemeknek stb., hanem a fejtetőn és homlokon fekvő rézsútosan felfelé tekintenek, úgyhogy az alakoskodó, *a tojásdad álarc alatt a ráfont szalmafüggönyön keresztül kitekinthet.* A rácsozatot viasz takarja be, a gyapotszálból készült kimeredt szemek, melyeknek fekete viaszgalacsinszerű szembogarat is csináltak, egészen oldalt állnak. A viaszdarabból készült vastag orr magasabban fekszik a szemeknél. A két arcélen fehér keretbe foglalt vörös háromszögek vannak.

Igen érdekesnek találtunk itt egy másik álarcot, egyebek miatt abból a szempontból is, mert alsó felére nem a máshol szokásos egész halalak volt pingálva, hanem csupán a kopolyúvek.

Ezeket a viaszálarcokat kívül kezünkbe akadt még az auctornál egy fából való is, mely emezektől eltérőleg elég

61. Mehinakú faálarc.

ügyesen meresu-mintával volt feldíszítve. Néprajzi érdekességet az kölcsönzött neki, *hogy alakja és felszerelése teljesen ugyanolyan volt, mint ezeknek a viasszal bevont rácsozatos álarcoknak*, ami a lárvák fejlődésmenetét világosan elárulja.

A velünk lévő bakairok segítségével megpróbáltam, hogy a koahálu-tánc értelmét megtudjam, de csupán annyit vehettem ki belőlük, hogy valamiféle *halról* vagy *halakról* van itt szó. A bakairok azt mondták, hogy az álarc a *kuábi*-nak felel meg s hogy a harmadik faluban ők is azt hordják a kualóhe-tánchoz.

Az auető-főnök bemutatta a táncot is. Íjjat és nyilat fogott a kezébe, az álarcot fejébe nyomta s fel-alá lépdelve harsány hangon énekelte: «*ehú hehú he ehé. Hátüere uma-csüre ü kunyajá, kunyajá kunyajá. Hátüere ümatyüre ü kunyajá.*» Ez asszonyokra («kunyá») vonatkozik, amit a bakairok is «pekóto»-val fordítottak le.

A *yakuikatu* álarc szavában *yaku-i* annyi, mint kicsiny vagy fiatal jakú. Ez a szó pedig a hokkotyúkokkal rokon tyúkféle madarat jelent. A táncot *yakui*-nak is mondták, mely tupi eredetű szó s az összes törzsek ismerték. Ez a táncfajta volt az auetők és kamayurák eredeti tánca.

A hozzátartozó álarcok fából készültek, igen szép meresu-mustra díszítéssel. Más motívumok viszont a madár tollazatának egyes jellegzetességeire emlékeztettek.

Kamayurák. A kamayurák főképpen a *yauári*, vagy nyílhajítófa-táncot kedvelték, melyhez álarc nem kellett. Ez hadi tánc. Az álarcos-táncok közül kettőt ismernek, ezek 1. a *yakui* s 2. a *hüvát*. A *hüvát* annyit jelent, mint «vízilakó», éppen úgy, amint a kapivára-disznó «fűlakó». A *hüvát* a kamayurák haltánca, tehát megfelel az auetők koahálu-jának, míg a *yakui* madártánc mindkettőjünkkel közös.

Ehhez való álarcokat nem kaphattunk tőlük; azt mondták, hogy maga a tánc olyan, mint a bakairok tüve-tüve tánca. A *hüvát*hoz fonott és faálarcokat egyformán használtak. A tánc kezdetét a nagy fadobbal jelezték, hogy az asszonyok idejében eltávozhassanak. Az asszonyokat és

gyermeket már akkor elzavarták, mikor egyik indián álarcot húzott a fejére, hogy ezt a táncot nekünk bemutassa.

A hüvát álarcon kívül a kamayuráknál még egy hatalmas, a bakairok qualóhejére emlékeztető fonott álarcot is találtunk, mely olyan volt, mint valami kalapos gomba. Ezt *туруá*-nak nevezték, mely guarani nyelven «mindenféle vízben élő férget», tupi nyelven pedig levéldarazsat jelent.

Trumaik. Kizárólag gyapotálarcaik voltak *hukráke*, *zarumuká*, *kuahahú* néven; de e szóknak közelebbi értelmét nem sikerült megállapítanom. Álarcaikon «szövés»-ről természetesen nem lehet szó, hanem csak fonásról. A szemek és orr rendesen három egyforma nagy viaszcsomó; még a száját is viaszgyűrűvel ábrázolták. Ezek az *arcrészek* mind az álarc *felső harmadára* szorultak. Az álarcok rendesen ki is voltak festve.

II. Egyéb ünnepi kellékek.

Estéli beszélgetésünk alkalmával a kamayurák két különböző táncot soroltak fel s belőlük egyes részleteket taglejtéssel is bemutattak. Ezek a következők: 1. *yauári*, nyílhajítófa-tánc; 2. *mavuravuá*, álarcos tánc; 3. *ivúravú*, tolldísszel és buriti köntössel, nyíl a vállon; 4. *amuri kumá*, kicsiny tánc husággal; 5. *tavúravauá*, zöld gallyak a karokon, hálóból kötött csákó, fültollak, tolldiadém, buriti-köntös. Ez a nahuquák haltáncának felel meg; 6. *namiakóit*, amikor a mintegy ötéves gyerekeknek a fülét átszúrják; 7. *kunyá maraká*, mikor a lányok lépnek a serdült korba.

Még többet hallottunk a kísérő énekekről, melyek úgy látszik, állandók. Közülök többet feljegyeztem, de lefordítani nem vagyok képes. A leggyakrabban visszatérő refrének a következők: káká hié, káká hijeváne. Alkalmasint a *yauári*-tánc játssza a legnagyobb szerepet s van néhány fordulója; *yauári*-t a kamayuráknál éppen olyan gyakran lehetett hallani, mint a *makanari*-t a bakairoknál,

csak hogy *maraká* annyi, mint «tánc» vagy «ének», főtáncuk neve tehát *yauári-maraká*. Egyikük elő is adott belőle egy részt; guggolva táncolt s két nyílvesszőt dörzsölt egymáshoz.

Az asszonyokat, akiket háborús időben el szoktak rabolni, sokat emlegetik az énekek. A tánc-némajátékban többször előfordul az a célzás, különösen az amuri-kumátáncnál, hogy az asszonyok halakat nyujtanak át. A táncok kora reggel kezdődnek s naplementig tartanak.

Csinosan körülfont tánchusángokat a trumáíknál is találtunk.

Hangszerek. «Az indiánok zenéjében legélénkebben a ritmus iránt való érzék nyilvánul meg, míg melódiáik csak apró töredékekben vannak, a kedélyt megragadó harmóniáról azonban sejtelmük sincs.» Így ír a braziliai indiánokról Martius.* Tényleg, amit mi hallottunk, nem volt egyéb ütemnél és ritmusnál. Éppen azért zenei hangszereik közé számítom a *csörgőket* is, melyek éppen csak lármát csapnak. Ezek a csörgők száraz gyümölcshéjakból, különösen kétfelé vágott vajfagyümölcshéjból állottak, melyeket a táncosok fűzérre szedve, bokájuk fölé kötöttek. Hasonló célból nyakukba is aggattak ilyen csörgőket.

Annak a lopótök-csörgőnek, melybe magvakat és kagylódarabkákat raktak, hogy kézzel rázva, az ütemet szolgáltatassa, több törzsnél ugyanaz a neve volt, mint a lábcsörgőnek. Különös látvány volt, hogy felnőtt emberek nagy buzgalommal ugyanazt a zeneeszközt rázták, amit nálunk a bölcsőbeli gyermekek. Az indián gyerekek előtt ez a játékszer ismeretlen.

A harmadik bakairi-falu lakói és a kamayurák földönfekvő, kivájt fatörzset használtak dobnak.

Fütyülőt pálmadióból csináltak. Legkedvesebb s leg-tökéletesebb hangszerük a fuvola, $\frac{3}{4}$ —1 m hosszú, 6 cm vastag, egyik végén négy lyukkal ellátott bambusznádcső, melynek bakairi neve *méni*, a többi törzseknél pedig *kolutá*,

* Lásd a 162. oldal jegyzetét.

karúto vagy *kuruó*. Pánsípok mindenféle nagyságban találhatók. A suyáknál láttunk egy háromcsövű példányt, melynek hosszúsági és szélességi méretei a következők: $1\frac{1}{2}$, 1 és $\frac{3}{4}$ m, $13\frac{1}{2}$, 13 és 6 cm.

Zungatók. A mehinakúknál a táncálarcok mellett a fuvolaházban egy 60 cm hosszú, törölközőalakú, feketére és vörösre festett zungató lógott. Ez a vékony deszka, zsinagrára fűzve s a levegőbe körözve olyan sivító-zúgó hangot ad, mely fölöttébb kellemetlen hatást kelt, s amelyet ettől az egyszerű szerszámtól igazán nem várna az ember.* A nahuquáktól szerzett egyik példányra kígyó, a másikkra pedig egy sor hal vagy szárnyasegér-motívum volt festve. Maga a szerszám is halalakú volt s farkába húzták a 3 m hosszú zsinagrákat. A zungatók megszerzése éppen olyan könnyen ment, mint az álarcoké. Használatuk módját a nahuquák minden húzódozás nélkül megmutatták s még csak *az asszonyokat sem zavarták el onnan*. Ez azért érdemel különösen nagy figyelmet, mert ez a szerszám, mely nálunk már csak mint gyermekjátékszer él, földünk különböző népeinek vallásos misztériumaiban igen előkelő szerepet játszott s részben ma is játszik.

A nahuquák és mehinakúk a zungatót egyformán nevezik, azok *matápu*-nak, ezek *matáhu*-nak. A bakairok *yélonak*, *iyeol*-nak hívják, amit legmegfelelőbben *égzengés* szóval lehet visszaadni.

Tolldíszek és diadémák. Tollakat, mégpedig egyszínűeket és tarkákat egyaránt, *diadémák*, *koszorúk* és *süvegek* alakjában viselnek. Ragyogóbb és festőibb fejdíszek ezeknél igazán alig lehet elképzelni. Zsinagrára fűzött tollakat a fölkaron is szeretnek hordani. A bakairok vékony nádszálakba húzott sárga tollakat dugdostak fülükbe, sőt orrsövényükbe is. Tarka tollakból való köntösöket csak a kamayuráknál láttunk. Ezek elsősorban a yakui-tánc kellékeihez tartoztak. A yauári hadi tánchoz pedig 30—40 cm hosszú emberhajcsomót is fontak fejdíszükbe. Kisebb állatbőrök és kinyuj-

* Lásd 63. kép, 221. oldal.

tóztatott bőrdarabok is használatosak voltak náluk. *Mindenféle tolldísz az ünnepi alkalmakhoz való*, tehát a tollaknak és tatauálásnak egyforma jelentősége van.

Gyerekjátékok. A bakairoknál szalmalevélből csinált labdákat találtunk, az auctöknél tömör gummilabdákat, melyekkel kapóst játszottak. Pörgettyűt földi mogyoróból csináltak. Kedvelt mulatsága volt az ifjúságnak a verseny bírkózás. Nagyobb agyagbabákkal csak a felnőttebbek játszottak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XII. FEJEZET.

I. Jog és szokás.

Az egyes törzseket természetes határok választják el egymástól. «Ez a patak már a szomszédos törzsé», szokták mondani útközben indiánjaink. A Kulisehu egyik partja a nahukvák, a másik a mehinakúk birtoka volt. Íjjal és nyíllal mindenki szabadon élhette a folyót.

Az ültetvény a közösségé volt, a kunyhókban azonban mindenkinek megvolt saját birtoka, még az asszonyoknak is, mert több ízben tapasztaltuk, hogy egyes tárgyak eladogatása ellen tiltakoztak; ezeket a fiúk és leányok örökölték. Gyakran tapasztaltuk azt is, hogy egyesek a nekik juttatott gyöngyöket nem tarthatták meg, hanem másoknak kellett átadniuk.

A főnöki hatalom nem sokra terjedt ki. Nagyobb közösségekben rendszeren több főnököt találtunk, kik külön házakban laktak; de velünk szemben mindig csak egy képviselte a törzset. Béke idején a főnök legfontosabb kötelessége a törzsnek képviselése. Ő vezette az ültetvények munkálatait, ő gondoskodott arról, hogy a szükséges lisztmennyiség meglegyen, ő süttette a tésztát s készítette az italokat ünnepélyek alkalmával vagy idegenek látogatása esetén. Világos tehát, hogy tág értelemben vett családapa szerepe van; fősvénynek nem szabad lennie, különösen szomszéd törzsbeli-ekkel szemben. Így például a Batovy-melletti első falu főnökét «kurápa»-nak, rossznak, azaz fősvénynek tartották, mert látogatások alkalmával a vendéglátás dolgában zsugorian viselkedett, ami a leggyűlöletesebb tulajdonság a bennszülöttek szemében. Ennek tehát nem könnyű közmegelégedésre megfelelni. Antonio mesélte egy bizonyos főnökről a Paranatinga mellett, akire éppen az uralkodás sora esett, hogy

inkább elvándorolt, mintsem rászánta volna magát, hogy ilyen eszem-iszomokat rendezzen, gy hogy a nagy méltóságot kénytelenek voltak másra ruházni. Ha valamelyik község nincs megelégedve főnökével, könnyű szerrel segít rajta: faképnél hagyja s más helyre költözik. A méltóság örökölheto, tehát nem mindig jut megfelelő kézbe. Először a fiúra száll, de ha fiú nincsen, a *leánytestvér fiára*. Az egyik községben meghalt a főnök s utána csak egyetlen leányka maradt, akit nekem szántak. Ideiglenes főnökké az özvegy testvére, az általunk is jól ismert Tumayaua lett; ha a hajadon férjhez megy, ura lép a helyére.

Ezekből a töredékes adatokból az *anyaágiság* egyes vonásaira ismerhetünk. A gyerekek az anya törzséhez tartoznak; Antonio például azt állította, hogy ha valamelyik bakairi paresszi-asszonyt vesz el, a gyermekek paresszik lesznek.

Elbeszélésünk folyamán több ízben említettük, hogy nu-aruaak nőket különféle törzsek vettek feleségül. Azt is mondtuk, hogy auctő férfiak yaalapiti asszonyokkal éltek együtt, de nem a törzsfaluban, hanem attól távolabb s «arauiti»-knek nevezték őket. Ezzel szemben egy kustenaú s egy nahuquá férfi a bakairok közé nősült be, míg fordítva bakairi asszony egyáltalán nem ment férjhez idegen törzsbelihez. Pauhaga, a Batovy-melléki bakairok közül, a Kuli-sehu-melléki első bakairi faluból nősült, Aviász lányát vévén el; mikor azonban örvendetes családi eseményt vártak, mindketten hazatértek az asszony falujába, hogy a később bővebben ismertetendő gyerekágyat odahaza tartsák meg. Jóllehet indiánjaink egynejűségben éltek s az apa volt a család feje, mégis az asszony fitestvérét egyenrangú védői jog illette meg az apával; az apa halála után egészen a gyerekek nagykorúságáig, minden jog rászállott. Vagyonuk fölött is ő s nem az anyjuk rendelkezett. A házasságkötés minden különösebb ceremónia nélkül történt. Először a szülők, apák és anyák beszélték meg a dolgot, a menyasszony apja nyílvesszőket és kőbaltát kapott; a vőlegénynek azonfelül az ültetvényen is dolgoznia kell, hogy hozzáértéséről tanúságot tegyen s akkor függőágyát a lányé fölé akaszthatja, amivel aztán minden rendben van. Hogy öregebb emberek fiatal

asszonyokat, fiatal emberek pedig korosabb nőket vesznek el, ami a Paranatinga mellett jogszokássá vált, a Kulisehu mellett végleg ismeretlen volt. A válás a bakairoknál igen egyszerűen ment végbe, még akkor is, ha a férfi nem egyezett bele.

A két nem közötti munkamegoszlásról már volt szó. A nő helyzete nem mondható méltatlannak. A férfi persze több terhet ró rá, mint saját magára, távoltage a furulyaháztól, ahol a férfinép tanyázik, pipál, mulatozik s ahol az idegeneket is elszállásolják, egyszóval ura és parancsolója. Ha Martiusnál azt olvassuk, hogy az asszony látszólagos rabszolgai alárendeltsége mellett mégis tisztességes helyet vívott ki magának, akkor azt kell mondanunk, hogy indiánjainkra ez az állítás teljes mértékben illik. Az asszony rá van utalva a védelemre, először is, mert gyöngébb, mint a férfi s «minden veszedelem láttára sírva fakad», de meg azért is, mert idegen férfiak elrabolhatják. Az ültetvényről hazafelé menet, a férfi *előtt* jár, mert alaposan megrakodva előre siet s az út is teljesen biztos, az erdőben azonban *mögötte* ballag, hogy az esetleges veszedelem ne őt érje. Idegen vendégektől óvják őket, s ha azok, mint jómagunk, megbízhatatlanok, a gyerekekkel együtt az erdőbe futnak.

Hevesebb családi jeleneteknek nem voltunk szemtanúi, s úgy látszik, a hitvesi hűség ellen sem vétének az indián nők, legalább Antonio minden erre irányuló tudakozódásomra azzal válaszolt, hogy efféle vétkek valamikor előfordulhattak ugyan, manapság azonban merőben ismeretlenek.

Hogy magunkkal cipelt holmiainkból egyes darabokat indiánjaink el-elcsenegettek, főntebb megemlítettük. Az illető község népe mindig azt vallotta, hogy a lopást idegen törzsbeli követte el s ezt a legtöbb esetben hajlandók is voltunk elhinni, annál inkább, mert egy alkalommal magunk is saját szemünkkel láttuk. Az egy községben lakó egyéneknek valóban nem is volt olyan tárgyuk, amit a fölismerés veszedelme nélkül könnyen el lehetett volna tulajdonítani. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy az erkölcs fogalma szorosan a törzshöz tartozóságra szorítkozott. Ez a bakairi szó például, hogy *kurá*, annyit tesz, mint «mi»,

«mi mindnyájan», «a mienk», de egyben ezt is jelenti «jók» (t. i. a mieink), *kurápa* viszont «nem mi», «nem a mienk» s egyben «rossz, fösvény, egészségtelen». Minden rossz kívülről jön, a betegség és halál is. Ezeket idegen varázslók bocsátják a többiekre.

Mennyire szükséges, hogy a szomszéd törzsek egymással barátságos viszonyban éljenek, semmi sem bizonyítja jobban a cserekereskedés nélkülözhetetlen voltánál. Az egyik törzs ennek, a másik amannak a cikknek az «ura» vagy «birtokosa». A bakairok különlegességei voltak a négyszögletű, fehér kagylódarabkákból csinált nyakláncok, kagylógyöngyök, vörös festék, gyapotfonalak és függőágyak; a nahuquáké lopótökök s piros kagylódarabkákból csinált láncok: a mehinakúké agyagedények; a trumaiké és suyáké kőbalták és dohány; a yaulapitiké átfúrt kőgalacsín-láncok és így tovább. Mindezek *kereskedelmi árúk* voltak, melyek messze utakat tettek meg a bakairoktól a suyáig, törzsről-törzsre vándorolva. A suyák a kamayurákkal közlekednek, ezek viszont a fazekas törzsekkel, közülök viszont a mehinakúk a nahuquákkal állanak szoros összeköttetésben, a kustenaúk meg a Batovy-melléki bakairokkal. A Kulisehu első és második bakairi községe suyá-kőbaltáit és kustenaú-agyagedényeit Batovy-melléki rokonaitól kapja, míg a harmadik község a nahuquákkal tartja a barátságot. Mikor ez előtt három évvel a Batovy-bakairokat európai holmiainkkal megajándékoztuk, a törzs egyik főnöke fölhasználta a kedvező alkalmat s cserekereskedni indult az alsó Kulisehu mellé, miáltal nem szomszédos törzsek is közvetlen érintkezésbe kerültek egymással.

Bár a cserekereskedés már régen és szükségképpen fönnállott, mégis egészen napjainkig — legalább bizonyos mértékig — hiányzott az *érték* fogalma. A látogató magával hozta ezt vagy amazt s át is nyújtotta akkor, amikor fogadták és megvendégelték. A kívánt ellenértéket ő is megkapta és pedig kisebb mennyiségben a megérkezés, nagyobb mennyiségben az eltávozás alkalmával. Típusos példáját láttuk ennek az első bakairi faluban, mikor indiánjainktól búcsúztunk; t. i. *leültettek* bennünket, azután egy kosár lisztet nyújtottak át.

Érdekes, hogy a szelid bakairok a portugall «venni» szót, a «leülni» szóval fordították le. A kereskedés tehát nem más, mint *vendég-ajándékok kicserélése*. De ez csupán csak művelődési fokozat s korántsem valami nemeslelkű tulajdonság. Az indián egyáltalán nem vendéglátó abban az értelemben, hogy látogatójának valami nagyon megörülne s kötelezve érezné magát arra, hogy ételt és italt pazarló módon föltálaljon. Már azért a csekély szívességért, t. i. a megkínálásért viszontszolgálatot vár s csakhamar elhagyja a türelme, ha meggyőződik róla, hogy a vendég csak fogyasztani jött s nyiltan meg is mondja neki, legjobb ha odébb áll. Már a tánc föltalálásáról szóló bakairi mondában hallhatjuk, hogy a meghívott s jóltartott vendégek nyílvesszőket és szalagokat ajándékoztak. Indián útítársaink bizony csak akkor kínáltak meg bennünket hallal, ha ökelmék már jóllaktak s a sült tésztából sem a legjobb falatokat juttatták. Az az örökös fölhánytorgatás, hogy ez vagy amaz a törzs «jó» vagy «nem jó», szintén azt mutatta, hogy ebben a tekintetben föltöbb józanul gondolkoznak, s általános megnyugvással fogadták, ha valamelyik törzsről azt mondtuk, hogy «nem jó», mert az annyit jelentett, hogy az illetővel kisebb üzletet kötöttünk.

Az elmondottak után bizonyára nem lepődünk meg azon, ha azt halljuk, hogy az az eljárásunk, *hogy minden tárgyunkat egy más tárgyért akartuk becserélni, indiánjaink előtt teljesen új volt*. Azonban hamarosan megtanulták, bár helyelközzel a legfurcsább félreértésekkel találkoztunk. Így például egyik egy marék banánát kapott föl s érette mindenáron egy nagyobbfajta kést kívánt; egy másik azért akart gyöngyöket, mert kezét bekötöttük. Csak abban az esetben nem zaklattak bennünket, ha megértethettük velük, hogy az illető tárgyból csak *egyetlen* példányunk van.

Nevek. A gyerekek születése után csakhamar nevet adnak, de sohasem az apjáét, hanem az öregapjáét, nagybátyjáét, vagy valami őseét. A nevek egy része *állatnév*; így például Luhu annyi, mint vízi kígyó, egy másik *Icána* = kajmán, egy öreg neve *Póne* = fekete piranya-hal.

A férfiak nevét általában könnyű volt megtudakolni, de nem mindig s akkor egy közvetítő jó szolgálatunkra volt.

Egyik bakairinak állítólag nem volt neve, mert szülei korán elhaltak. Az asszonyoknak, úgy látszik, nincs külön nevük; «asszony vagyok» — rendesen ez volt a feleletük. A *névcseréről* föntebb megemlékeztünk. Ez a magyarázata annak, miért nem vonakodnak az indiánok a megkereszteléstől. Nem látnak benne egyebet barátságos szertartásnál, amiáltal régi nevüket újjal cserélik föl.

Születés, férfi-gyermekágy. Köztudomású, hogy a vad népek asszonyai könnyen átesnek a szülés nehézségein. Ez rendesen az anyaföldön történik térdeplő állásban, a kunyhó egyik gerendájába fogódzkodva. De egy-két nap múlva teljesen megerősödnek, dolgukhoz látnak s a hirhedt *férfi-gyermekágyat*, vagy *couvadeot** a férfiak fekszik végig. Ezen idő alatt szigorú étrendet tartanak, fegyvereikhez nem nyúlnak s csaknem szüntelen a függőágyban heverésznek. Egy ilyen couvadeot Paleko házában volt alkalmunk látni. Valóságos gyerekágyas szobát rendeztek be a kunyhó belsejében, pálmalevelekből készített függönyökkel rekesztvén el annak egyik oldalát. A belépést szívesen megengedték, hogy az apróságnak gyöngyöket adhassak. Belől négy függőágy volt kifesztve, két szoptatós asszony s két férfi számára. A vajfa gyümölcsének átható szaga töltötte be a helyiséget, ami arra mutat, hogy az újszülötteket sűrűn dörzsölték vele. Szegények *kurápa*, betegek, gyengék voltak, amint sajnálkozva panaszták. Szüleik szakadatlanul fúttak rájuk, majdnem csukott szájjal s ez a betegségűző művelet másnap éjjel is szüntelen tartott. Az apák napközben egyszer-kétszer hagyták el fekvőhelyüket s csupán a legszükségesebb s legvékonyabb táplálékot, vízbe morzsolt tésztát engedtek meg maguknak. Minden más ártana a gyermeknek s éppen úgy esne, *mintha a gyermek maga enne húst, halat vagy gyümölcsöt.*

Mi sem egyszerűbb, mint ezt a különös szokást, mely kétségtelenül az asszonyoknak válik előnyére, a vadászélettal kapcsolatba hozni; a férfinak a nehéz órák alatt s az első napokban nem szabad elhagynia az asszonyt meg a gyerme-

* A spanyolországi bászoktól vett név, kiknél ez a szokás szintén dívik. B. Zs.

ket s nem szabad vad után csatangolnia, hanem odahaza kell maradnia. Erre pedig mi sem alkalmasabb, mint a szigorú önmegtartóztatás, a koplalás. Bármiként keletkezett is ez a szokás, annyi világos, vagy legalább is könnyen megérthető, hogy az asszonyok ragaszkodtak hozzá s lassanként szorosan befészkelődött. A Paranatinga melletti civilizált indiánok már leszoktak róla; panaszkodtak is az asszonyok, hogy ez mennyire ártalmas, nem ugyan nekik, hanem a gyermekeknek. Ha csupán az asszonyoknak lenne javára, semmi okunk sincs fölteni, hogy a férfiak behódoltak volna e szokásnak. Azonban azt tapasztaltuk, hogy egészen általános s teljes meggyőződéssé vált, ami nyilván arra mutat, hogy a néphit mélyen gyökerező ősrégi elemével van dolgunk. Nagyon kétséges, vajjon van-e Braziliában indián törzs, mely valaha nem ismerte volna e szokást. Ha utána akarunk ennek járni, lehetőleg olyan törzseknél kell nyomoznunk, melyek még zavartalan állapotban élnek s nem csupán töredékek alakjában őriztek meg egyes régi, egyszerű társadalmi berendezkedéseket, mint aminő ez is.

A *szűgetségi karaibok* például az öt első napon se nem ettek, se nem ittak, négy napig mandioka-lisztből csinált italon voltak s még hónapokig is tartózkodtak bizonyos húsfajtáktól. Egy régi leírójuk, Breton pater mondja: «nem valószínű, hogy a férj is jajgat, mint az asszony, ellenben a szülés után egy hónapig titokban s lappangva keresi föl kunyhóját, hogy visszavonultan bőjtölhessen. Aki e szokást nem tartja meg, lenézik s azt állítják, hogy maguk is jobban érzik magukat, öregebb kort érnek s azt hiszik, hogyha abbahagyják, a fölösleges testnedvek okozta betegségek a gyerekekre háramolnak át.

Indiánjainknál az apa gondolja a gyermeket, az asszony fölkelés után csakhamar ismét dolga után lát. Hogy az apa ezalatt *sokat hever a függőágyban*, nem szorul magyarázatra, mert hiszen eleségről sem gondoskodhat, de meg odahaza mit is csinálhatna mást. Mikor kezdődik már most a couvade s mikor szűnik meg? Az apa *elmetszi az újszülött köldökzsinórját*, szoros bőjtöt tart, gondolja a gyereket s *csak akkor szabadul föl, ha a zsinór maradványa lehull*. A bakairoknál

a fiúgyermek zsinórját kambuyavá-náddal, a leánygyermekét takoará-bambusszal vágják le.

Érdekesnek tartjuk itt Martius* egyik megjegyzését idézni a braziliai passzé-indiánokról, akiknél ennek a szokásnak *orvosi* vonatkozása különösen világosan kitetszik. «A férj csak vékonyan táplálkozhat. Feketére festi magát s az egész bőjt ideje alatt, vagy a *zsinór lehullásáig (hat-nyolc napig)* a függőágyban marad. A zsinórt fogaival vagy éles kővel nyiszálja el.» Különösen fontos e szokás ősiségére egy 1584-ből származó kézirat, mely a portugalliai Alemtejo tartomány székhelyén, Evorában maradt fönt s mely Cardino jezsuitától sok megbízható följegyzést tartalmaz. «Az asszonyok a földön szülnék, s a gyermeket nem ők, hanem az apa emeli föl a földről; ő rágja el a zsinórt fogaival, vagy metszi el két kővel s nyomban *azután lefekszik bőjtölni*, míg a zsinór lehull, ami rendszeren nyolc napba kerül, s míg az *be nem következik, szüntelenül bőjtölnek*; mikor azonban megtörtént, az apa, ha az újszülött fiú, íjjat és nyílveesszőket farag neki s azokat a függőágyra akasztja. Egy másik madzagra pedig sokféle fűcsomót aggat, melyek azokat az ellenségeket jelképezik, akiket neki meg kell ölnie és föl kell falnia. A ceremónia végeztével részegítő italt készítenek s mulatságot csapnak.»

E szerint a nagyon értékes adat szerint, mely teljesen megegyezik a Xingú-melléki szokásokkal, az apa itt a kezelő orvos szerepét játssza, aki éppen úgy koplal, mint a mesteriségére elkészülő varázsló, s aki meg van győződve arról, hogy ellenkező viselkedéssel ártana a gyógyítómódnak s a gyermekeknek. De nemcsak a Xingú-mellékiek, hanem az összes többi törzsek is azt tartják, hogy az apának nem szabad húst, halat és gyümölcsöt ennie, *mert ez annyit jelent, mintha maga a gyermek enné azokat*, s nincs okunk arra, hogy ezt a hitüket mi is egész komolyan el ne higyük.

Az apa jelen esetben *beteg, olyan értelemben tudniillik, hogy egynek érzi magát az újszülöttel*. Hogy ez a fölfogás hon-

* Híres német természetvizsgáló (1794—1868) és kutató. Sokat utazott Braziliában (1817—20) s utazásairól több alapvető, s különösen növénytani munkája jelent meg. (Reise nach Brasilien, 3 köt. 1824—31). B. Zs.

nan támadt, szintén nem nehéz megérteni. A bakairi nyelvben a gyermekre és kicsire egy szó van, t. i. *iméri*. A főnök fia például annyi, mint *píma iméri*. Ezt tetszésszerint fordíthatjuk akár úgy, hogy «a főnök fia», akár úgy, hogy «a kis főnök». Ez utóbbi kifejezést mi tréfás értelemben használjuk, az indiánok azonban éppenséggel nem, mert náluk a gyermek valósággal nem más, mint maga a kis főnök, azaz egy kisebbik kiadása a nagyobbiknak. Különössé s előttünk alig érthetővé lesz ez a fölfogás akkor, ha nem fiúról, hanem leányról van szó. Az indián észjárás szerint a leánygyermek is annyi, mint a kis atya és nem a kis anya. A bakairi nyelvben nincs külön szó a fiú- és leánygyermek megjelölésére, s ha mégis megkérdezzük, akkor a nemet teszik hozzá a szóhoz; *píma iméri* éppúgy jelentheti a főnök fiát, mint leányát. A főnök egyetlen leánya éppúgy öröklí a főnök vagyonát és rangját, mintha fiú volna, de férjhezmenetele esetén, ami annyit jelent, hogy ura birtokává lesz, vagyona is, rangja is férjére száll.

A kis apa tehát világra jön, zsinórját levágják s a nagyobbik apa *legalább* addig böjtöl, míg a kis emberke *önálló* lényként szerepelhet. Az apa bizonyára semmi elővigyázati intézkedéshez nem folyamodna, ha az apróság tüstént olyan fürgén szaladgálna, mint a csibe, mikor a tojásból kibújik, de szegény még gyámoltalan, vérzik, *veszélyben forog*. Az előrelátás még tovább is megy, mert az atya már a *terhesség idején* is koplal, nehéz munkától tartózkodik, hogy a gyermeknek ne ártson. A megszületés után pedig, addig a pillanatig, amíg a zsinór le nem hull, az atya úgy érzi, hogy «összefüggésben» van a gyermekkel s legalább addig a napig, amíg élete veszélyben forog, étrendet kell tartania és semmi olyat sem szabad ennie, amit *az egyik rész nem tud elviselni*. A hibás táplálkozás t. i. elsősorban a gyermeknek ártalmas s ezt az indián is tudja s elsősorban a vaskosabb ételektől tartózkodik. Minden egyéb többé-kevésbé mellékes. Döntő e tekintetben a letelepített bororók viselkedése, akiknél nemcsak hogy koplal az atya, hanem még azt az orvosságot is ő veszi be, amit a doktor a gyermek számára rendel.

Míg az atya szerepe mindegyik törzsnél egyforma, az

anya magaviselete igen különböző lehet, a szerint, amint az egyes törzsek többé-kevésbbé szenvedő félnek tartják. Amint újra erőre kap, megkezdi mindennapi foglalkozását, táplálja a gyermeket, de azzal aztán eleget is tett minden kötelezettségének.

Az apa és fiú között semmi titokzatos, kölcsönös viszony nincs, a gyermek nem más, mint az ő megsokszorozódása; az atya megkettőződött s most a gyámoltalan s oktalan teremtés érdekében, mely nem más, mint az ő kisebbitett kiadása, úgy kell magát viselnie, mint valami gyermeknek, akit a széltől is óvni kell. Föltéve már most azt az esetet, hogy a gyermek az első napokban elpusztul, hogyan kételkedhetne az apa, hogy nem ő volt a halál oka, mikor efféle nézetekkel van eltelve s véletlenül nehezen emészthető dolgokat evett, tudva azt, hogy az indián hiedelem szerint *minden betegség másnak vétkéből támad*. Amit «rész az egész helyett» kifejezésen értünk, az uralkodik általán a néphitben, különösen a boszorkány-, vagy varázsló gyógyítás terén. A «couvade» ugyanezen okoskodás szerint történik, csak hogy itt az az eset van, hogy a «rész» érdekében az «egész» lép közbe. Ugyanaz az eset ez, mint amikor az ellenség haját megmérgezem azért, hogy ezáltal őt sorvadásba ejtsem, vagy amikor a tőlem levált gyermek kárára olyan ételeket fogyasztok, melyeket az még egyáltalán nem bír el.

Temetkezés. A Kulisehu-melléki törzsek kivétel nélkül a földre temetkeznek, a hulla nyugat-keleti irányban fekszik, s a fej kelet felé tekint. Egyedül a suyák helyezik el halottaikat guggoló helyzetben s úgy, hogy a halott nyugat felé néz. A sírt rendszeren a kunyhók előtti téren ássák. A mehina-kúknál az ünnepi kunyhó előtt egy rőzserakás alatt volt a sekély mélységű sírűreg; a földből kövér bogarak mászkáltak elő s az egész domb nyüzsgött a legyekről. A 18. képen (57. oldal) bemutatunk egy auető-sírhelyet, mely földbevert cövekekkel körülfogott négyszög.

A hullát az eltemetés előtt a függőágyba göngyölik, a férfi mellé íjjat és nyilakat, az asszony mellé konyhaeszközöket és fonószerszámokat raknak. Egy főnöktemetést a kamayurák a következőképpen írtak le: Két gödröt ásna,

melyeket alagúttal kötnek össze. Az egész község jajgatásba fog, tüzet gyujtanak, minden férfi összetöri hajtófáját a hozzátartozó nyilakkal együtt s a tűzbe hányja. A legközelebbi rokonok egyideig bőjtölnek, majd ünnepélyesen fölékesítik magukat, fejdíszüket rendbehozzák, testüket kiföstik. Az özvegy hosszabb ideig nyírott hajjal jár. A fontosabb említett auető-sírban egy főnöknek kamayurá származású felesége nyugszik. A temetésre minden törzstől jöttek résztvevők.*

II. Kuruzslók és kuruzslás.

A természeti népek kuruzslásáról és varázslásáról úgy szoktunk beszélni, mint valami olyan mesterkedésekről, melyektől mi művelt emberek teljesen távol állunk. Ha azonban e mesterkedések lényegébe hatolunk bele, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy a kultúremberek életében is gyakori a kuruzslás, persze a teljesen rendszertelen s nem hivatásos kuruzslás, illetve varázslás. Aki álmodik, az varázsol. Nincs azon a helyen s abban az alakban, melyben álmodik s mégis képes tetszésszerű műveletek elvégzésére, bármiféle személlyel vagy dologgal. A képzelőerő élénk játécai csak mennyiségi, de nem minőségi tekintetben különböznek az álmovarázslatoktól. Aki szeretnének képét megcsókolja, az varázslásba fog; aki pedig az eltávozott után csókot hint, már erősen benne van a varázslászsban, mert félig-meddig jogosan gyanúsítható azzal, hogy azt hiszi, hogy az útjára bocsátott lehellet elér az érdekelt félhez s ott az el is fogadtatik. Teljesen rabja a varázslásnak az, aki csupán néhány másodpercre is elhiszi, hogy füle azért csendült meg, mert róla jót vagy rosszat beszéltek, vagy aki föltételezi azt, hogy *kívánságának* valamiféle befolyása van kellemes vagy kellemetlen történetek lefolyására.

Indiánjaink — valamint a többi természeti nép is — teljességgel meg vannak arról győződve, amit mi már csak gyermekeken vagy ittas egyéneken figyelhetünk meg, hogy

* A halotti ünnepről később részletesebben szólunk.

élénk álmukban *valóságot* látnak, kimennek vadászni, halakat lőnek, fákat döntenek le alvás közben, holott testük a függőágyban marad. A bororóknál volt alkalmunk tapasztalni, hogy az egész falu menekülni akart, mikor egyik indián álmában leselkedő ellenséget látott a közeli erdőben. A bakairok azt állítják, hogy az ember «árnyéka», amit mi «léleknek» fordítunk le, álmában elkóborol. Antonio, akit hónapokon keresztül tanulmányoztunk s akitől a következő adatokat is szereztük, szintén jól ismerte a maláj népek azon általános aggodalmát, hogy veszedelmes dolog az alvó embert hirtelen fölkelteni. Az «árnyék» talán valahol messze vidéken jár, nem tud elég sebesen visszatérni s emiatt az alvó halottá válik. Nagy meglepődésemre a fejfájást is olyanformán magyarázta, hogy a visszasiető árnyék elfáradása okozza, melyet *rövid* éjjeli szunnyadás után kap az ember. Az indiánoknak ezt a tisztán közvetlen érzéki tapasztalaton alapuló hiedelmét nem fogjuk rossz néven venni, ha meggondoljuk, hogy magasabb bölcséletünk szerint nem olyan egyszerű annak a megállapítása, vajjon az élet álom-e, vagy az álom élet-e; s azt sem kell felednünk, hogy az álom valósága a fölserkenés után gyakran teljes megerősítést nyer.

Miként keletkezhet már most ilyen fölfogás, s mik annak a következményei? A fölébredő tudatában van annak, hogy valamiféle dolgokat hallott és látott. Egész bizonyos abban, hogy azokat észlelte, tehát itt voltak. Ha ezenközben az alvó teste a függőágyban maradt is, *senkinek sem jut eszébe az a kérdés*, vajjon a látott vagy megtörtént dolog valóság-e. Egyetlen törzsbeli sem gondol arra, hogy az igazságnak megfelelő elbeszélésben kételkedjék, mert az, hogy valamit nem értünk, még nem ok arra, hogy az érzékek tapasztalatát el ne fogadjuk. Ez csak arra szolgálhat okul, hogy megálmodott eseményeknek, melyek általános érdekűek, akkora fontosságot tulajdonítanak, hogy azon mindnyájan fölizgulnak; a megtörtént dolog valami különös, s *az, aki ezt átélte, többet tud, mint a többiek*. Látjuk azt is, hogy annak eldöntésekor, hogy mi a valóság, nem kell figyelembe venni, vajjon az érzéki benyomások közvetlenül kívülről jutnak-e hozzánk, vagy

olyanok-e, melyek mint emlékezetbeli képek korábbi időről el voltak raktározva s felizgult állapotban régi érzékleti erejüket újra visszanyerték. A *megérzés és véghezvitel fölcserélése* azonban teljességgel elkerülhetetlen, mihelyt az élénken előadott eseményt valóságnak fogadjuk el. Mert a föltüzelt képzelet tetszése szerint alakít valósággá minden dolgot, tehát a lehetetlent is. Az illető elbeszélő meg van róla győződve s a többiek megbámulják véghezvitt tetteiért, melyeket ő maga jelent. Az események összekapcsolásából származó hamis következtetések s az esetlegességek játéka is meggyőzőleg hat ebben az irányban. Minden a szuggesztíó különböző formáján alapul.

A térbeli távolság, mely a valóságban oly nehezen küzdhető le, akkor, mikor az érzékek izgatottak, könnyedén legyőzhető és pedig nem csupán álomközben, hanem látományszerű állapotban is. Amit a kritikailag gondolkodó költő talányszerűnek érez, de azért mégis hisz, a természeti ember azt még nagyobb terjedelemben érzi és természetesen hiszi is. Csoda minden olyan tárggyal történhet, melyet a szeretetnek, gyűlöletnek, rettegésnek vagy csodálatnak a rendesnél nagyobb mértékével kezelünk. Amiképpen az álomlátó pillanatok alatt a legnagyobb távolságokon átrepülhet, a legerősebb ellenséget kisujja egyetlen érintésével leterítheti, azonképpen a felizgult képzelőerő túlteszi magát a térbeli elválasztáson, minden akadályt könnyen elhárít s megfordítva, erejét és ügyességét tetszésszerű mértékben gyarápíthatja. Ha például ellenségem testének egy darabja, mondjuk körme, haja stb. birtokomban van, ezzel együtt ellenségem fölött is rendelkezem jó vagy rossz irányban; van valami talizmánom vagy szerem, mellyel őt a távolság ellenére tönkretelhetem. A folyamatot rendesen úgy gondoljuk el, hogy a varázsló a részt az egészszel fölcseréli s abban a tévedésben van, hogy a rész kárára elkövetett fájdalom az egész fájdalmává növekszik. Ez pedig egyáltalán nem szükséges. Mihelyt egyszer az érzékeket izgalom fogja el, valamely egésznek a része is ugyanazon érzékcsoportokat hozza működésbe. Valamely kép vagy valamely tárgynak egy része ugyanúgy hathat ránk, mint maga az eredeti dolog, vagy a

tárgy a maga teljességében. Annyi bizonyos, hogy olyan testrészek alkalmasabbak erre a célra, melyeknek a kívánt hatással valami kapcsolatuk van, mint pl. körmöknek és fogaknak a testi erőhöz, vagy egy darabka bőrnek a megmérgezéshez, de lényegileg ez a föltétel nem fontos. Az, aki a talizmánban vagy varázslatban hisz, azt veszi magához, amit kaphat, de mindig hajlandó arra, hogy azt a hatást, amelyet elért, az illető rész tulajdonságaiból származtassa. Az egyesek tapasztalása csakhamar átmegy a köztudatba, nemzedékről-nemzedékre ajánlott «varázsszerek» keletkeznek, melyeknek eredetével többé senki sem törődik.

Valóban, csak körül kell tekintenünk, hogy felismerjük azt, hogy az érzelmek meggyőző hatalmától mi sem tudunk szabadulni. Talizmánunk és távolbaható varázsló eljárásunk nekünk is bőven van, csak más nevet adunk nekik s a folyamat kezdete és vége közé küzbülső tagokat iktatunk be, melyeknek jelenléte a saját magunkból való eredetet eltakarja. Lássuk csak a legközöségebb példákat.

Az a varázsló, aki valamely távollevőt azzal ront meg, hogy mérgezett nyílveesszőt hajít feléje, vagy az, aki az eltávozó után csókot hint, semmiben sem különbözik egymástól. Az a költő, aki azt hiszi, hogy egy, tegyük fel, Petőfi tulajdonában volt tintatartóból éppen olyan költeményeket ír, mint Petőfi, s az a bennszülött, aki jaguár-karmokból csinált láncot akaszt a nyakába s azt hiszi, hogy ezáltal olyan erős, mint a jaguár, szintén nem különbözik egymástól. A meggyezés még a magyarázatkísérletben is megvan, mert az a tudós, aki azt állítja, hogy a lélek, vagy az indián, aki azt mondja, hogy az árnyék volt oda alvásközben halat fogni, szintén semmiben sem különbözik egymástól. Ha a varázsló azt hiszi, hogy ő azt, amit megálmodott, vagy amiről hallucinált, véghez is vitte, akkor a nélkül, hogy csaló lenne, csodaembernek tarthatja magát és mások is joggal tarthatják annak. Ő akkor tényleg többet tud, mint mások. Szédelgés néha hamarosan bekövetkezhet azáltal, hogy ezt a tudományt az illető hivatásszerűen, üzletileg kezeli, vagy pedig azáltal, hogy fiatalabb erőket megtanít rá. Mindamellet nagyon felületesen járnánk el, ha ezt a jelenséget ezért csa-

lásnak neveznök. Ilyen csaló mindegyikünkben lakik, bármilyen józanok vagyunk is.

Bűbájos embereket, *jókat és gonoszokat* különböztetnek meg. Ilyenek Antonio szerint csak «elvétele akadnak a bakairok és auetők között, többen vannak a nahuquák, sokan a mehinakúk s legtöbben a kamayurák között». A Parana-tinga mellett ezidőszerint egy sem volt. *Mindenki lehet azzá, csak hogy nem egykönnyen.* «Nagyon sokat kell tanulni». Hónapszám csak liszttel kevert kotyvaléket szabad inni; sőt, húst, halat, gyümölcsöt nem szabad enni, aludni se lehet, hanem szüntelen öklözni kell a koponyát, úgy hogy a szemek földagadnak s reggelre kelve, ugyancsak fájnak; sokat kell fürödni, kart és mellet véresre kell karmolni stb. Antonio szívesen kitanulta volna ezt a mesterséget, de fázott tőle. Főnöktársa Felipe hozzáfogott ugyan, de nem fejezhette be eredményesen, mert nem akadt, aki végig tanítsa. A fölszabadult bűbájos főfő tudománya a mérgek használatán válik meg. E mérgekkel *másokat, de magát is megöli*, hogy más alakba *változhasson át*. Ezzel kapcsolatosan a halálról alkotott olyan fölfogással fogunk megismerkedni, amihez egy kissé hozzá kell törödni, mely azonban a legszorosabb összefüggésben van az álomközben elkalandozó árnyék életével.

Hallgassuk csak meg, miként támad betegség és halál a tulajdon községünk jóindulatú kuruzslója ellenére, aki teljes erejével küzd idegen községben lakó gonosz kollégája ellen. Ez hát megátalkodott, rosszmájú ember, akit senki se szívelhet, mert ő, a helyett, hogy gyógyítana, mérget kever darazsakból, hangyákból és más efféle állatokból, különféle növényi olajokkal és gyantákkal együtt egy lopótökevényben. Akit meg akar rontani, attól vagy *hajfürtöt* szerez valami úton-módon, vagy egy csepp *vért* olyanformán, hogy meghegyezett gallyacskát hajít utána s azt fölszedi. Ezt a haját vagy vért azután a méregtartóba teszi, becsukja s az eredeti tulajdonos nyomban megbetegszik. Haját állítólag azért vesznek, mert ezzel fejfájást idézhetnek elő, de alkalmasint azért is, mert a legkönnyebben megszerezhető. Ha egyikhez sem juthat hozzá, akkor a gallyacskát vagy gyapot-

fonálkát méregbe mártja s vagy az ajtó hasadékába dugja, vagy pedig a főzőedény alá csúsztatja, esetleg titokban az áldozat után hajítja, mert az képes ám messze szállani! vagy pedig nyíllal abba a fába lövi, amely mellett az illető lakik. Ámde a jó varázsló gyakran fölfedezi ezeket a rontó-szereket, mert mindenfelé fürkészköd s még a fákra is fölmászik utánuk, hogy lehozza és vízbe vesse, mert ezáltal ártalmatlanná teszi azokat. A fölgőgyulótól ezért pld. egy függő ágyat kap, mert fáradságáért szép jutalmat érdemel. Ha a méregbe mártott gallyacska megsértette az illetőt, akkor megtalálja a karcolás és behatolás helyét s addig szívja, míg csak a gallyacska vagy gyapotszálacska ki nem jön.

Ezekből azt látjuk, hogy kétféle rontás van, az egyik, amikor a testről származó, akármilyen parányi részt mérgeznek meg, a másik pedig, mikor a mérget csak az illető közelébe helyezik el. Van egy harmadik is, amikor a kettő között minden összefüggés hiányzik, e helyett azonban egyidejűleg egy állatot ölnek meg. A halálosan megrontandó embert *bmapō*-nek, vagy *amápō*-nek mondják. Ebben az esetben a varázslónak egy tetszésszerű hulla középső ujjáról való bőrdarabkára s egy gyíkra van szüksége. A bőrt tűzön megszáritja, a varázsló méreggel összevegyíti s a keveréket mélyen a gyík torkába gyömöszöli, nyakát és testét szorosan körülzsinogeli, az így preparált állatot vízzel telt edénybe veti, lezárja s tűz fölé akasztja. Ha a víz forrni kezd, a megrontásra szánt amápō tüstént megbetegszik, s ha a gyík megdöglik, az illető is elpusztul.

Minden betegség megrontásból származik; «vannak emberek, akik fölkérlik a varázslókat, hogy ellenségeiket mérgezzék meg». Azzal, aki valamely társának a haját levágja, nem jó ellenségeskedni. Egy alkalommal tréfásan azt találtam mondani Antonionak, hogy tulajdonképpen magam is vigyázatlan voltam, hogy hajamat vele nyíráttam le. «Nem — válaszolta, — én nem vagyok rossz, nem vagyok omeotó, azaz méreggazda». «Tehát minden betegség az omeotóktól származik?» «Igen, minden.» «Láttál már valaha vagy egyet?» «A bakairoknál nem, mert ők az ilyen gonosz embereket elkergetnék.» «De talán a kamayuráknál?» «Azok-

nál lehetséges, hogy láttam.» «Hát jóindulatú varázslókat láttál-e?» «Olyanokat igen, többet is. Pakurali is az volt. Az auető-főnök Auayáto is olyan volt.» Nagyon jellemző, hogy minden gonosz varázsló (*kurápa* = nem a mienk) idegen faluban lakik.

Hogy a varázsolás nem más, mint a képzelő erő izgult állapota, világosan kitűnik a gyakorlatban. A fájdalmak tudatják a beteggel, hogy valaki megtámadta. Az ellenséget természetesen idegenben kell keresni. Aki el akar banni vele, annak először is erősebbnek kell lenni nálánál, azután hozzá is kell valahogy e láthatatlan ellenséghez férkőznie. Ezt a két műveletet az illető természetesen nem tudja elvégezni, hanem igenis a varázsló, aki réületbe esik* s mindarra képes, amit közönséges eszközökkel elérni nem lehet. Így áll elő az a bolondos fonák helyzet, hogy az orvos veszi be a gyógyszer, hogy gyógyítani tudjon. Annál erősebb, minél többet megbír. Ismerős mindenféle méreggel, ami mámort okoz; használja a dohányt, a kígyó-kúszónövényt, *ogokuzioku*, a *széuvi*-kúszónövényt, az *atiko*-fa leveleit. Mindenek áhitattal lesik az érthetetlen dolgot, hogy mit beszél māmora közben, vagy miféle élményeket talál föl árnyékáról, mikor mély bódulatából fölébred. Nagy emberré lesz, csodálat környezi, ajándékokat hordanak neki s lassan-lassan azután apró túlzásokat is megenged magának, majd még tovább menve, agyafűrt fogásokkal gondoskodik arról, hogy az ostoba nép ki ne ábrándulhasson. A bororók azt ismerik el kuruzslónak, aki a legjobb pálmabortermés idején az ünnepi dáridó alkalmával legtöbbet elbír, a māmornak ellenáll s a leghosszabb dikciókat tudja tartani.

A kuruzsló doktor dohánynarkózisa a legközönségesebb orvossága a betegnek; a testre tele szájjal ontják a füstöt, egyben leköpdösik s az egész falun áthallatszó rettentő nyögések között — melyek nem a betegtől, hanem a kuruzslótól származnak — teljes erővel gyúrlják. A doktor csak apró szüneteket tart a dögönyözésben, közben hangosan ordít s szenvedélyesen füstöl. A szivarokat a beteg családja szolgál-

* Réület a. m. bódultság.

tatja. A művelet azzal végződik, hogy a betegség okozóját kiszívja a testből.

Az auető-főnök már ivott növénymérget, de a legerősebb próbával, a kígyóméreg-ivással, mely «hajdanta» gyakoribb volt, még adós maradt. Azt teljes határozottsággal állítják, hogy a varázsló mérges kobakja a jóindulatú kuruzslónak semmit sem árthat, de azt mégsem mondják meg, miért van az, hogy a betegséget ő is megkapja. *Az auető-főnök egyszer már meg volt halva.* Persze nem végérvényesen! *Ha a jó kuruzsló beveszi az erős orvosságot, akkor «meghal».* «Holtraválva» fekszik függőágyában mindaddig, míg árnyéka vissza nem tér. Bódultsága közben a *varázsló tetszőlegesen állati alakká változhat s szempillanat alatt ott teremhet, ahol akar.* Az átváltozás úgy megy végbe, hogy a varázsló az állatba *«belebúvik».* Mai nap is azok a *legjobb orvosok,* akik *mérget* isznak és elbódulnak. Ezek hát *mindent meg tudnak gyógyítani,* de azok, akik csupán füstöt fújnak a betegre, *erősebb betegségek ellen tehetetlenek.* Világosabban nem lehet kifejezni a varázslás eredetét és értelmét: az ember izgalomba ejti magát, hogy a különben lehetetlen végrehajtására is képes legyen, csodákat művel, melyekben mindenki hisz, amennyiben képzelőerejét megsarkantyúzza. Minden boszorkánykodásnak az az eredete, hogy az ember meg van győződve az álmodott vagy elképzelt dolgok való voltáról.

Magyarázataimnál sokkal világosabban megérteti a dolog mibenlétét egy bódulatba esett varázsló — *piaje* — látogatása az égben, melyet Antonio elbeszélése után teljes szövegében közlünk. A szelíd vagy megtelepült bakairok idők folytán néhány keresztyén fogalomra tettek szert, melyek azonban meglehetősen eltorzult formában kerültek be elméjükbe; én legalább alig tudtam megőrizni komolyságomat, mikor ámuló szemeim előtt egyszerre csak föltetsettek az angyalok, Mária, Jézus, mindnyájan indián viseletben, indián környezetben. E mellett biztosítanak bennünket arról is, hogy az elbeszélő *piaje* pogány ősei is megjárták az Eget, *mérget ittak* s mindenféle *vadállatokká átváltoztak.* Ezt a történetet akkor hallottam, mikor az Égről való fogalmaikat akartam kipuhatolni.

«Az égnek éppen úgy van feneke, mint a földnek. A piaje mondja ezt, *aki ott járt . . .*» «? . . .» «Mérget ivott és meghalt. Akkor már más volt, mint a többi ember; képes volt jaguárba, kígyóba vagy keselyűbe belebújni. *Fölment az Égbe, visszajött, úgy ébredt föl, mint ember s ismét olyan volt, mint azelőtt.* Ez a Paranatinga mellett történt. Ugyanazt mesélték a Batovy-mellékiek is.» Azután így folytatta Antonio: «A mérget magában a függőágyban itta meg, egy kobakból itta, amibe sok vizet öntött. Meghalt a függőágyban. Fölszállt az égbe s ott találta az ősoket. Ott találkozott azzal a . . . hogy is hívják csak!» (Hasztalan keresgéli a nevét.) «Igaz is! *Anyja* is az Égbe ment.» «Talán *Jézus Krisztus?*» «Az, az!» Vele sokáig eltanyázgatott. Ez a Krisztus hát leültette őt egy zsámolyra, enni-innivalóval kínálta. Mert volt ám ott bőven! Sokáig beszélgettek. Ez a Krisztus gondoskodott számára ara-tollakról, hogy repülhessen. Majd rálehelte. Azután megengedte neki, hogy visszatérhessen. Fölébredt a függőágyban.»

Szerettem volna tudni, miképpen jutott ki az égből. «Az *árnyék* egy kissé az Ég fölé emelkedett, jól megjegyezte azt a lyukat, ahol az Égből ki lehet jönni s iderepült.» «Ezek szerint az *árnyék* volt az Égben?» «Mivel a *test nem megy, nem tud szállni, mert halott*, tehát az *árnyék* megy.»

Az átváltozás hát alvás közben történik, melyet bódítószerezrel idéznek elő. Ezt valóságnak tartják s egy-egy ilyen igaz, vagy manapság már csak igen kis részében igaz álomnak története szolgáltatja az anyagot a bűbájosok művészetében való hithez. Tulajdonképpen érdemök csupán a bódítószerek megismertetése, a mi szempontunkból a dohányynarkózis fölfedezése. Antonio azt állította, hogy kétféle «dohány» van; az, amit mulatságból szívnak, egészen más és sokkal gyöngébb, mint amelyikkel gyógyítanak. Azoknál a kuruzslásoknál, melyeket láttam, mindig a közönséges dohányt használták; alkalmasint vannak erősebben bódító levelek is. Dohányfüsttel mindent lehet gyógyítani. Szem- és csípőízület-gyulladást, égett sebeket, belső fájdalmakat stb. láttam vele gyógyítani. A suvák füstöt fújtak a fülembe, azután hangosan beleordítottak, hogy beszédjüket

jobban megértsem. Az is lehetséges, hogy az erős füstgomollyal tartósan traktált beteget gyöngé mámorba akarják ejteni; annyi bizonyos, hogy a szegény páciensen a szakadatlan, egyhangú jajgatástól és dögönyözéstől tompa bódulás vesz erőt, miközben éppen úgy megeshetnek vele is átváltozások, mint a varázslóval magával.

A ráfúvásnak más módja az, mikor a fürgeteget akarják elkergetni. Valóságos permeteg alakjában tüsszentették a nyálat a felhők felé; magam is sokszor meggyőződtem róla, hogy eredménnyel, s azután bosszankodtam, hogy a közös munkában az indiánok minden biztatására sem vettem részt. Túlságosan óvatos voltam, mert hiányzott belőlem a képzelőerő.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XIII. FEJEZET.

A bakairok tudománya és mondái.

I. Alapfölfogásuk.

Mikor nyelvészeti felvételeim közben Antonionak ezt a mondatot adtam fel: *«mindenkinnek meg kell halni»*, nagy ámulatomra hosszabb ideig néma maradt. Ez a kínos szünet mindannyiszor bekövetkezett, vaahányszor az előtte olyannyira idegen, nekünk azonban annyira megszokott elvont fogalmakkal hozakodtam elő. Ekkor tanultam meg első ízben, hogy a bakairi nem ismeri a *«muszáj»*-t, hogy odáig még nem jutott el, hogy a mindig egyformán bekövetkező jelenségek sorozatából az általános szükségszerűséget levezesse, azt meg végleg nem éri fel ésszel, hogy az embernek meg *kell* halnia. Ez a gondolat teljesen távol van tőle. Antonio fordítása, mellyel a *«kell»* szót megkerülte, ámbár kétségtelen volt, hogy kérdésemet világosan megértette, mintegy negyedórányi elmélkedés után ilyenformán hangzott: *«Csak én halok meg (és) mi (meghalunk)»*. Nem tudta eltitkolni kételkedését, amint mi se tudnánk, ha valaki azt állítaná: *«minden ember orgyilkos kéztől fog meghalni»*. Az indián valamely rajta kívül álló gonosz csínyben keresi a halál okát. Ha csupa jó emberek volnának, nem lenne sem halál, sem betegség. Az életfolyamat természetes lefolyásáról nincs tudomása.

Második lényeges különbség indiánjaink és a kultúrnépek felfogásában a halál után való életre vonatkozik. Hogy a földi javak egyenlőtlenül vannak elosztva, hogy a szegény valamikor bőséget fog látni, hogy az igazságosság idelent tökéletlen, hogy a jók egykor jutalmat nyernek, a gonoszok pedig elveszik büntetésüket, ezek az *erkölcsi követelmények* nem a bennszülöttek egyszerű társadalmi világában keletkeztek. A halál utáni életről alkotott képze

nem a bizodalomból vagy reménységből *ered*. De annyi bizonyos, hogy azt kellemesnek képzei el, mert az égben, ahol a régi öregekkel találkozni fog, bővében lesz vad, hal és más jó falat; azt is tudja, hogy vannak méltatlan emberek is, akik nem azért, mintha elátkozták volna őket, hanem mert gonoszkodásaikat más helyen is természetesen tovább űzik, mint rossz szellemek, *kilain-oroika*, bódorognak éjjente az erdőben, rettegést és ijedelmet keltve.

Csakhogy a másvilági létben való hit bennszülötteinknél nem a kedélyben, hanem az értelemben gyökerezik. Ez az ő műveltségi fokukon tudásszámba megy. A művelt népek hiedelme szerint a lélek a halál alkalmával első ízben hagyja el a testet, az indián előtt azonban a test és lélek elválása nem új dolog, azt ő naponként tapasztalja, mikor az árnyék álomközben elszáll s a testet otthagyja a függőágyban. A közönséges halál nem más, mint tartós bódultság, amit az embervesztő varázslótól beadott méreg idéz elő, s az álomtól csupán annyiban különbözik, hogy az árnyék nagyon messze el talált kóborogni. Csak a magamagát megmérgező varázsló éled fel újra. Ha tehát valóságosak voltak az árnyék élményei alvás közben, éppen úgy valóságosak azok a halál után. Ezt a valóságot, mely nem más, *mint egy más helyen való élet*, a mindennapos tapasztalásból ismeri az ember; megerősítik ezenfölül az elhaltak, akikkel árnyékunk álomközben közlekedik, meg a holtak birodalmát meglátogató varázslók.

A meghalt bakairok árnyékai az Égbe mennek *őseikhez*. Az Ég nem a jövőendő birodalom, hanem a *multé*, az *öregek még ott vannak*, ahol minden történet kezdődött. Az Ég, melyben az első bakairok éltek, ezelőtt közelebb feküdt a földhöz s onnan könnyen át lehetett emerre jutni. Ott azonban sok ember halt meg, úgy hogy átköltözködtek a földre s az Ég oda emelkedett, ahol most van s ahol mindazon állatok, helyek és dolgok, melyek a régi történetekben előfordulnak, mai napig láthatók. «Minden úgy maradt, ahogyan volt.» «Bakairok is mindig voltak, *csakhogy eleinte igen kevesen*.» Csak néhány ponthoz kell ragaszkodnunk s akkor el fogjuk ismerni, hogy a képzelet játéka s a hagyo-

mány elváltoztatása ellenére is, az indiánok természet-magyarázatában naiv, egészséges logika van.

Az indiánok nem ismerik a kérlelhetetlen kényszerűséget. A természetben előforduló minden jelenséget még magános jelenségnek vagy helyesebben magában álló cselekvénynek tekintenek. Törvények valóban csak sokaknak közös munkája által ismertetnek meg, olyanoké által, kik itt élnek és itt éltek. Addig pedig, míg törvények nincsenek s legfeljebb megszokások vannak, mindenki maga áll a világ középpontjában, mely világ csupán az ő személyes benyomásainak összességét adja vissza. Nem a természeti jelenség magában és magáért föltételeivel együtt, tárgya a gondolkodásnak, hanem az a benyomás, melyet tőle nyerünk; egy eset is elegendő ezen a fokon, hogy azt megmagyarázza. A nyelv tanulmányozásából ugyanezt az állapotot ismerjük meg; minden tulajdonságnak megvan a maga neve, de elvont fogalom fölötte kevés van. Kevés tehát a választófal és rekesz is agyukban s azért semmit sem tesz az, ha a dolgok odabent összekeverednek. Határozottan feltűnt, hogy valami *rendkívüli* történt, de *belső lehetetlenségről* nincsen szó.

Hasonlítsuk össze ezt a folyamatot a homályos látással. Távol egy erdei ösvényen észreveszünk valamit, amit pontosabban nem vagyunk képesek fölismerni. Mindenki azt látja benne, amit vár, egy követ, farakást, őzet, embert, vagy bármi mást. Izgat bennünket, ha az erdőben az alakok közül egy is átváltozik szemünk előtt valamelyik másikká, de — s ez itt a főkülönbség — az átváltozásban nem hiszünk, hanem azt következtetjük, hogy az első pillanatban csalódtunk, mert észrevételünket tüstént fölládozzuk az általunk ismert általános törvényeknek, melyek ezt a lehetőséget teljesen kizárják. Föltehetjük azonban, hogy ez a mi gátló körülményünk tudatlan emberekben hiányzik. Hallottam egy esetet, hogy egy megszökött néger rabszolgát üldöztek s az hirtelen egy csalitosba menekült; hiába keresték, csak egy nagy jabuti-teknősbékát találtak. Az üldözők vezetője nyergébe vette a teknőst, de útközben félelemből elejtette s szabadon engedte: s az egész társaság megeskü-

dött rá, hogy a néger teknőssé változott. Ebben az esetben tehát az a személyes tapasztalás győzött, hogy a rabszolgát szorgos kutatás után sem lették meg, hanem helyette teknősbékára bukkantak.

Hogy tehát minden «szokatlan dolgot» csakugyan egyszerű módon varázslással lehet megmagyarázni, éppen azon alapszik, hogy hiányzik a törvényszerűség fogalma, hiányzik az éleslátás képessége. Sőt mennél szokatlanabb valamely jelenség, annál szívesebben hall az ember róla mesélni s annál csökönyösebben hiszi azt.

Sokkal fontosabb azonban a fogalmi választófalak hiányánál az a viszony, mely az *emberek és állatok között egyrészt s az egyes állatfajok között másrészt fennáll*. Azt mondjuk, hogy a bennszülött emberesít (antropomorfizál); «meséiben» úgy beszélteti és cselekedtetni az állatokat, mintha emberek volnának. Ez a mi álláspontunkból helyes, de ha azt hinnénk, hogy az állatokat azért ruházza fel emberi tulajdonságokkal, hogy csinos történeteket beszéljen el, akkor alaposan csalódnánk, mert ez sem többet, sem kevesebbet nem jelentene, mint azt, hogy hitét és tudását teljesen ledisputálnánk. Mert semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy azokat a történeteket, melyeket az állatokról mesél, éppen úgy hiszi, mint minden meggyőződött keresztény a biblia csodatételeit, s hogy továbbá mesebeli állatai nélkül a környező világot éppen olyan kevésbé tudja felfogni, mint mi természettudományos ismereteink nélkül.

Az emberek és állatok közötti határt nemlétezőnek kell tekintenünk. Egy tetszőleges állat okosabb vagy ostobább, erősebb vagy gyöngébb lehet, mint az indián, teljesen más életkörülményei lehetnek, de az ő szemében éppen olyan személyiség, mint ő maga, az állatok éppen úgy családokba és törzsekbe csoportosulnak, mint az emberek, különféle nyelveken beszélnek, akár az emberek, tehát az ember, jaguár, őz, madár és hal nem egyéb, mint különböző külsejű és különböző tulajdonságú egyén. Csak varázslóvá kell válni s akkor az ember egyik személyiségből átváltozhat a másikba s minden nyelvet is ért, amit az erdőben, levegőben vagy vízben beszélnek. E felfogás mélyebb oka abban

rejlík, hogy ezen a fokon az *erkölcsi emberiség* (emberi volt) még nincs kifejlődve bennünk; jó vagy rossz csupán abban a durva értelemben van meg, hogy az ember másokkal kellemes vagy kellemetlen dolgot művel, de az erkölcsi megismerés és ideális akarás még hiányzik, mely sem jutalomra nem számít, sem rosszat azért nem követ el, mert fél a büntetéstől. Hogyan képzeljük hát itt el áthághatlan *akadályt* ember és állat között? Az életszokások külső szemlélete, melyek egyedül foglalkoztatják az indiánt, az embernek legfeljebb az első helyet biztosítják a vele egyenlők között. Az állatnak persze nincs íjja és nyila, vagy kukoricamoszartörője, de hisz csupán ez a *főkülönbség* az indián szemében s ezért támadnak a férfiak nyílveszőkből, az asszonyok moszartörőkből, de *viszont az állatnak is éppúgy vannak fontos szerszámai, fogai, körmei, mint az embernek*, melyeket az a maga használatára éppen *tőle vesz el*.

Hiányzik továbbá az indiánoknál a *fajok egymástól való elhatárolása*, mely nálunk megvan, amennyiben tudjuk, hogy egyik a másikkal nem keveredik. Ez a különbség, melyre a tapasztalás könnyen megtanít, ismét teljesen elmosódik, mert az az akadály, melyre bonctani ismereteink tanítanak bennünket, teljesen elesik. De ezzel az elnézéssel még népmeséinkben is találkozunk. Ha az indián *meg tud magyarázni* valamit azzal, hogy különféle állatfajok keverednek egymással vagy az emberrel, akkor misem gátolja meg abban, hogy azt higgye is, sőt *ellenkezőleg, bebizonyítva látja* azt s legfőlegb arra következtet, hogy ilyenféle manapság már nem történik, mivel nincs rá szükség. Ez a különbség annál inkább elmosódik, mert a bennszülött az átváltozásokban rejlő magyarázó elvet a legtágabb értelemben kénytelen fölhasználni. Hozzájárul ehhez végül még az is, hogy a szaporodással az egyes fajon belül, mivel a gyermek nem egyéb, mint az apa, tovább nem törődik: a faj vagy törzs tehát annyi, mint egyetlen egyed, mily mindig ugyanazon néven jelenik meg; a jaguármacskák különböző alfajai tehát testvérek. De «jaguár», «csalítlakó róka», «őz», «hangyászó medve» tetszésszerű történetekben szerepelhetnek, a nélkül hogy valakinek eszébe jutna kérdezni, vajjon

az «5.» vagy «15.» róka volt-e az. Teljesen ugyanaz a fölfogás, mint az *ősmondák emberi törzsszüleinél* ; feltételezik, hogy az *asszonyok* s a velük együtt szereplő *ősök* a legtöbb esetben megvoltak.

Ismételjük tehát, hogy a «megemberesítést» hiba volna olyképpen tekinteni, mintha az indián ezt mondaná : «ember vagyok s az állatokat is úgy szerepeltetem, mintha emberek volnának.» Ennek a megfordítottja, nevezetesen, *hogy az emberek állatok is lehetnek*, éppen úgy előfordul és pedig jó és rossz értelemben. A trumaíék például vízi állatok, mert a folyó fenekén alusznak. Ezt a bakairok teljes meggyőződéssel állítják. Ugyanezt a hiedelmet más törzseknél is megtaláljuk. A bororók azt mondják, hogy órákig a víz alatt maradhat s halászhat az, aki közben bizonyos leveleket rág. A trumaíék «vízi életéről» semmi egyéb különösséget nem tapasztaltam, mint csupán azt, hogy ellenségeiket vizen szeretik megtámadni s az összekötözött foglyokat a vízbe hányják ; arról nincs tudomásom, hogy korábban vízi kóborlók lehettek, mint pl. a guatók. Annyi bizonyos, hogy a földművelést szomszédaiktól tanulták. Ami pedig a bakairokat felőlők ilyen hiedelemre indíthatta, azt az a végkövetkeztetés nem gyöngíti meg, melyet *mi* állapítunk meg a *mi* természeti törvényeink alapján, hogy : «a trumaíék nem lehetnek sem állatok, sem halak», mert a bakairi úgy okoskodik, hogy, mivel a folyóban alusznak, *tehát* víziállatok, s éppen ezért gúnyolja és lenézi őket, mint minden törzset, melynek más szokásai vannak. A bororók azzal büszkélkednek, hogy ők *vörös arák*. Haláluk után nemcsak arákká lesznek s nem csupán az arák *bororók*, amiért azután ennek megfelelően bánnak velők, hanem e színpompás madarakhoz való viszonyukat úgy is föltüntetik, hogy magukat is aráknak mondják, mintha csak a hernyó azzal kérkedne, hogy ő pillangó s ezzel az eljárásukkal egyáltalán nem akarnak lényegüktől teljesen független nevet adni maguknak.

A trumaíék tehát víziállatok, *mert* olyan szokásaik vannak, mint a víziállatoknak, a bororók arák, *mert* halottaik arákká változnak. Megkísérlették, hogy ezeket és más hasonló jelenségeket a *nevek és dolgok* felcserélésével magya-

rázzanak, mely a hagyományokkal könnyen megeshet. Ez azonban, bár ilyenek maguktól előállhatnak, indiánjainkra egyáltalán nem alkalmazható, mert ők ennek a valóságáról meg is vannak győződve.

Mivel pedig lényegbeli különbség ember és állat között nincs, könnyen megérthető az, hogy a csalitlakó róka, ez az éjjeli rabló, aki sötétben is világló szemében *tüzet* hord, ezt a tüzet — szeméből szikrát ütven — átadhatta az embernek. Vagy az ősonda egy másik változatát véve, a jaguár egy *emberevő* törzsnek volt az ősapja; mert mindig kifejezetten úgy mesélik, hogy ez a «jaguár»-ős saját törzsük, a bakairok vagy paresszik eleit ölte meg s falta fel. A leghatározottabban jótállhatok arról, hogy az elbeszélő rendíthetetlenül meg volt győződve róla, hogy a legenda eme gonosz ősapja jaguár volt, jóllehet nyíllal lödözött s nem csupán azért, mert *úgy hívták*. Hogy az a korai korszak, melyben ez a legenda keletkezett, csak jelképekkel dolgozott volna s az utódok cserélték volna el a neveket és dolgokat, igen kényelmes, de semmiképpen sem helytálló állítás, mert akkor *az egész hagyomány csak felcserélésekből állana*. A régi nemzedékeknek ugyanazok voltak a hiedelmei, mint a mainak. Ez olyképpen magyarázta meg a szomszéd törzs kannibál-szokását, hogy az a jaguártól származott, mert hiszen ennek van olyan természete, hogy emberhússal él. Az őst nem ismerte, amint azt egy törzsnél sem ismerhetjük. Minthogy tehát lényegbeli különbség ember és állat között nincs, könnyű volt kikövetkeztetni, hogy mivel ezek a szomszéd törzsbeli emberek mindig embereket ettek és pedig a mi fajtánkból valókat, tehát ősapjuk jaguár volt. Ezzel azután *okoskodásuk teljesen megelégedett*, ami sokkal *lényegesebb* volt, mint az az esetleges ellenvetés, hogy a jaguár manapság mindig csak jaguárt szül s ma egyetlen jaguár sem használ íjjat és nyilat, amint azt az ellenséges törzs elei tették.

Azt is megérthetjük, hogy az indián az állatokat mint személyeket szerepelteti, mikor különféle cselekvéseikről mesél, mert hiszen tudjuk, hogy az állatok kölcsönösen hívogatják egymást s enyelgő vagy haragos hangon érint-

keznek egymással, az azonban, hogy minden *kultúrvivmánnal és eszközzel* is fel vannak szerelve a mese szerint, talán mégis meghaladja a megengedhetőség határát. Sőt az indián ősmondák szerint az ember minden lehető jót, amije csak van, az állatoktól kapott. Ezeknek a legkülönbözőbb állatok voltak a «gazdáí» vagy «birtokosai» s tőlük vették el a kultúrhősök. A gyapotnak és orvosló dohány-nak gazdája a sodrófarkú medve volt (*Cercoleptes*), a közönséges dohányé a villamos hal, a mandiokáé a bagadú-hal (*Thrautocephalus*), az alvásé és függőágyé a gyík, a vízzel teli edényé, melynek eltörése után támadt a Ronuro és Paranatinga-folyam, az ohobi-vizikigyó, a Napé a király-keselyű (*Sarcoramphus*) és így tovább. Hogyan lehetséges ilyen képtelenség? Ezek természetesen jelképesen értendők, mondja a kultúra szemüvegét feltevő mai ember, s azt hiszi, ezzel meg is felelt a kérdésre. De mi, akik az indiánok gondolkozásmódját meglehetősen ismerjük, csak mosolyogni tudunk ezen a fölfogáson.

Antonio és törzsbeliei ezeket a mi jelképeinket nem tudják megérteni, annál kevésbbé azokat kigondolni. Azt is meg kell vallanom, hogy beszélgetéseink alkalmával akár-hányszor megállt az eszem, mikor a mesebeli állatokban és művelődési vagyónukban való bizodalmas hívés a maga tősgyökeres ősegyszerűségében tárult fel előttem, de valódiságáról magam is annyira meggyőződtem, hogy kötelességemnek tartom visszautasítani minden olyan nyilatkozatot, mely azt teljes mértékben nem ismeri el. Úgy vélem, hogy a dolgot igen egyszerűen meg lehet érteni. Az indián művelődésének legfontosabb alkatrészeit *valósággal azoktól a személyektől kapta, amelyeket mi állatoknak nevezünk és még ma is tőlük kell elvennie*. Fogak, csontok, karmok, kagylók az ő nyers anyagai, melyek nélkül sem fegyvert, sem eszközt, sem házat nem tud csinálni. Mindazt, amire technikailag képes, a piranyának, a kutyaállkapcsú hálnak, a majomnak, kapivarának, agutinak, az óriás páncélos állatnak s a puhatestű állatoknak (kagylóknak, csigáknak) köszönheti, de ezekről nem is szól a monda *semmit sem*, mert minden gyerek tudja, hogy ezek az állatok szolgáltatják

még ma is a legnélkülözhetetlenebb dolgokat s hogy egész anyagi művelődésüknek ezek vadászása az alapföltétele. Mi természetesebb tehát, mint az, hogy azokat a szép és jó dolgokat is, amelyeknek eredetéről végleg semmit sem tud, vagy amelyekről csak homályos sejtései vannak, mint pl. a termesztett növényekéről, ugyanazoktól az állatoktól származtatja, mihelyt egyszer eszébe jut, hogy ezekről gondolkozzék. Magától következik ebből az, hogy az álom a gyíktól származik, mely hónapszámra álomba merül, vagy hogy a tüzet a róka szolgáltatta, melynek szeme éjjel is világol; vagy hogy a Nap, melynek mibenlétéről még később lesz szó, a levegő urának, a királykeselyűnek birtokában volt, vagy hogy a vizet valamikor az óriási folyami kígyó őrizte. A gyíknak az alvással együtt a függőágyat is oda kellett adnia, mely hozzátartozik. Most már nincs is többé függőágya, mert hiszen elvették tőle; haragudott is érte nagyon. Minden vívmányt csellel *vagy erőszakkal rabolt el az ember, azért nélkülözik azokat manapság az állatok.* A hajdani naiv vadászok oksági kívánságai ilyenformán pompásan kielégültek és pedig teljességgel azon alapfelfogásuk keretén belül, hogy az emberek is állatok, csupán másforma megjelenésű s képességek dolgában különbözőképpen felruházkodott személyek.

A modern bűvárlásnak sikerült kimutatni azt, hogy legveszedelmesebb betegségeink baktériumoktól származnak. De mi lett ennek a következménye? Minden lehető betegséget, melynek okát adni nem tudták, a baktériumokra hárítottak s olyan emberek, akik sohasem láttak ilyen parányi szervezeteket, arról meg éppen fogalmuk sincs, miképpen idézhetik elő a betegségeket, most mindabban, amit csak esznek, baktériumot szimatolnak s azt hiszik, éppoly jól ismerik őket, mint a bogarakat. Ezeket a beigazolt betegségek okozókat hasonlitanám én azokhoz az állatokhoz, melyek az indiánoknak a legszükségesebb dolgokat szolgáltatták, emezeket pedig, melyek csak a hiedelemben vannak meg, a mesebeli állatokhoz, amelyeknek javára írják — ugyanazon csapáson haladva okoskodásukban — az ismeretlen származású dolgokat. Természetes gondolkodásfolyamat

az, hogy az ismeretlent szakasztottan úgy magyarázzuk, mint az ismerettest.

Nap, tűz, víz, álm, olyan dolgok, melyeknek első tulajdonosát tisztára ki kellett *találni*, ezekről nincs semmi, még csak elhomályosult történeti hagyomány sem. Másképpen állunk a természetett növényekkel. Az orvosságnak használt dohány — úgy emlékeznek homályosan — északról került ide. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy egy szomszédos törzstől tanulták el, de a bakairok rég elfeledték ezt a valós részleteiben nagyon közönséges eseményt. Bizonyára több nemzedék óta nem tudnak egyebet, mint azt, hogy ahol a sodrófarkú medve él, ott gyógyítottak először dohányval. Ez a medvefaj *nagyon ritka* a bakairok hazájában; Antonio még egyet sem látott, de azért pontosan tudta, *milyen* s abból ahogyan leírta, megadván hozzá a *szavári* nevet is, könnyű volt megállapítanom, hogy a Guayanában élő makusi-indián törzs *yavári* nevű állatáról van szó, melyről tudjuk, hogy idestova a *déli szélesség 10. fokáig terjed* el.* Így szolgáltatta a sodrófarkú medve a dohányt, mint olyan állat, mely arra *a vidékre, ahonnan a dohány jött, jellegzetes személy* éppen úgy, amiképpen a királykeselyű a Napot adta, mint olyan személy, mely a Nap tájékán jár.

A sodrófarkú medve jobban érdekelte a bakairokat, mint a híreveszett szomszédos törzs s *századokon keresztül ugyanaz maradt*; ő volt a «gazdája» az északi vidékeknek, s mindaz, ami onnan jött, akár dohány, akár gyapot, tőle származott. Azok a vadászok, akik határaikon túl messzebb északra is elvetődtek cserkészni, ott találták, de az is lehetséges, hogy hébe-hóba ő látogatott el délre a bakairokhoz. A gyógyító dohány és gyapot származásának történetét tehát a szokásos és természetes eljárás szerint kezelte a monda, azaz úgy, hogy a jellegzetes állat volt annak első birtokosa. Az elbeszélte esemény csak arra a kérdésre felel: «miképpen van az, hogy hajdan semmi dohányunk sem volt?» Eleinte még tudták, «hogy bizonyos törzs adta azt nekünk», de idők múltával elfeledték a nevet és közelebbi

* A bakairok ettől délre laknak.

körülményeket s egy későbbi nemzedék talán már csak azt hallotta, hogy «valakitől arról a vidékről kaptuk, ahol a sodrófarkú medve él»; ez a tudósítás azonban a szokásos séma előtt menten megdől, mihelyt ez a kérdés merül fel: «hát azok az emberek honnan vették a dohányt?» Erre semmi alkalmasabb felelet nem lehetett annál, «hogy ugyancsak a sodrófarkú medvétől» s ezzel nagyon meg voltak elégedve.

Éppen így vezetik vissza a közönséges füstölő dohány eredetét egy halra, mely a Paranatingában nem fordul elő, hanem a «dohány-folyóban» él, a mandiokáét pedig egy másik, szintén nem a Paranatingában, hanem a «beijú-folyóban»* élő halra. Néha-néha megtörtént, hogy kételkedő ellenvetésektől nem tudtam tartózkodni Antonio előtt; csak néha-néha, mert ő is, mint minden hívő — észrevéven a kételkedésből annak igazi értelmét — nagyon is érzékeny volt. Ilyenkor vagy sértődötten hallgatott, vagy úgy magyarázta a jelenlegi állapotot, hogy elvárársolás történt, vagy pedig — s ez volt a leggyakoribb eset — egyszerűen azt válaszolta: «ma már nem így van, de ezelőtt így volt».

«Volt egyszer», így kezdődnek az indián mesék is. A mondák legnagyobb része valaminek a keletkezését akarja megmagyarázni, tehát állandóan az elmúlt időkben történt eseményekkel foglalkozik, s mivel pedig ezek mindig csak úgy magyarázhatók meg, ha valami különös eset történik, lassan-lassan az a felfogás gyökeresedett meg, hogy valamikor olyan korszak lehetett, melyben a rendkívüliség volt a szabály. Ez a logika aztán olyan helyzetekhez vezetett, melyekből csak az állatok emberi cselekedeteivel lehetett kimenekedni, de ezekkel aztán pompásan. Nagyon könnyű e gyakran tréfás történeteknek keletkezését megérteni, ha csattanójukat *kiindulópontnak* tesszük meg, mert világos, hogy a megmagyarázandó tényhez kellett valami történetet kitalálni.

Egy Amazonas-melléki nagyon elterjedt mese szerint versengés támadt az urubu-keselyű s a jabuti-teknősbéka között, melyikük ér hamarabb az Égbe, ahol éppen valami

* Beijú mandiokalisztból sült tésztafélé.

ünnepség volt. A teknősbéka belopódzik a keselyű hátikosarába, szerencsésen megérkezik s az ünnepség megtekintéséből visszatérő keselyűt azzal fogadja, hogy ő már régen itt van s reá várakozik. A versengés eldöntetlen maradván, ismét megújítják olyan formán, hogy most ki ér hamarabb a földre. A keselyű repülve igyekszik lefelé, a teknősbéka azonban egyszerűen lepottyan és győz. Zuhánás közben ellaposodik s héja szétpattan, *amint azt ma is láthatni*.

Miképpen kell elgondolnunk ezt a kitalálást? Ez arra a kérdésre adja meg a feleletet: «miképpen keletkezett a teknősbéka páncélján az a hasadék, melyen át a húst olyan nehezen tudjuk kiszedni?» Manapság minden teknősbékán láthatjuk ezt a hasadékot, nagy ideje hát, hogy keletkezett. Akkoriban a teknősbékák ősapját valami súlyos baj érthette, mert még az alsó héja is egészen szét van lapítva. Nem is lehet az másképpen, gondolja el az egyik töprengő, mint hogy legalább is az Égből pottyant le. Jól van, de hát hogyan került oda? Úgy, hogy a keselyű magával vitte. Csakhogy miképpen? A teknősbékát tehát olyan helyzetbe keverték, mely homlokegyenest ellenkezik mindazzal, amit erről az állatról tudunk, de az idevezető következtetésekre szükségük lévén, kénytelenek voltak ezt a mesét találni ki. Ha az indián ezenfelül még semmi lényegbeli különbséget sem ismer ember és állat között, akkor a megoldás az emberi verseny s az emberi hátikosár segítségével nehézségbe nem ütközik, különösen, ha a történet a csudás régi korban játszik, amikor minden másképpen volt, mint manapság. A keselyű hátikosara éppen olyan jogosult, mint a mi éterünk, melynek hullámai a fényt közvetítik.

Csillagzatok. Az indián az Égen lévő alakzatokban olyan dolgokat lát, *amelyeket ismer*. A *hajdanta* olyan *közellévő* Ég *ma* nagyon magasan fekszik. Talán csak jó repülő madarak juthatnak oda; de a varázsló szempillantás alatt ott terem, neki az «nem magasabb, mint egy ház». Azt nem akarják elismerni, hogy az égi testeknek is olyanféle tulajdonságuk van, mint a tűznek. A Nap nem egyéb jókora toll-labdánál a vörös ara vagy a borsevő madár tollaiból, melyek szintén

pompás narancs- és vörösszínűek; a Hold pedig a szövőmadár fekete farktollaiból van, melyeket a bakairok az orrukban hordanak. A Napot esténként nagy fazékkal borítják le, amit reggelenként fölvesznek róla. Hogy erről ki gondoskodik, egyelőre mellékes, az a fejlődés *kezdetén* különben is teljesen közömbös járulék vagy kiegészítés, mert ha a Nap nem más, mint toll-labda s ez időnkint eltűnik, akkor nagyon is *érthető*, hogy valaki eltakarja, akár fazékkal, mint a bakairok hiszik, akár úgy, hogy lopótökbe rejtik, ahogyan a paresszik képzelik.

Az esős évszakban, mikor a nappalok hosszúk, a Napot egy csiga (*Bulimus*), a száraz évszakban pedig, mikor kurták, kolibri hordozza; tudjuk, hogy ennek repülése rendkívül sebes. Szerepüket éjjelenként fölcserélik, az esős évszakban a kolibri, a száraz évszakban a csiga viszi vissza régi helyére a lefödött Napot. A *Hold fényváltozásainak* magyarázatánál a bakairi a teli holdból indul ki, mikor a golyót egész terjedelmében láthatni. Először a *gyík* jelenik meg, amit a szélen vehetünk észre, hogy elvigye, majd később a közönséges *páncélos állat*, azután az óriási *páncélos állat* s ennek kövér teste a sárga tollakat csaknem egészen elfödi. Érdekes tudnunk, hogy a páncélos állatoknak, vagy tatuknak teste boltozatos formájú, továbbá hogy éjjeli állatok s holdvilágnál szokták őket vadászni.

A fogvatkozásokat hasonlóképpen magyarázták. Antonio azonban ebben a jelenségben nem látott törvényszerűséget, hanem azt esetről-esetre magyarázta. Így pl. egyszer gyermekkorában a *Paranatinga* mellett egy varázsló *anu*-vá, *kékesfekete* madárrá változott s szárnyával egyidőre eltakarta a Napot. Januárus 28-án holdfogyatkozás volt, s erre Antoniot előre figyelmeztettem. Ő azonban beérte azzal a magyarázattal, hogy a gyík és tatu volt az oka. Látcsövet nyomtam a kezébe, hogy azon át nézze meg a Holdat, s szerettem volna tudni, mi a nézete a Hold hegységeiről. Erre ezt a feleletet kaptam: «valami kis piszok maradt vissza a tatutól». Ez tehát újabb bizonyásnak tekinthető a régi bakairok azon hiedelméhez, hogy a meg nem világított rész boltozatos formájában éppen a páncélos állatot vélték látni.

Az itt elmondottak határozott ellentétben vannak azokkal a hiedelmekkel, melyek a bakairok törzsnépétől, a karaiboktól származnak. A bakairok hite szerint tűznek és Napnak semmi köze sincs egymáshoz, a karaib nyelvben a «tűz» és «Nap» szónak gyökere ugyanaz s egymástól csak a kettőzés által különböznek, sőt több nép nyelvében teljesen ugyanazok. Látnivaló tehát, hogy a szóképzéskor a Nap tulajdonságai közül először a meleget és világosságot vették figyelembe. De az az *edény* is a tűzhely emlékezetét őrzi, melyről azt tartják, hogy éjjel a Nap eltakarására való; minthogy pedig a főntebb elmondottak szerint a bakairoknak agyagedényeik nem voltak, a hiedelemben szereplő fazék azt bizonyítja, hogy a Napról szóló főntebbi fölfogás későbbben alakult ki náluk. Antonionak odavetőleg azt találtam mondani: «a Nap mégis csak meleg és nem lehet tollakból». Ezt az elszólást nyomban meg is bántam, mert az Öreg, aki elég okos volt ahhoz, hogy az ilyen természetű ellenmondást meg is értse, láthatólag megsértődött. «Lehetséges», mondta végül elkedvetlenedve, «hogy később *varázslás* következtében tűz került hozzá, de azelőtt nem volt ott tűz». Ebben tehát tévedett; a melegséget nem hozzá, hanem ellenkezőleg elvárásolták tőle. A mai bakairi tudomány azonban azt hirdeti, hogy a Nap is, a Hold is toll-labda, s bármikor és bárhol támadt is e hiedelem — igen alkalmas példa az indián gondolkodásmód megértésére.

Ha valamely dolog hasonlít egy másikhoz, amelyet az indián jól ismer, ez már elégséges neki a megmagyarázáshoz. A Nap nem más, mint tollgombolyag, abban a pillanatban, amikor úgy látja, hogy ahhoz inkább hasonlít, mint a lobogó tűzhöz. Ez tehát a hasonlóság alapján csinált következtetés, melynek a műveltség ezen fokozatán teljesen meggyőző ereje van; a továbbiak azután, nevezetesen az elsötétedés módja, az égen való járása mind *szervesen fejlődnek ki ebből a megadott kiindulásból*. Mi azt állítjuk, hogy odafönt nem lehetnek állatok, tehát az égitestek sem lehetnek azok, a bakairi mindamellett látja ez állatokat és tollakat s nem kérdi, vajjon ott vannak-e, hanem csak azt, hogyan kerültek oda.

Antonio kitűnően eligazodott az égen. Csillagterképem lényegével is csakhamar tisztában volt. Első alkalommal néhány alakzatot mutattam meg neki rajta, azután kimentünk, hogy az égen is fölkeressük őket. A házba visszatérve, nyomban megmutatta a térképen a Siriust. Ezt az Orionnal, Aldebarannal s a Plejadokkal együtt összetartozó csoportnak tekintik. Az *Orion* t. i. egy nagy állvány, melyen mandiokát szárítanak, a nagyobb csillagok a cövekek végeit jelölik s így a *Sirius* is egy keresztgerenda vége. A Plejadok — nyilván innen indult ki az egész fölfogás — nem más, mint kiömlött kukoricaszemrakás s egy kisebb csomó az *Aldebaran*, az «egész kupac apja». «Mert van ám az Égen mandioka is, ültetvény is, erdő is, meg minden, minden!» Még ünnepi dísz is van! A *Capella* például piciny tokocska, amit a bakairok a fülükbe dugnak, hogy előreálló tollat szúrjanak bele; a *Fuvaros* két másik csillaga pedig a kayabi törzs csövecskéjének felel meg, akik tollaikat hátrafelé dugják be. Az *Ikrek* egy nagy furulyának a lyukai. A *Déli Kereszt* vesszőhöz kötött madártör s a *Centaurus* két nagy csillaga két hozzátartozó botocska. A törrel egy madár (Crax) került hurokra, melyet a Tejút homályosabb helyén lehet látni; itt is tapasztalhatjuk tehát, hogy egyik képzet a másikat szüli s hogy egymást kölcsönösen támogatják. Van olyan csillagzat is, melyben az indián képzelet halas kosárkát tartó kócsagot vél fölismerni.

Mindezeknél hasonlíthatatlanul nagyobb érdeklődéssel viseltettek a Tejút iránt, melynek világosabb és homályosabb részletei a Napon és Holdon kívül a legtöbb nyersanyagot szolgáltatták az egész mondakialakuláshoz. Míg a csillagok lehetnek magvak, lyukak, cövekek stb., itt már állatalakok is megjelennek, mint a föntebb mondott mutung-tyúk és szohkó-kócsag. Maga a Tejút nem más, mint fatörzsből vájt hatalmas dob, mely a földön fekszik, «mint a Kulisehu melletti harmadik faluban», s a táncünnepegy alkalmával dobolnak rajta; gyökerei délen ágaznak szét! Mindkét műveltségűs, Keri is, Kame is, akiktől a bakairok ünnepi táncaikat tanulták, ifjúkori hőstetteiket — melyekről később még szó lesz — e «szata»-fa közelében vitték

véghez. A zeniten van az a sötét lyuk, melyet csak a legderültebb éjjeleken láthatni, ahonnan a Nap toll-labdáját hordó királykeselyű előbújt. A *Keresztől* keletre lévő csilagtalan hely az a lyuk, melyet Keri és Kame ásott, hogy megleshessék rajta, miképpen égetik el öreganyjukat Merot. A tüzet maguk rakták — ezt ma is lehet látni a *Magalhães* felhő* képeben — míg egy másik, a kis Magalhães felhő, saját vigyázatlanságukból keletkezett. Névszerint Keri a hőse az összes történeteknek, ő fogta a mutungot a törrel, ő ragadta el a keselyűtől a Napot, miközben *tapír*-alakot vett fel, melynek homályos idomait most is világosan meg lehet ismerni a Tejútban. A tapír mellett még egy mondabeli *jaguárt* és *hangyászó medvét* pillanthatunk meg. Nem is kell indiánoknak lennünk, hogy ezeket az állatokat észrevegyük; különösen a tapírt, magam is egészen jól fölismertem.

Hogy a bennszülött odafönt csaknem kivétel nélkül állatokat lát, annak oka ugyanaz, mint azé, hogy idelent is minden lehető dologban azt lát, ami bármily kis jellegével is az állatra emlékeztet; erről nem is tehet, mert hiszen főképpen vadászésszel gondolkozik. Hogy az állatoknak és dolgoknak az égen más formájuk van, mint a nekik megfelelőeknek a földön, egyáltalán nem kerülte el figyelmét. Azok csak alakok. Mert bármely időben csinálták is őket, nem tekintheti olyan mesterműveknek, mint az állatalakra faragott zsámolyokat vagy homokrajzokat, mivel mozognak s a szél, felhők és időjárás felette változó forgatagában vesznek részt, mely önállóan megy végbe, a nélkül hogy valahol egyetlen embert is lehetne látni. Bizonyára *el vannak varázsolva*.

Annál inkább képzelheti azt, mert más úton ugyanazon eredményre jut. Ezek *szükségszerűleg a legrégebb* állatok és dolgok, azok között, amelyek vannak. Mindegyik korábbi nemzedék, bármiként gondolkodott is felőlök, éppen úgy készen látta őket, mint a jelenkor, míg a mai és régebbi tapasztalás szerint a folyók, fák s a földnek minden teremtetett lakója először kicsiny s csak azután lesz nagy. Azonban

* Ejtsd : Magalyaenz.

azt látjuk, hogy összes őseink itt hagytak bennünket s évről-évre itt hagynak azok is, akik meghalnak — *hol lehetnek már most ezek a legöregebb emberek máshol, mint a legöregebb dolgoknál.* A halál nem más, mint elvarázsolás és változás, amiképpen a mérget ivott varázsló is meghal és tetszőleges állatalakká változik. E szerint odafönt találjuk meg az elvarázsolott állapotban lévő legöregebb embereket és dolgokat. *A toll-labda, a keselyű, a jaguár, a tapír tanuskodik a legrégebb varázslók tetteiről.* A teljes logikai végkövetkeztetéshez még csak az tartozna hozzá, hogy minden álmot elvarázsolott állapotnak tekintsen.

Hogy a mondák összekapcsoló szövege — mielőtt még valami elhalványult történeti hagyomány monda-alakító anyagot szolgáltatna — miképpen jön létre, a keselyű és teknősbéka meséjében láttuk. Anyagban nincs hiány, mert a különféle állatok és dolgok, melyeket odafönt látnak, tulajdonságaik szerint sokféle elmés ötlet kitalálására serkentik a bennszülöttet. Így azt mondja a mese, hogy a királykeselyű, mielőtt még Keri elragadta volna tőle a Napot, előbb a Tejút sötét lyukában megjelent s azután az Égen körülrepült vele. A Napot pedig toll-labdának tekintik, mely akkor éri el az égen legnagyobb magasságát, mikor a Tejútban éjjente sötét lyuk tűnik fel; ehhez járul hogy a levegő birodalmában e tájakon a «vörös urubu», vagy a pompásan színezett királykeselyű a legkiválóbb polgár. Ha már ennyi anyag együtt van, akkor csupán kíváncsiskodó kérdésnek kell csak jönnie, hogy a kapcsolat létrejöjjön. A Holddal nem sokat törődtek. «Eleinte együtt volt a Nappal»; Keri és Kame később tollakká vált szét.

A *Perseus* csillagkép öt csillagjáról a következő történetet hallottam: Egyszer az óriás páncélos-állat találkozott Kerivel. Hátán vajfa-gyümölcsöscsel teli kosarat cipelt; megkínálta belőle Kerit és odábbállt. Keri utána kiáltott, ő megállott, még egyszer megkínálta Kerit és ezt mondta: «többet nem adok». Erre Keri megragadta a páncélost, a gyümölcsök szertegurultak s a páncélos beásta magát a földbe. Keri jatoba-gyantából karmokat csinált magának s kikaparta a földből. Ez így ment ötször egymás után s az öt

gödör most az öt csillag. Itt tehát csupán arról van szó, hogy Keri meg a már régebben szereplő páncélos vagy tatu találkozik egymással, s tudjuk továbbá azt is, hogy a csillagokat lyukaknak tartják; ezek után tehát mi sem természetesebb, mint az, hogy azon csillaglyukak egyik csoportját a gyors ásásáról ismert tatu csinálta, mikor üldözője elől menekült. Most már csak a civakodás hiányzott, hogy a menekülés és üldöztetés váltakozását meg lehessen teremteni, meg a «versengés almája», mely célra a legkedvesebb gyümölcsöt választották, amelyik gömbölyű is, vajsárga is. A jatobagyanta szintén borostyán- vagy csillagsárga. Egyszóval, a történet minden nagyobb leleményesség nélkül megszületik olyanformán, hogy az összeköttetés egy természetes ösztönzéstől megadott régi állat s egy, a kutatandó elmének föltűnő, alkalmas csillagcsoport tulajdonságai között helyreállítatik. Neve már most ez lesz: «az óriás páncélos állat kibújik». Csak a kérdést kell fölvetni, a megfejtés nem soká késik. Az egyik nemzedék persze ezt, a másik amazt szolgáltatta hozzá.

Átváltozás. A bakairok természetmagyarázatának nagyobbik fele boszorkányhiedelmen alapul. Nem ismernek fejlődést, hanem csak el- vagy átváltozást. Ez kétféleképpen mehet végbe.

Az *első* olyanformán, hogy egy halottra vagy valamely tárgyra rálehelnek s az ezáltal elevenné válik. A halottnak visszaadják leheletét, a tárgynak pedig egyenesen *adnak* leheletet, tehát életet. Ez a legtermészetesebb élesztési kísérletből keletkezett rálehelés vagy fúvás, meg a modern kuruzsló dohányráfúvása nem cserélendő össze egymással. A gyöngé újszülötteket, kiknek életéért aggódnak, éjjel-nappal szüntelen ráfúvással — de nem dohányval — kezelték. Csak a gyakorlatban olvadt össze a két eljárás egymással. Az orvos dohányzásához — mely, mint láttuk, a legkönnyebb és legkellemesebb formája az elbódítás különféle módjainak — csak később járult hozzá a betegnek füstgomollyal való megfúvása. Alkalmasint rég elfelejtették, hogy a fúvással a leheletet akarták bejuttatni. Halottakat és tárgyakat a mondákban mindig egyszerű, de *szakadatlan* ráfúvással keltenek újra életre.

Ez a kifejezés azonban szigorúbb mérlegeléskor nem mondható találónak, mert a varázsló sokkal többet csinál, mint azt, hogy az élettelen tárgyba «lelket», a halottba pedig «életet» lehel. Ezt a legfontosabb példán láthatjuk, mikor embereket tárgyakból csinálnak és pedig férfiakat nyílveszőkből, asszonyokat mozsártörőkből, de csak azután, mikor a szükséges vesszőket és törőket nádból és fából kifaragták. Bakairok ugyan mindig voltak e földön, de ha megfogyatkoztak, a hős újakat csinált olyanformán, hogy nádból nyílveszőket faragott, azokat a földbe szúrva egyenesre állította és rájuk fűtt. Éppen így készültek a többi törzsek is olyan nádból, amilyent ma is hordanak; az európaiakat persze a puska fájához hasonló fából készítették. Ennek az az alapvető tapasztalás a magyarázata, hogy az egyes törzseket nyílveszőik különböztetik meg egymástól. A nyílvesző továbbá jellegzetes jegye a férfinak. Az asszonyok úgy támadnak, hogy mozsártörőket faragnak s ezeket a mozsarak mellé álogatják; azok, akik jó fából vannak faragva, nyomban munkához látnak, a többiek ellenben lustálkodnak.

A lényeg tehát nem az, hogy a nyílveszőknek vagy törőknek csak «lelket» adnak, hanem az, hogy egész «személyiséget is». Ha a varázsló befejezte munkáját, a férfi nyílveszője, az asszony a törője *mellett* áll. Úgy látszik, maga az elbeszélő sem egészen bizonyos ennek az eseménynek mibenlétében, mert a varázsló, miután a ráfúvást elvégezte, «egy kissé eltávozik» s csak visszajőve találja ott a férfiakat és asszonyokat.

Azt hisszük, ezek az esetek lényegesen különböznek azoktól, mikor a mondákban dolgokat «személyesítenek meg», azaz éppen úgy szerepeltetnek, mint embereket és állatokat. Az Amazonas-monda lepottyánó teknősbékája útjában sziklatömböt lát és rárivall: «takarodj onnan!» A kő engedelmesen eltávozik s a teknős puha földre esik. A kő tehát, mely a parancsot megértette, akár válaszolhatott volna is. Keri összepöröl az Éggel s haragjában embereivel együtt a Földre jön le s azóta laknak itt bakairok. A szelet fölszólítják, hogy döntsön ki egy fát. Itt tehát nem történik ráfúvás

vagy varázs ás. A mesemondó a dolgokat beszélteti, hogy *kifejezze*, hogy azok valamit akarnak vagy nem akarnak, alkalmazkodnak vagy ellenkeznek, s nem szükséges tisztában lennie azzal, hogy nekik ezáltal «lelket» tulajdonít. «Hogyan tudhatott az Ég beszélni?» «Nem tudom, de *akkor* beszélt.» Többet nem lehetett kivenni Antonióból. *Manapság*, ha a mindennapi életben valamely dolog hirtelen kárt tesz, azt mondják, hogy az a gonosz varázsló munkája, míg az állat magamagától cselekszik.

Az átváltozás másik módja az, mikor a varázsló tetszőleges állattá lehet. Hogy ezt miképpen cselekszi, úgy látszik nem tudják. Tulajdonképpen nem lesz állattá, hanem *belebújik az állatba, benne rejtőzködik*, sőt a tapírnak a lábába is belebújhat s innen megragadhatja a keselyűt. Vajjon már most a «lélek» is átvándorol ez alkalommal egyik személyből a másikba? Ilyen alakban ezt a kérdést nem tehetjük föl, mert lélekről a természeti népeknél alig beszélhetünk. Nekem legalább mindig az volt a benyomásom, hogy indiánjaink a lelket illetőleg vagy az árnyékra, vagy a leheletre gondoltak. Legjobban megközelítjük a valóságot, ha a varázslót úgy képzeljük el valamely állatban, mint az indiánt, aki a maga *valóságos emberi vonásaival*, egy *állati jellegű* álarcba bújik bele, mely adott esetben például galambot utánoz s így a benne rejtőzködő, hang és mozdulatok tekintetében teljesen úgy viselkedik, mint valami galamb, mindamellet X. Y. indián marad, aki jóllehet, hogy most madár, a tánc szünetei közben mégis elmehet a kunyhókba, hogy az asszonyoktól enni-innivalót hozzon.

Keri és Kame meg az ősök mondája. A bakairok világfölfogásának alapját az állatokhoz való viszonyuk adja meg. Ezt föltételezve elmondhatjuk, hogy tudományuk és költészetük égi eredetű. A legrégibb bakairok t. i. az Égben laktak; ezt bizonyítja továbbá mindaz, amit a Napról és Holdról tudunk, vagy amit odafönt látunk, a Tejút állatalakjaiban, az Ég csillagtalan részeiben és a világító Magalhães-felhőkben. Érdekes, hogy olyan mondákat, melyek más népeknél nagy számmal vannak s amelyek zivatarokról, viharokról, felhőkről stb. szólanak, indiánjainknál éppenséggel

nem találtunk. Úgy látszik, hogy az időjárásbeli jelenségek mondai földolgozásáig még nem jutottak el. Mindig a csillagászati égi állatok voltak azok, melyekhez *az ősök mondáinak személyei társultak*. A mondaanyag második főforrását a törzs hagyományai szolgáltatják, de ez a két csermely annyira összevegyül egymással, hogy alig lehet megkülönböztetni, mi származott az egyikből és mi a másikkól. A jaguár, mely mögött a hajdankornak valamely szomszédos emberevő törzse rejtőzik, eggyé vált a Tejút jaguárjával, s azonfelül a mondacsinalónak rendelkezésére állanak a jaguár-családnak különböző változatai is, mint testvérek.

Hogy idegen és pedig aruak hatásnak jelentős szerep jutott itt, a Keri és Kame névből következik. Ezek egyáltalán nem karaib szók, hanem a nu-aruak törzsek megnevezései a Holdra és Napra. Esetlegességről szó sem lehet, mert a két név mindig együtt szerepel, akár mint Hold és Nap a nu-aruakoknál, akár mint ikerhősök a bakairi-mondákban. Csakhogy amott *keri* a Holdat, *kame* a Napot jelenti, míg a bakairi-mondában Keri a főszemély, ez képviseli a Napot, Kame meg a Holdat, akinek rendesen az «ostoba» szerepe jut. Úgy látszik, hogy a legenda legrégebbi személyében, Kamusiniban is a *kamu* = Nap szó foglaltatik. Nagyon érdekes körülmény az, hogy *e hagyományokat különös szeretettel az asszonyok származtatják át az utódokra*. Antonio minden legendát az anyjától hallott s azt mondotta, hogy ez így szokásos. Azonkívül folytontartó szétválogatódást is föl kell tételeznünk, mert idők folyamán számos idegen asszony került a bakairi-törzsbe. A legenda szerint Keri a bakairok, Kame az Arinos-melletti törzsek művelődésének hőroza. Az öreg Caetano a Paranatinga mellett tévesen mindkettőt *tulajdonnevek alakjában úgy nevezte meg, ahogyan a bakairok a Napot és Holdat közönségesen hívják, t. i. csisi és nuna*.

Ezzel a két testvérrel lassanként elérkeztünk a teremtmóna másik végéhez, azaz a tulajdonképpeni ősök mondájának, vagy a törzs történetének kezdetéhez. Miután az események az Égben végbementek, Keri és Kame a világra jött, fölnevelkedett s hősi tetteiket végrehajtotta, aminek köszönhető a Napvilág birtoka, az Ég és Föld fölcserélése,

az alvás, a tűz, a folyók: a Paranatinga mellé jönnek, elfoglalják a bakairok régi tanyáját, nyílve szökből különféle törzseket teremtenek, dohányról, mandiokáról s más efféléről gondoskodnak, végre eltávoznak, hogy többé vissza ne térjenek. Hol szűnik meg már most itt a tiszta monda s hol kezdődik a történet? Mert annyit kétségtelennek kell tartanunk, hogy a folyókról, a többi törzsekről, továbbá a természetes növényekről szóló adatokban mégis kell valami ténybeli dolognak lenni. Sőt a kayabitörzs már akkor megjelent, mikor még éjjel uralkodott a Földön, mert Keri még nem hozta el a Napot!

Szeretném, ha erre a kérdésre csak némileg megnyugtató feleletet tudnék is adni. Antonio őseinek a nevét szépapja apjáig, Marinkaraig tudta elsorolni, aki állítólag a Paranatinga mellett lakott; ez egy-egy emberöltőre 30 évet számálva, a XVIII. század közepe előtti időre vezet vissza bennünket. Ha e közlés hitelességét elfogadjuk, akkor a szóbeli hagyományt az öregapja öregapjáig követhetjük visszafelé. Ha még hozzáadunk két emberöltőt, akkor a szavahihetőség legtávolabbi határáig jutunk el. Indiánjaink közül senki sem kételkedik abban, hogy ezekkel az ősökkel abba az időbe értünk el, mikor Keri és Kame a Napot elhozta. Bakairok ugyan már előbb voltak, valamint kayabik is, mielőtt még az Eget elcserélték volna a Földdel! Magam részéről azonban erre azt jegyzem meg, hogy teljesen elégséges, ha azt hisszük, hogy a bakairok addig tanyáztak a Paranatinga mellett, míg a mandiokával és dohánynal megismerkedtek.

Azok a törzsek, melyeket a bakairok szerint Kame teremtett, «*az Arinos-folyó összes népei*».* Törzsek szerint: paressik, apiakák, mundurukúk, suyák (korábban itt laktak), mauék (a Tapajoz-folyó mellett). Keri ellenben a következőket teremtette: bakairokat, mehinakúkat, nahuquákat, bororókat, kayapókat, kayabikat, azaz *az Arinostól keletre és délre lakó törzseket*. Ennek a fölosztásnak semmi köze a nyelvcsoportosításhoz, mert mindkét félen vannak nu-arua és géz nyelvcsaládbeli törzsek, hanem azt

* Lásd az első térképet!

mondjuk, hogy olyan két nagy csoport ez, melyek közül az egyik a bakairok helyzete szerint a nyugati, északnyugati és északi, a másik a keleti, délkeleti és déli törzseket foglalja magában. A két csoport főképviseelője, t. i. a bakairok és paressik lakóhelye valóban úgy fekszik egymáshoz, hogy amazoké keletre esik emezekétől. Ezzel tehát a következő viszonyt nyerjük: 1. Kame, nu-aruaak nyelven annyi, mint «Nap», a bakairoknál azonban másodrendű hős s a Hold ura, a nyugati és északi törzseknek ősapja s 2. Keri, nu-aruaak nyelven annyi, mint «Hold», a bakairoknál az ünnepelt hős s a Nap ura, a keleti és déli törzseknek ősapja.

Az öreg Caetano a Paranatinga mellett azt mondotta, hogy az egyiket Csisinek *vagy* Kerinek, a másikat Nunanak *vagy* Kamenak nevezik. A karaib és aruaak elnevezéseket a Napra és Holdra, mint tulajdonneveket össze-vissza használta. A mondákban Keri az agyafúrt, Kame az ostoba! «Kame — mondotta Antonio — valóságos hülye, aki mindent fordítva csinál, de Keri nem.» Két testvér, a «Nap» és «Hold» volt a hajdan együtt élő nu-aruaak és karaib-törzs ősapja. Magától értetődik már most, hogy *mindkét* törzs a Napot választotta *saját* hősenek, a «Hold»-at pedig a másiknak hagyta. A bakairokhoz került nu-aruaak asszonyok azt mondták, hogy a *mi* Kamenk és a ti Keritek, míg a bakairi férfiak a *mi* Csisink s a ti Nunatok. Így történt azután, hogy a gyermekeket, a mai bakairok őseit, apjuk is, anyjuk is másféppen tanította, nevezetesen úgy, hogy a *Napnak az ura az apák szerint Csisi, az anyák szerint Keri, a Holdnak az ura pedig az apák szerint Nuna, az anyák szerint Kame.* Csisi-Kerit a bakairok és *szomszédaik*, Nuna-Kamet az aruaak és *szomszédaik* találták ki, tehát Kerit a bakairokkal együtt délre és keletre lakó törzsek, Kamet pedig a paressikkal együtt északnyugatra lakó Arinos-mellékiek. Az égtáj alapján való tudatos, elsődleges megkülönböztetésről nem lehet szó. Ez csak másodlagosan, azon a kerülő úton keletkezhetett, hogy Keri már főszemélylé, a *Nap* urává vált; mert miért mondták volna a gyermekek keletnek és Napnak azt, amit az anyák nyugatnak és Holdnak mondtak. A nevek fölcserélése pedig nem félreértésből származott, hanem onnan,

hogy a két testvérös közül mindketten a kiválóbbaktól akar-
ták származásukat levezetni.

Az amerikai mondákban a «műveltséget» a «Világosság Istene» hozza a földre, s ezért sokan azt vélik, hogy ebben valami emlékezés van a keletről való vándorlást, vagy a művelődésnek keleti eredetét illetőleg. Valóban föltűnő, hogy annak haladása már elképzelhetlen régi idők óta nyugatnak tartó irányt vett, de vajjon azok a törzsek, melyek halottait a Nap fölkeltéének irányába fektetik a sírba, hogy az ősökhöz vezető utat megtalálják — mind keletről jöttek mai hazájukba? «Hol lakik Keri?» kérdeztem Antoniot. «Az Égben.» «De melyik irányban?» «Keleten; ott őrizi a Napot; a fazék, amivel éjjente leborítja, ott van a házában.» Részemről semmi okot sem látok arra, hogy a Keri-monda ezen első jelenetét a vándorlás kérdésével keverjem össze. A Nap már Keri előtt megvolt, ő csak pályáját szabályozta. Ha azonban naponta vele együtt jár, akkor vagy keleten, vagy nyugaton *kell* laknia. A bakairok kelet mellett döntöttek s így könnyen jöhettek volna arra a gondolatra, hogy őseik is onnan származtak; de ezt nem állítják. Hogy azonban Keri a Nappal együtt vándorol, azon nincs mit csodálnunk, mert őt csupán a magyarázat kedvéért költötték hozzá a Naphoz, őt, aki a törzs ősapjául s minden műveltségvívmány hőséül szerepel, így hát magától értetődőleg következik, hogy a művelődés hőroza egyszersmind a «Világosság Istene» is.

II. A szövegek.

A következőkben néhány monda tartalmát közöljük. Megértésükhöz Antonio szolgáltatta a szükséges pótlásokat. Az eredeti szövegek rendkívül kurta mondatokból állanak.

Keri és Kema szülei. A legenda első fele az *Egben* játszik. Akkor már idestova mindaz megvolt, amit most a Földön találunk. Tulajdonképpen *teremtésről nincs szó*, csupán azt mesélik el, hogy a két hős, Keri és Kame, hogyan szereztek meg másoktól mindenféle dolgot. Magok a bakairok kezdetől fogva megvoltak, «bár eleinte csak kevesen». Ugyancsak éltek más törzsekhez tartozó emberek is, nevezetesen a

különféle jaguárok és rokonaik, akik sok bakairit megöltek és fölfaltak. Így Kamusini is, akivel a monda kezdődik, egy másik népből való volt».

Kamusini egyszer az erdőben járt tukumpálmalevelet szedni, hogy íjjára húrt csinálhasson, mikor az Oka-jaguárral találkozott. Megrémült tőle s megígérte neki, hogyha nem bántja, *asszonyokat* fog számára teremteni. Először pirosbélű fákat vágott ki; a tuskókat hazavitte, a kukoricatörő mozsárba állogatta, rájuk fújt s egy kisség félrevonult. Amikor aztán visszafordult, csupa férfi volt előtte, akik nyílveszőket faragtak. Leöldöste őket, újra elment s kőbaltájával másik 5—6 fát döntött ki. Ezekkel éppen úgy csinált, mint az előbbiekkal. Belőlük már asszonyok lettek s szorgalmasan törték a kukoricát — mandioka akkor még nem volt — a legutolsó kivételével, aki csak lustálkodott s akit haragjában nyomban agyonütött. A két legidősebbet, Nimagakanirot és Ichoget feleségül adta az Oka-jaguárhoz, aki azokat a maga kunyhójába vitte. Ichoge útközben szerencsétlenül járt, mert buriti-dióért mászott fel egy fára, de lepottyant.

Nimagakaniro két bakairi-ujjcsontot nyelt le, mert ilyen sok volt ám a kunyhóban, mivel Oka ezekből köszörmelte a nyílcsúcsokat, amikkel a bakairokat elejtette, hogy megehesse őket. Ezekről a csontokról teherbe esett. De szegény asszonynak elkövetkezett a végzete, mégpedig saját napa, *Mero* képében, kinek ura ismeretlen ugyan, de Okán (tarka jaguár) kívül még két jaguár fia volt (két jaguárválfaj). *Mero* akkor állított be, mikor Oka vadászni volt; «nem akarta, hogy bakairi fiai szülessenek», mert gyűlölte és irtotta ezt a törzset. Karmaival kivájta Nimagakaniro szemeit s eltávozott. Nimagakaniro meghalt, de az egyik jaguár, urának testvére, föl vágta a hasát, napvilágra hozta Kerit és Kamet. Azután ő és társai darabokra vagdalták Nimagakanirot, megsütötték, megették, a maradékkal pedig Okát kínálták meg, aki azt el is költötte. De mikor az esetet megtudta, roppant haragra lobbant s elindult, hogy Merot megölje, de nem tette, mert ez így szólt hozzá: «én az anyád vagyok». Kerit és Kamet a jaguár nevelte föl, hátán hordozta

s megtanította őket a nyíllal banni. De a gyerekek egyszer csak anyjukat kívánták; a jaguár azonban hallgatott a haláláról, mert szégyelte, hogy ő is evett a húsból. Öreganyjuk, akinek *Evaki* volt a neve s aki a bakairok törzséhez tartozott, mégis elmesélte nekik Mero gonosztettét. Keri és Kame erre fölkeresték s agyoncsapták, jöllehet ezzel a megszólítással fogadta őket: «óh, én unokáim!»

«Az átkozott Merót — Antonio szíve mélyéből gyűlölte — nem földbe temették, hanem *elégették*.» A tüzet még most is láthatni a nagy Magalhães-felhőben. Ebben az időben Kerinek és Kamenak még *nem volt emberi alakja*. Kame közel talált menni a máglyához s meggyulladt. Megégett, meghalt. Keri rálehelte, orrot, kezét, lábat csinált neki, mint az embereknek. De Keri is meggyulladt (a *kis* Magalhães-felhőben látni Kerit és Kamet), megégett, meghalt, de Kame föltámasztotta s emberi alakot adott neki.

Most már hozzáláthattak tevékenységükhöz a mai nemzedék boldogulására. Milyen formája volt Kamusini-nak, Meronak és Okának? «Hiszen Oka a tarka jaguár?» «Ügy van.» «Hát aztán nyíllal lödözött?» «Igen, akkor azzal.» «Agyonlőtte a bakairokat és fölfalta őket.» Mero olyanforma volt, mint két erdei tyúkféle, a joho és makuku. De akkora karmai voltak, mint egy hüvelykujj. «Tehát a jaguár anyja madár volt?» «Ügy van, *s még ma is azt tartják, hogy a jaguár nem eszik johot és makukut.*»

Íme itt ismét típusos indián fölfogással találkozunk a jaguár nemzetség s az erdei tyúknemzetség rokoni viszonyának megállapításában.

Kamusini személyét illetőleg, még nagyobb mértékben van szükségünk képzelőerőnkre. «Ennek fekete bőre van, kissé szőrös, és fonalat fon, mint a pók.» «A pókok minden évben júliusban jönnek hozzánk s akkor gyermekeik lesznek; augusztusban és szeptemberben, mikor az eső jön, fonalat eresztenek, az *Egbe* mennek, a fonál pedig a földre ereszkedik. Kamusini olyan, mint ezek a pókok.»

Kerinek és Kamenak most már emberi alakja van. Anyjuk haláláért nevelőapjukon is bosszút akarnak állni. De visszariadnak s azt szeretnék, ha azt mások végeznék el

helyettök. Megkérlik a jaguárt, csináljon nekik nyílveesszőket; ezeket körbe állogatják s rájuk fújnak. «Nyomban megjelennek» a kayabik, a bakairok szomszédjai, akikkel régebben békében éltek, de a kőbalták és asszonyok miatt halálos ellenségekké váltak. Ezek a nyílveesszők, melyeket a jaguár Kerinek és Kamenak csinált s melyekhez ők a kayabikat hozzávarázsolták, a buriti-levelek nyeléből készültek, mert Keri és Kame akkor még gyermek volt, tehát gyereknyilakra volt szükségük. Keri a kayabikat hívta, hogy löjjék le Okát, ezek azonban nem találták el. Most Keri maga lőtt, a nyíl térdébe repült, «a jaguár a vízbe zuhant és elpusztult». A monda egyszerűen azt feleli: «erre megölték atyjukat».

A Nap. Keri és Kame azt a megbízatást kapták nagynénjüktől, hogy hozzák el a Napot, mely a vörös urubu vagy királykeselyű birtokában volt. Amit idáig elmondottunk, éjjel történt, hacsak a keselyű időnként meg nem jelent a Nappal. Az Ég tetején van egy fekete lyuk; az az urubué. Ebbe a lyukba, mivel sötét éjszaka volt, belezuhant a tapír, amelyiket a Tejútban láthatni. Keri meglátta a tapírt s belebújt az első lábába. Kame meg egy kis madárba — olyan, mint a bemtevi — bújt bele s egy ágra ült, hogy Kerit, aki semmit sem láthatott, mindenről értesítse. A vörös keselyű fölfedte a Napot, világos lett s így meglátta a tapírt. Erre az egész urubu-nemzetség nekiesett a tapírnak. Köteleket kerítettek, kiráncigálták a gödörből s fel akarták tagolni. Ekkor Kame megszólalt az ágon, «neng, neng, neng». Keri rálehel a tapírra s a keselyűk nem tudták csőreikkel fölbontani. Segítségül hívták a vörös keselyűt; el is jött, Kame meg elhallgatott az ágon. A vörös keselyű belevágta csőrét a tapírba, de Keri éppen a pillanatban megragadta s olyan erősen szorította, majdhogy meg nem halt. Csak akkor akarta eleresztetni, ha a Napot odaadja. A vörös keselyű ekkor elküldte testvérét, a fehér keselyűt, hogy hozza el a Napot. Ez elhozta a *hajnali pirosságot*. «Jól van ez így?» kérdezte Kame Keritől. «Nem! Nem a hajnali pirosságot!», válaszolt Keri. A fehér urubu ekkor a Holdat hozta el. «Jól van ez így?» kérte Kame. «Dehogy is van!», felelt Keri. Azután a Napot hozta el a fehér urubu s Kame kérdezte:

«Jól van most?» «Most már jól van!», felelt neki Keri. Erre szabadon eresztette a vörös urubut, aki nagyon haragudott.

«Akkoriban a Hold *japu*-tollakból, a Nap *tukán* és *vörös ara*-tollakból, a hajnali pirosság *tukán*-tollakból volt. Így tudták ezt a régiek. Ha most másképpen van, — amint mondjátok — arról én nem tudok semmit s más se tudja. Akkor bizonyára ráfújtak, hogy a tollak tűzzé legyenek.»

Keri most már azon törte a fejét, mit csináljon a Nappal és Holddal. Mindig világos volt. Nagynénje, Evaki sem tudott neki tanácsot adni. Végre is egy nagy fazekat csinált s azt ráborította. Most már sötét lett. A Holdat adaadta Kamenak. Ha a fazekat fölemelte, nappal lett.

Az alvás s a buriti-függőágy. Keri és Kame szerettek volna már egyszer aludni, de nem tudtak. Elmentek hát Evakihoz, az kioktatta őket, honnan hozzák el az alvást. Ennek *po*, a gyík volt a gazdája. A gyík nagyon szívesen fogadta s így üdvözölte őket: «óh én unokáim!» Ott maradtak nála, belefeküdtek a buriti-pálma függőágyba s elaludtak. Mikor felébredtek, egészen megkönnyebbültek. Másnap elköszöntek s magukkal vitték a nekik ajándékozott függőágyat.* Alig mentek egy keveset, próbát akartak tenni az alvással. De hiába gyötörték magukat. Visszamentek hát a gyíkhöz, megragadták s kihúzták a szemehéját. Jó nagy darabot vittek el belőle s a gyík bizony nagyon haragudott. Most már volt szemhéjuk s tudtak aludni is.**

A tűz. Evaki megparancsolta Kerinek és Kamenak, hogy szerezzék meg a tüzet. Ennek gazdája a csalitlakó róka volt. Szemében hordozta s onnan csiholta ki, valahányszor tüzet akart gyújtani. A róka, mely rákokat is szokott fogni, éppen varsákat rakott a vízbe. Keri és Kame följárták a varsákat s bennük egy halat meg egy csigát leltek. Keri a halba, Kame a csigába bújt bele. «Mindketten jól elrejtőztek.» Jön ám egyszer a róka danolva, hogy majd tüzet csinál. Meggyújtja, megnézi, mi van a varsákban, kiszedi a halat és csigát s meg

* Mielőtt még a függőágyat megismerték, fáknak dölve, állva aludtak az emberek — a mese szerint. A függőágy előnye éppen abban van, hogy mindenféle csúszómászó féregtől megóvja a pihenőt.

** Némely gyíkfajnak nincs szemehéja.

akarja sütni. Ám ők vizet öntöttek a tűzre. A róka mérgében megragadja a csigát, ez azonban a vízbe szökik, újra vizet hoz s a tűzre önti, úgy hogy az majdnem elalszik. A róka ismét megragadja, szét akarja zúzni, de a csiga kisiklik körmei közül. Ez már több volt az elégnél, a róka megdühösödött s elfutott. Keri és Kame ekkor föllesztette a tüzet s elvitte Evakinek.

A folyók. Evaki elküldte a két fiút, hogy hozzák el neki a vizet. Három napig mendegéltek. Három fazekat találtak, melyek a vízikígyóé voltak. A fazekakban víz állt, kettőben jó, egyben rossz, hogy aki ivott belőle, menten meghalt tőle. Ezt a harmadikat nem bántották, mert jó vizet akartak. A két edényt földhöz csapták; az egyikből a *Paranatinga*, a másikkból a *Ronuro-Kulisehu* folyó támadt. Keri amaszt, Kame ezt vette birtokába. Mindkét folyó tovább folyt s mindkét ifjú a magáé után futott, folytonosan átkiabálva egymásnak, hogy el ne szakadjanak. Kame egyszer csak elhallgatott. Keri kiabált, de feleletet nem kapott. Ekkor megállította a Paranatingát s elment a Ronurohoz. Az ostoba Kame a legrosszabb folyót választotta ki magának, nem tudott vele elkészülni, a víz megnőtt s Kame beléfult. Egy hatalmas jahu-hal bekapta szegényt. Keri odaér, látja, hogy a Ronuro pihen, Kame meg eltűnt. Nyomban halászni kezdett; fogott is három halat s ezek közül egy föl volt fúvódva. Fölnyitja s meglátja Kamet halva. A holttestet nagy, zöld levelekre fekteti s rájuk fúj. Kame tüstént talpra áll s így szól: «ejh, de jól aludtam!» «Dehogy is aludtál, egy jahu falt föl téged!» A Ronuroval most már semmit sem akartak kezdeni; Keri egy kácsát hívott oda s megparancsolta neki, hogy a vizet vigye magával. A kácsa csakugyan tovább vezette a folyót, a két fiú pedig Keri Paranatingájához ment, mely türelmesen várakozott. «Ez a mi vizünk!» — mondotta Keri. — «Ezt visszük magunkkal!»

Három napig futottak utána völgy mentén. A Paranatinga vízeséséhez jutottak, de akkor még nem volt ott más, csak száraz szikla. Most oda vitték a vizet a vízeséshez s a túlsó oldalon megállították. Mivel pedig maguk itt maradtak, Keri kácsákat és galambokat hozatott, meg más

madarakat is s azok vették magukhoz s vezették tovább a vizet.

Ház, halfogás, ünnepi táncok, törzsek. A vízesésnél lakott tudniillik *Tumehi* vagy *Tumeng*, Keri egyik öregapja. Ez Evakinak az ura volt; igazában egy feketés-szürke ruhájú szárnyas egér. *Tumehi* vagy *tumeng* csak melléknév, illetve *jelző*, mert igazi neve *Szemimo*. Mielőtt a víz idejött, a vízesés volt az ő *kőháza*. Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a szárnyas egér építette azt a kőszakadékot s ebben tanyázott, mert hisz mai nap is abban lakik.

Keri és Kame megkérte, hogy nekik is csináljon egy-egy *kőházat*. Ő azután *úgy teremtett magának köveket*, hogy ráfújt a *termitákra*.

De még mást is tanultak *Tumehitől*. Az ezmester öreg megmutatta nekik, hogyan kell varsát csinálni, halat fogni, sütőrostélyt készíteni s a halat megsütni.

Keri és Kame most már emberré lett, *mindent megszerztek, amire csak szükségük volt*: Napot, Holdat, függőágyat és alvást, tüzet, a legjobb folyót halaival együtt, házat, sütőrostélyt. Életüknek az Égben kellett kezdődnie s az odáig tartott, amikor a tulajdonképpen *«törzsi történet»* kezdődik a bakairok legrégibb lakóhelyénél, a *Paranatinga* vízesésénél.

A bakairok együtt laktak Kerivel: Keri háza a vízesés keleti oldalán feküdt. Ketten összefogva a *Paranatinga* nyugati oldalán egy dombot raktak, ahonnan messze el lehetett látni.

Kame először is *ünnepi kunyhót* épített s egy *furulyát* faragott. Meghívta Kerit és embereit. A furulya hangjára dobogva, kezüket tempósan lengetve mindnyájan táncolni kezdtek, a lakóházaktól a furulyaházig és vissza. Kame ételt, italt adott vendégeinek. *Ezek pedig ennek fejében nyilakkal és gyapotfonalakkal kedveskedtek.*

Keri is meghívta a maga embereit táncmulatságra; majd pálmalevélből táncruhákat csináltak maguknak, rázták a *csörgettyűt* s fújták a furulyát. Keri most már Kamet és embereit is meghívta. Sokan jöttek; *Keri* volt az *imeo*-tánc gazdája s két nap s két éjjel táncoltak egyvégtében.

De az emberek miatt viszály támadt a testvérek között. Keri sok *bakairit* faragott az uba-nádból, de Kame egyet sem. Keri szemére hányta lustaságát; civakodtak s Kame, a gyöngébbik, végül elmenekült. Délkeletnek ment, egy dombot hányt a Kolibri-folyó mellett s ő is teremtetett néhány indián törzset, s az *apiakákat*, *paressiket* és *guanákat*.

Keri fölhágott a maga dombjára a Paranatinga mellett s meglátta a füstöt a távolban. Elment Kamehoz s ott sok-sok embert talált. Hevesen rátámadt: «Miért csináltál ennyi embert?» Ismét összevesztek s a vége az lett, hogy Kame otthagya az övét s elment Kerivel a Paranatingához. De az emberek miatt újra kitört köztük a veszekedés; Kame újra útnak eredt, de most már az Arinos folyóhoz. Keri nemso-kára megint fölkereste s visszahozta a vízeséshez. Úgy látszik, ez a civakodás és elvonulás csak arra való, hogy meglegyen a lehetősége annak, hogy mindegyikük annyiféle s oly távoleső törzset csinálhasson. Keri végül a következőket teremtetette: *bakairokat*, *kayabikat*, *bororókat*, *nahuquákat*, *mehinakúkat*. Kame pedig: *apiakákat*, *paressiket*, *guanákat*, *nauékat*, *suyákat*, *mundurukúkat*. Minden törzs nyílve szónádból készült; az európaiak persze olyan fából, amilyenből a puska agya van. Keri a puskát először a bakairoknak adta, de mivel azok nem tudtak vele bánni, ijedeztek is tőle, tehát átadta a karaiboknak.

Búcsú Keritől és Kametől. Keri és Kame ismét elhagyta a Paranatingát s Keri az ott maradt bakairok főnökének *Arimotot* tette meg. Arimoto is itt született. Ez a főnök azonban visszaélt az állásával és sok bakairit megölt. «Ő maga talán nem volt bakairi?» — kérdeztem. «Alkalmasint, csakhogy alávaló, gonosz ember volt; ha jó lett volna, utódai még most is főnökei volnának a bakairoknak.» Keri és Kame ez alkalommal a *Kulisehu* mellé ment. A bakairok pedig fölkeresték őket s panaszkodtak Arimotora. Keri és Kame nyomban visszatértek s megölték a hűtlent, ámbár ez hevesen védelmezte magát s ő akarta Kerit megölni.

Ezzel végére jutottunk Keri és Kame tevékenységének, amennyire arról a főlegenda tudósít. Nagymennyiségű halat hagytak hátra a bakairoknak, fölhágtak egy dombra, on-

nan még egyszer lekiáltoztak a bakairoknak, azután elmentek, senki sem tudja, az ősök se tudták, hova lettek, ma sem tudni semmi biztosat, hol lehetnek.

Antonio szorosan a monda szövegéhez tartotta magát, amint azt anyjától hallotta. Csakhogy egy más dologgal kapcsolatban azt állította, hogy Keri az Égben lakik, kunyhója ott van, ahol a Nap fölkel. «Keri tehát az «Isten», akiről nektek a portugallok beszéltek?» «Nem bizony! az más, arról mi semmit sem tudunk. Keri a bakairok öregapja.»

Dohány és gyapot. Az összefüggő legendán kívül, melynek tartalmát idáig elmeséltük, alkalmilag még más tetteiről is beszélnek Kerinek. Így ő volt az, aki a gyógyításhoz használt dohányt elragadta a *szavaritól*. Szavari nem akarta odaadni, mert az a dohány nagyon jó. Keri mégis elvette tőle a magjait s a bakairoknak adta. Ha ebből a dohányból szivart sodor az ember s a füstjét valakire ráfújja, az illető meghal, ha azonban mások ismét rálehelnek, a halott föltámad. A *gyapot* s a belőle font *függőágy* is szavaritól származik. Hogy honnan kapta őket, nem tudni. A szavari nagyon ritka állat s társaságban él a Paranatingától délre. Ez a bozotos mezőségek állata, valamivel kisebb és hegyesebb orrmánya van, mint a vele rokon irarának (nyesthez hasonlít), fákra mászik s nappal az odvakban szunyókál; vannak feketék és fehéresek. A leírás teljességgel ráillik a sodrófarkú medvére, mely egész Északi-Braziliában el van terjedve.

Szavari birtokában volt a szívni való dohány is. A bakairok ezt a *karacoto*-tól, a halak urától kapták, egy nagy haltól, mely a Kulisehuban, de nem a Paranatingában él. Az első bakairi faluban ettünk is ilyen karacotot. Ez a hal a «dohányfolyó»-ban lakott. Hogy honnan szerezte a dohányt, nem tudhatni, a bakairoknak azonban adott, ha házában meglátogatták. Tisztán fölismerhető itt, hogy az állatok földrajzi ismertetőjegyekül használtatnak.

Mandioka; őzagancs. Keri a mandiokát az őztől kapta. De előbb tudnunk kell, hogy ő miképpen szerezte meg. Ez korábban a bagadú-halé volt, mely a «kalácsfolyó»-ban lakott. «Ez a folyó *keletre* esett.» Az őz a következőképpen jutott a mandiokához:

Megszomjazott s fölkereste a vizet. A partra vetve találta a bagadút, amint fuldokolva levegőért kapkodott. Így szólt az őzhöz: «Vigyél innen! Fonj egy hánchurkot, hogy elvihess.» Az őz meg is fonta a hurkot, megragadta a halat hátánál fogva s a folyópart lejtőjére vitte. «Szeretnék itt egy kicsit pihenni» — mondta az őz, mert félt a folyó fenekére menni. De a bagadúnak nem volt hozzá kedve. Így beszélgetve leszállottak s belementek a vízbe. Az őz pompásan érezte magát a hullámokban. A bagadú magával vitte a házába. Mikor megérkeztek, a bagadú mandiokalisztból süített tésztával kínálta meg az őzet. Aztán megmutatta neki mandioka-ültetvényét is. Mikor ezt meglátták, néhány ágat letörtek és összekötözték. Innen hazamentek. «Holnap már elmegyek» —mondotta az őz, de ezen éjjel még ott hált a bagadú házában. Másnap reggel ezt mondta a bagadú: «vigyél magaddal mandioka-ágakat, irtsd ki a fákat az erdőben s ültesd el». «Ha jól el vannak ültetve, nemsokára neked is lesz mandiokád.» «Szerencsés utat!» — mondta a bagadú az őznek. Kiszállott a vízből. Az ágakat rakásra hányta a víz partján s csak késő estére került haza. Nemsokára azután fiával együtt visszatért s a lerakott ágakat hazavitték. Egy kicsit pihentek, azután fákat döntögettek ki a mezőségen. (Nagy ostobaság a bakairok szerint; jóízűt kacagtak rajta.) De a mandioka nem tenyész a mezőségen. Azért hát az erdőben vágták ki a fákat. Tüzet raktak, a kidöntött fákat elégették s ültetni kezdtek.

Így lett az őz a mandioka gazdája. Keri találkozott vele s szeretett volna belőle. Mert Keri tésztája eddig csak abból a vörös földből készült, ami a vízesésnél található. Ezen aztán összepöröltek. Az őz nem akarta a mandiokát odaadni. Keri erre indulatos lett, megragadta az őz nyakát, s ráfűjt; erre az őznek tüstént *agancsa* nőtt. Keri ezen jóízűt kacagott s fölkiáltott: «így néz ki a mandioka gazdája!»; elvette tőle a mandiokát s odaajándékozta a bakairi asszonyoknak s megmutatta nekik, amint *az őztől eltanulta*, mit kell csinálniuk vele, hogy a gumókban lévő méregtől el ne pusztuljanak. «*Az őznek pedig azóta agancsa van, leveleket eszik s az ágról is lehántja a kérget*».

Mivel pedig leveleket és kérget eszik s azok nem ártanak neki, az őznek tulajdonították azt a képességet, hogy a mérget el tudja távolítani a mandioka gumóiból. Antonio teljességgel meg volt arról győződve, hogy az őz a mandioka kezelését pontosan ismerte s arra Keri is megtanította. A bakairi asszonyokat pedig Keri oktatta ki rá.

Keri és a csalitlakó róka vadászaton. Keri találkozott öregapjával, a csalitlakó rókával s vele együtt vadászni ment. A füvet a róka, mint a tűznek ura, körben fölgyújtotta. Ami állat ezen belül esik, egy szálig odavész majd. Az ostoba Kame meg éppen akkor egy egerbe bújta bele. «Keri erről mit sem tudott; azt gondolta, hogy Kame kívül maradt.» A tűz megszűntével mindketten körülcserkészttek, hogy zsákmányt találjanak. Keri semmit sem lelt. A róka is csupán egy megsült egeret, amit be is kapott. Aztán újra összetalálkoztak. «Öregapó, miféle sültet ettél?» «Csak egy egérkét ettem meg.» Észbekapott erre Keri, hogy a róka a testvérét nyelte le s egy érdekes módot eszel ki, hogy visszaszerezhesse, a nélkül hogy a rókát meg kellene ölni. «Gyerünk egyet futni, nagyapó.» «Jól van, fiam.» Futottak egy darabot. Aztán megállottak. Mikor a róka megállt, hányni kezdett. A hányás után nagy sietve elügetett. Keri odament. Meglátta az egércsontokat s összegyűjtötte. Azután rájuk lehelt. Kis vártatva föltámadt Kame. «Ejnye, de jól aludtam» — mondja. «Az ám! dehogy is aludtál. A róka falt föl téged.»

Ezenfelül vannak még olyan állatmesék, melyeknek semmi közük sincs Kerihez és Kamehoz. Ilyen például a jaguárról és hangyászó medvéről szóló mese, mely az okos és ostoba közötti különbséget példázza elég naturalisztikus modorban.*

* Helyszűke miatt nem közöljük. Lásd Uránia 1907.-i évf.-ban. Mithologiai kapcsolatok az ó- és újvilág között, Bátky Zsigmondtól.

XIV. FEJEZET.

A bororókhhoz.

Megérkezésünk alkalmával Cuyabában a lakosság érdeklődését a «coroado»-k* foglalták le. Miután legmegátalkodottabb ellenségei voltak a Rio Cuyabá és Saõ Lourenço folyó vidékén a rendkívül gyér falusi lakosságnak, végre hosszas fáradozás után sikerült őket megbékéltetni s a Lourenço folyó mellé két katonai telepre költöztetni.

1875—1880-ban 43 házat pusztítottak el s 204 személyt öltek meg ezek az indiánok. Hogy hány indián esett el, nem tudni. Antonio José Duarte hadnagy, az akkori kormányzó rendeletére, aki különben kormányzósága előtt és után a matematika tanára volt Rio de Janeiroban, büntető expedíciót vezetett ellenük s okos magatartással sikerült eredményt elérnie. Az elfogott asszonyokat gazdagon megajándékozván, visszaszabcsátotta a törzshöz s még többet ígért a meghódoló férfiaknak. Végre létrejött a béke. A következő év januáriusában 400 indiánt hozott magával Cuyabába. Érdekes volt ezek viselkedése a város utcáin. A cuyabáiak legjobban a gyerekeknek örültek, akik túlságosan durcásan viselkedtek, amiért apró jaguárokhoz hasonlították őket; az asszonyok fölkapaszkodtak a kertek kőfalaira s fölmásztak a gyümölcsfákra.

A tartomány lidércnyomástól szabadult meg. A megbékélt indiánok számát szokás szerint túl magasra taksálták. Mintegy 10,000 lélekről beszéltek, akiket képzeletben már láttak mandiokát ültetni s a cukormalmokban dolgozni. Két telepet jelöltek ki számukra, *Thereza Christina*-t és *Izabel*-t. Az elnök az indián gyermekek nevelése céljából egy intézetet

* Félvad indián törzsek.

is alapított, amit a növendékek persze egyáltalán nem kerestek föl.

A püspök az egész társaságot ünnepélyesen megkeresztelte. A keresztszülői tisztet az új elnök és felesége fogadta el; első főnökük *Moguyokuri*, — hatalmas, ölesnél magasabb indián — a keresztségben az «Alvaro» nevet kapta. Keresztény volta természetesen csak annyiból állott, hogy új nevére néhány napig még emlékezett.

Azokat a gazságokat azonban, melyeket indiánjaink rovására irtak, nem mind ők követték el. Részben összekeverestették őket a *kayapók*-kal, kik Cuyabától északkeletre rabolgattak. Azt senki sem tudta Cuyabában, hogy ezek a félelmetes indiánok nem mások, mint ugyanazon bororóknak törzstestvérei, akik a *Paraguay folyó jobboldalán* már régebb idő óta szegényes viszonyok között békés állapotban élnek, sőt testvérei azoknak a bororóknak, akik Cuyabá alapítójával már a XVIII. században szövetségre léptek.

Ugyancsak meglepődtem, mikor az egyik coroadótól, «Atahualpa»-tól azt hallottam, hogy ők *bororók*-nak nevezik magukat. Coroadok vagy «megnyírottak» névvel t. i. több braziliai törzset is illettek, melyek származásra, nyelvre, lakóhelyre egyaránt különböztek egymástól.

Azt a kedvező alkalmat, hogy egy fiatal braziliai indiántelepet megismerhessünk, nem akartuk elszalasztani. Vezetőnkül maga Duarte hadnagy ajánlkozott, aki éppen Cuyabában időzött.

Örömömre szolgálna, ha erről a kísérleti telepről, melynek hivatása lenne a tartományban olyannyira hiányzó munkásanyag nevelése, valami biztatót tudnék jelenteni. Az általános tapasztalat sajnos az, hogy az indián, a tiszt, a szállító, mindegyik a maga módjára meg akar tollasodni. A kormány minden eszközt rendelkezésre bocsát, de az eredmény csupán az, hogy az ellenségeskedés, melyben mindkét fél hibás, megszűnik. Kereszténység, munkaszeretetre való nevelés s az ifjúság oktatása, mind a papiroson marad. Azt az összeget, amit az indiánokra költenek, vaskos tudatlanságból úgy használják föl, hogy ennek a pompás emberanyagnak egész biztosan tönkre kell mennie.

São Lourenço felé. Bororókkal elsőízben tehát Cuyabában találkoztunk. Mezítláb jártak, de egyébként polgári módra öltözködtek. Nyakukban zsinegen névjegynyi nagyságú zöld kartonlapot hordtak, melyeken új nevük: «Montezuma», «José Domingo» stb. díszelgett. Szegény José Domingo erősen köhögött, azt mondják, meghűlt a keresztelés alkalmával. Új gúnyájukkal azonban nem tudtak megbarátkozni; alig hogy hátuk mögött hagyták a várost, mindenüket levetették, összecsomagolták s csak a zöld kártyákat őrizték meg néhány napig. Szép szál legények voltak. Nagy gyönyörűségük telt a város látnivalóiban, ahol gyerekek módjára kezelték őket, csak hogy az édességek helyett alkoholtartalmú italokat adtak nekik. Szállásunkon örökké inni, enni, aludni vagy fésülni akartak.

Március hónapban indultunk útnak Thereza Christina fölkeresésére. Antonio, Carlos és Pedro jöttek velünk. Öszvéreink ismét följavultak, úgy hogy újra lovagolhattunk rajtuk.

Első célunk volt a 70-es években a bororók ellen épített katonai telep elérése. Ez egy heti lovaglásba került. Másnap már Thereza Christinában voltunk, mely a 127 m széles *São Lourenço* jobbpartján fekszik.

A néhány méter magas parton kiterjedt erdőirtás, a száraz kóróval benőtt szabad térségen egypár megmaradt hatalmas, lecsonkolt fatörzs, itt-ott heverő gerendák, szét-szórva alacsony, négyszögletes vagy téglányalakú, pálmalevéllel födött, ütött-kopott, ízléstelen kunyhó, három oldalról erdővel körülfogva, a negyediken pedig az impozáns, széles folyóval beszegve, a túlsó oldalon üde erdővonulat — ez volt Thereza Christina.

Duarte helyettese nagyon szívesen fogadott bennünket. Rajta kívül még egy altiszt, a bororó-ifjúság tanítója volt a telepen. Ezenfelül egy másik tiszthelyettes, egy gyógyszerész s egy felügyelő egészítette ki az intelligens elemet. Ránk nézve legfontosabb személyiség volt a fiatal *Clemente*, aki 13 évig élt a bororók fogságában. Atyja a *São Lourenço* egyik mellékfolyócskája melletti telepen lakott. 1873-ban e telepről a bororók öt gyereket leptek meg fürdés közben;

kettőt megöltek, egy megmenekült, Clementet és testvérét pedig elhurcolták. Maga mesélte el, hogy kezeit úgy kötözték arcára, hogy semmit se láthatott s öt napig hátukon cipelve vitték falujokba. Öccse nemsokára meghalt, őt 1886-ban szolgáltatták ki, de *ez idő alatt maga is bororóvá vedlett*. Nemcsak hogy úgy öltözködött mint ők, hanem anyanyelvét is teljesen elfeledte s egész gondolkodásmódjában indiánná alakult át. Később ismét megtanult annyit portugallul, hogy használható tolmácsnak bizonyult.

A telep főépülete hosszú, keskeny pajtaféle volt, egy csomó földes szobával, agyaggal tapasztott fafalakkal, alacsony szalmás tetővel. Ebben laktak a tisztek. A katonák apró kunyhókban tanyáztak, ezek körül pedig a házas indiánok kunyhói feküdtek; ágrólszakadt, nyomorúságos kalibák.

Középen szabad térség maradt, itt emelkedett a «nagy kunyhó», vagy az indiánok «baito»-ja. Semmivel sem volt különb többi társánál. Ebben foglalatostkodtak és háltak a *nőtlen indiánok*, ez volt az ünnepegeknek, a vadászénekeknek és táncoknak, haláleset alkalmával a sirató énekeknek s a tanácskozásoknak színtere. A kunyhók közvetlen az erdőig értek, melyből csak kis darabot irtottak ki az ültetvény számára. Házi állatok közül a telepen magán mindössze néhány kutyát és tyúkot láttunk a katonáknál, s egypár vörös arát és keselyűt az indiánoknál. A szarvasmarhák az öszvérekkel együtt teljesen szabadon bitangoltak a mezőn.

Összesen mintegy 50 brazilai s 300 indián élt a telepen, tehát korántsem 10,000.

A bororókról szerzett első benyomásunk lényegesen más volt, mint az, melyet a rendes és szorgalmas xingui indiánokról szereztünk. Természetes környezetükből kiszakított, pálinkához szoktatott, fegyelmezetlen, lerongyolódott, lusta népség. Azt hitték, hogy a bororókat majd rendszeres földművelésre lehet fogni! Valósággal úgy állt a dolog, hogy örülhettek a tisztek, ha sikerült nekik a katonák megművelte ültetvényeket tőlük megőrizni. Mihelyest baltákkal fölszerelték őket, nekiestek az ízletes gyümölcsű vajfáknak s kivagdosták, hogy ne kelljen rájuk felkapasz-

kodniok. A katonáknak szép cukornád-ültetvényük is volt. E mellé állandóan őrt kellett állítani, hogy el ne pusztítsák. De az indiánok ennek is kimódolták az ellenszerét. Éjjelenként látogattak el az ültetvénybe s hogy zajt ne csapjanak, nem törték le a szárazakat, hanem szépen lehasaltak, a szarat a tövénél átharapták s úgy szürcsölték ki az édes nedvet. A mandioka ültetvényt teljesen földúlták; az asszonyok, akik hozzá voltak szokva az erdei gyökerek kiásásához, kiszaggatták az alig méternyi magas bokrokat s az éretlen gumókat kivájták a földből.

A következőkben egypár jelenetet mondunk el azokból, melyek a kolónián mindennaposak.

Egyik délelőtt néhány fehérnép valami mandiokaügy miatt keményen összepörölt. Csakhamar öltre mentek s az egész telep fölséges mulatságára olyan parázs verekedést csaptak, amilyen csak indián asszonyoktól telik ki. Az is mindennapos dolog, hogy valamelyik főnök többet talált bevenni a pálinkából s ittás állapotban csúnya patáliát csinál.

Allati marakodás közben történik meg a mindennapi húskiosztás is. Hetenként két ökröt — az indiánok *tapíra*-nak mondják, a tapír után — vágnak le. A szétvagdalt hús- és csontdarabokat a ház elé kiterített ökörbőrre hányják garmadába. Férfiak, asszonyok, felnőtt gyerekek állják körül, s mikor az altiszt megadja a jelet, éhes farkascorda módjára rohanják meg egymás hegyén-hátán keresztül a hústömeget. Az indiánt ezzel olyan állapotba szorítják vissza, melyet vadászó élete alatt, beláthatatlan idővel ezelőtt meghaladott.

Esténként legalább négy-öt kunyhóból szakadatlan panaszos vonítás hallatszik. Asszonyok üvöltenek így, akiknek férje néhány napra vadászni ment. *Bábela, bábela bá ... baba éé.* Éjjélig is hallani ezt a panaszos éneket; alig tudunk tőle aludni. A jajgatásnak határozott célja van. Az asszonyok azt állítják, hogy ha utána lefeküsznek, másnap reggel megtudják, mikor jön haza a férjük. Most annál nagyobb hévvel buzgólkodnak, mert egyik távollevő indiánnak *Coqueiro*-nak (kókuszpálma) felesége éppen meg-

halt. A kunyhóban kiterítették a halott vörös lepedőjét, fazekat s két kagylókanalat tettek mellé, a kuruzslók pedig hosszú panaszos énekbe fogtak, míg a gyászoló asszonyok a háttérben kuporogtak.

A halotti ünnep — melyről később szólunk — husvét hétfőre esett. Alig hallgatott el a jajgatás s éppen csak-hogy eltakarították a halottat, új izgalom támadt a telepen. Az a hír futott szanaszét, hogy két kayapót, tehát halálos ellenséget láttak az erdőben. Az indiánok még aznap este menekülni akartak s csak akkor nyugódtak meg némileg, mikor a fellármázott katonaörség az erdő gyanús szögletébe néhányszor belélt.

De még másnap és harmadnap éjjel is mindenki talpon volt. Indiánjaink meghívtak bennünket a gyűlésükre, melynek az volt a célja, hogy zenével-táncsal bátorságot öntsenek magukba az átkozott kayapókon veendő győzelemhez. Kezdetben helyben állva táncoltunk, míg a középben egy öreg főnök dühösen rázta a lopótök-csörgettyűt. Kezünket szánk elé tartva, tompa *u, u* ... hangokat bögtünk. Mivel pedig láttuk, hogy bororóink ezzel nekibátorodnak, alaposan kivettük részünket az ordításból. A pislogó tűz körül járt tánc félóráig tartott. Azután az öreg csörgettyűs köré telepedtünk, aki az izgalomtól rettenetesen reszketett s rengeteg vizet vedelt be. De meg kell adnunk, hogy a tánc friss bátorsággal töltött el bennünket, s kórusunk most már bizalommal telve felelgetett az öreg félig éneklő hangon előadott további mondókájára. Másnap aztán 10—12 harci díszbe öltözött indián vonult ki az erdőbe kayapó-nyomot keresni, de persze eredmény nélkül tért vissza.

Alkonyatkor új jelenet játszódott le a «nagy kunyhó» előtt. Egy kétéves indián apróság már 24 órája küzködött a halállal, s mivel a kuruzslók a mai napra jósolták meg végét, kihozták szegénykét a kunyhó elé. Édesanyja az ölébe vette, a kuruzslók és rokonok pedig körülülték és jajgattak. Anyja mögött guggolt az apja, egy darabig mozdulatlanul, majd — a nézők közül valaki éppen pipára gyujtott — hirtelen zsineget vetett a szegény pára nyakába s gyorsan valóra váltotta a doktorok jóslatát. Egyszerre mindenki

talpra ugrott, csak az anya maradt guggolva; a kuruzslók kihozták tolldíseiket, csörgőiket s reszkető hangon rákezdték a gyásztáncéneket.

A megható jelenetet azonban csakhamar általános kavarodás váltotta fel; valaki az erdőben a kayapókra lőtt. Egyik indián t. i. mámoros állapotban látni vélte őket. Lärmát csapott s az egész telep fejevesztetten összecsődült: a férfiak íjjakkal, nyilakkal, husángokkal, baltákkal, az asszonyok pedig minden vagyonukat kosarakba csomagolva s apró gyerekeiket kézenfogva, vagy maguk előtt taszítgálva. Csak a piciny halott anyja maradt nyugodtan a helyén, meg néhány táncos, akik szünet nélkül dobogtak, énekeltek és csörgettyűztek.

Az egész tömeg éktelenül jajgatva össze-vissza taszítgálódott a főépület körül s jóllehet sötét volt, nyomban át akart kelni a folyó túlsó partjára. A katonáknak végre sikerült lecsillapítani a megriadt nyájat, de hosszú időbe telt, míg mindenki megnyugodva visszahúzódott a maga vackába.

Az aróe. A bororók mindennapi életének középpontja a baito, vagy férfiak háza. Ebben éjjel-nappal hihetetlen zajos élet uralkodik. A baito mellett a családi kunyhók nem egyebek, mint a gyermekek és asszonyok számára kijelölt tartózkodóhelyek. Az ilyenképpen egyesült férfigyülekezetet *aróe*-nak hívják és pedig különös tekintettel a közös vadászatra. A baitóban mindennap s minden éjjel felhangzó s messze hallatszó énekekben a második szó mindig az *aróe*, mert ezek az énekek nem egyebek, mint különféle állatoknak és dolgoknak felsorolásai, melyek mindegyikére, mielőtt kimondták, egy *aróe* következik. Az ének minden gyász- vagy örömeset alkalmával elkerülhetetlen s ameny nyiben lehetséges, úgy az előttevaló, mint az utána következő napon. A főnök például holnapra vadászatot hirdet: az emberek ekkor a helyett, hogy okos módra lepihennének, míg a hajnali óra elérkezik, énekbe fognak s vannak, akik egészen reggelig fújják. A bororó-törzs olyanforma benyomást kelt az emberben, mint vadászokból alakult férfiénekkar, melynek tagjai megfogadták, hogy legalább negyven éves korukig nem házasodnak meg, hanem klubházuk-

ban együtt élnek. Az idősebb, családos tagtársak viselik a különféle tisztségeket s ezért ők is kevés időt tölthetnek odahaza; résztvesznek a vadászatokban, dolguk van a klubházban, gondoskodnak a rendről, vezetik az éneket s munkánapokon ott is étkeznek.

Clemente biztosított, hogy az indiánok a telepen is éppen úgy élnek, mint falvaikban, sőt a közös vadászat itt még inkább előtérbe nyomul. E szerint tehát a bororó-falu élete lényegesen különbözik a Kulisehu melletti indián falvakétól. Ezek hatalmas családi házakban laknak együtt, azoknál pedig minden gyerekes családnak külön, nyomórúságos kunyhója van; a Kulisehu-mellékieknél a nőtlen férfiak voltak a kivételek, a bororóknál ez volt a szabály; amott a házas férfiaknak volt furulyaházuk, hova nősze mély nem mehetett be, melyet közös tanácskozásnak és tánchelynek használtak, melyben más munka, mint szorosan az ünnepekhez tartozó, nem folyt, itt a fehérepeknek szabad bejárásuk volt a házba s minden kézimunkát itt végeztek. Világosan lehetett látni náluk, hogy a családi élet az idősebbek és tehetősebbek *vivmánya*. Az életfenn tartáshoz szükséges dolgokat csak a férfiak többségének közössége útján lehetett megszerezni, mely közösségnek gyakran napokig cserkészni kellett, ami egyes embernek lehetetlenség. Az így megszerzett élelem aztán több okból szűkre volt mérve, s a fiatalabbaknak be kellett érniök azzal, hogy jóllakhattak; annyi nem jutott nekik, hogy abból asszonyt és gyereket eltarthassanak. A békés *földműveléssel*, melyet a Kulisehu melletti *asszonyok* megtanultak, teljesen megváltoztak a viszonyok; a férfiak közössége háttérbe szorult s legfeljebb a halászatra és ünnepi táncokra szorítkozott. Az élelmiszer most olyan bőségesen s olyan szabályosan folyt be, hogy mindenkinek jutott annyi, amiből legalább egy kisszámú családot eltarthatott. Miután pedig a fejlődésnek ezen a fokán az asszonyok munkája lett a családfenntartás alapja, magától értetődőleg előnyösebb volt, ha az asszonyok gyűlnek össze közös munkára. Így támadtak azok a nagy közös kunyhók a Kulisehu mellett, melyekben sohasem egy, hanem mindig több család lakott együtt.

Foglalkozás, életmód. «Az esős évszakban *egyik nap a másik után elmúlik evés nélkül*» — jelentette Clemente. Akkor nagyon sok vályogos vizet isznak erősítőnek, de vályogot nem esznek. Termesztének dohányt, gyapotot és lopótököt, de azt is csupán a Saõ Lourenço *felső* folyásánál lakók, az alvidékiek e növényeket *nyilvesszőkért* cserélik be tőlük. Itt tehát azt a kezdetleges állapotot látjuk, hogy a termelés *nem a tápláló növényekkel* indul meg. A telepen lakó bororók *egyáltalán* nem értettek a növények termesztéséhez. Lopótök-edények vagy nagy szerepet játszó tolldíszek megőrzésére szolgáló lopótöktojkaik — mint a Kulisehu mellékieknek — nem voltak. A vadászni járó férfinak nincs szüksége edényre, s gyümölcshéjjal vagy bambusztokkal segít magán.

A férfiak napokig, néha hetekig odacsatangoltak; aszszonyok nagy ritkán mentek velük. Életmódjuk tehát nem volt pusztá kóborlás, mert tulajdonképpen letelepülve laktak. Ezt a letelepülést a halászat s a vadhús nagyobb mennyiségben való megsütése segítette elő. Láttunk ugyanis vadászatról hazatérő csoportokat, melyek kosárszámra jól megsütött, fekete, száraz, vaddisznó, szárnyas vagy teknősbékahúst hoztak magukkal. A halakat éppen úgy vadászták, mint a bakairok. Clemente beszélt, hogy sekélyebb folyókon éjjeleken keresztül halásztak fáklyafénynél. Sehogysem értettem azonban meg, miképpen tudnak hosszabb ideig víz alatt maradni. Valami keserű levelet rágnak, s van aki egy óra hosszát is kibírja a víz alatt.

Annyi bizonyos, hogy a bororók nagyon szeretnek vízben tartózkodni. A vadászatról hazatérők 1—2 kilométert láboltak vagy úsztak a vízben, a helyett, hogy a parton jöttek volna. Éppen úgy úsztak haza az asszonyok is, kik pálmadióval vagy gyökerekkel súlyosan megrakott kosarakat hoztak magokkal. Ezeket pelota módjára négyesével egymáshoz kötözték. *Csónakjaik nem voltak, kutyákat* sem használtak a vadászatra, miként a mi kőkorszakbeli elődeink, jöllehet a telepen annyit kaphattak volna, amennyit csak akartak. Íjjaik és nyilaik a technika legmagasabb fokán állottak, s világosan lehetett látni, hogy amihez kedvük

volt, annak elkészítésében tudtak remekelni. Az íjjakon kívül csak lapos bunkókat használtak fegyverül. Külön nyílvesszőik voltak a harcra, vaddisznók, alligátorok, jaguárok, halak és madarak ellen. Az íjjat guggoló állásban vízszintesen, álló helyzetben függőlegesen tartották s a lövéshez másképpen feszítették ki, mint a Kulisehu-mellékiek.

A férfiak tanyáján mindenkinek megvolt a maga kijelölt helye. Itt, ahol magukban voltak, elismerésreméltó rend uralkodott. Azokon a napokon, mikor a vadászat szünetelt, állandóan mintegy 40 ember dolgozott a baitóban. Az asszonyok ezalatt a kunyhóban főztek s időnkint egyik vagy másik férfi eltűnt, hogy az ételt a társaság számára elhozza. Forró kukoricakásával teli edények kerültek ilyenkor elő, tetejükön kanalazásra való folyami kagylókkal. Az örvendetes eseményt az egész társaság általános rivalgással fogadta. A főnök kijelölte a kosztostársakat. A kiválasztottak leguggoltak az edények köré s derekasan hozzáláttak a kanalazáshoz. Aki ezt a derült patriarkális jelenetet látta, borzalommal gondolt a braziliaiak undorteltő húskiosztására.

Mindenféle munkát ebben a házban végeztek. *Fontak* is. Zsinegeket és szalagokat sodortak gyapotból és halottaik hajából. Fonásmódjuk másmilyen volt, mint a bakairi asszonyoké. Nagy ügyességgel használták hozzá lábuk öregujját. Nincs az a fonóka, ahol többet fecsegnének és nevetnének, mint itt. Igaz ugyan, hogy a férfitermészet ki-kitört belőlük, ami abban nyilvánult, hogy időnként ketten-ketten szabályos versenybirkózást rendeztek, mit az egész társaság nagy érdeklődéssel nézett végig. A munkában persze nem erőltették meg magukat s kényelmesen lustálkodókban sohasem volt hiány. Tanulságos és kedélyes órák voltak ezek. Csak egy esett terhünkre, az örökös dohánykunyorálás; pipáink egyik szájból a másikba vándoroltak. Minél bizalmasabbak lettünk egymással, annál jobban kitűnt, hogy véralkat és jellem tekintetében mennyire meggyeznek a Kulisehu-melléki indiánokkal.

Clemente bemondása szerint a vadászat túlnyomó volta mellett is, *a legnagyobb fontosságú az asszonyok gyűj-*

62. Nyilazó bororó-indián.

Közép-Brazília.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

tötte növényi táplálék, mert ez bővebben és rendszeresebben folyik be. Az asszonyok hegyes karókkal gyökereket ásnak ki, ritka ügyességgel kúsznak fel a pálmafákra, gyűjtenek pálmadiót és más gyümölcsöt, levagdaldják a fiatal pálmahajtások torzsáit stb. A pálmadiót megpirítják vagy mosárban széttörik s belőle üdítő italt készítenek. Ők csinálják a durva agyagedényeket is, melyekből mindig csak kevés van.

Ha az asszonyok kószálásukból hazatértek, a férfiakat kókuszhuással látták el s ennek fejében maradék ökörhúst kaptak tőlük. A sötét és szalonnát megvetették. Míg a vad-disznóhús kedvelt eledelük volt, a házi disznó húsát meg nem ették volna, mert azt tulajdonosuk nevelte föl. Minden vadat bőrében sütöttek meg, csak a belek kerültek fazékba. Nagyon szerették az alligátort, de őzet sem nem löttek, sem nem ettek.

Ugyanígy bántak a szelídített arákkal is. Ezeket a díszmadarakat fiatalon szedték össze, felnevelték s tollaikat kitépdesték. Clemente-től hallottuk, hogy ezeket *sárgára is füstölték* olyanformán, hogy a megkoppasztott helyeket valami növénynedvvel kenték be.

Jóllehet, társaságban étkeztek, mégis voltak olyan különös szokásaik, melyek világosan elárulták azt, hogy ez a szűkös állati táplálékra utalt vadászó törzs is kénytelen volt olyan módokról gondoskodni, mellyel az étel kiosztásakor fölmerülhető civakodást megelőzheti. E végből idők folyamán a következő feltűnő szabály fejlett ki köztük: *sohasem az süti meg a vadat, aki elejtette, hanem megsütés végett átadja azt egyik társának*. Ugyanez az elővigyázat áll értékesebb bőrökre és fogakra is. Jaguár elejtését nagy ünneppel ülik meg, húsát megeszik. *De bőrét és fogait nem a vadász kapja, hanem annak a férfinak vagy asszonynak legközelebbi rokona, aki legutoljára halt el*. A vadászt csupán *dicsőítik*, mindenki ara-tollat ad neki ajándékba, azonfelül díszijjal tüntetik ki. A legfontosabb elővigyázat azonban, mely a békétlenkedésnek elejét veszi, a kuruzslók idevágó szerepével van kapcsolatban.

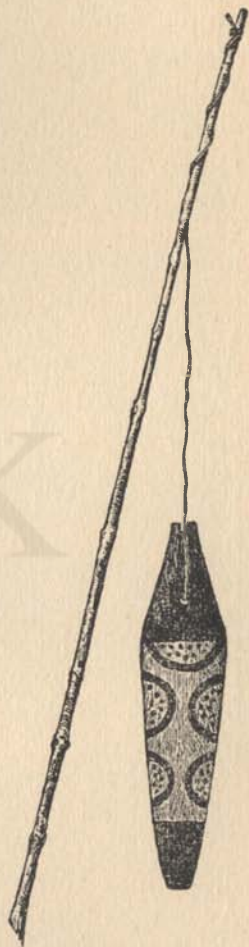
Ezek ugyanis bizonyos elejtett állatokat és halakat,

mielőtt fölosztásra kerülnének, hogy úgy mondjuk, «beszentelnek». Ennek utána nekik jutnak belőlük a legjobb darabok, míg a többiek a maradékot kapják. A beszentelés éppen úgy történik, mint *a halottaknak életre hívása*. Az okoskodás nagyon egyszerű. Az elsősorban beszentelendő állatok t. i. éppen ugyanazok, *melyekbe az elhalt kuruzslók beleköltöznek*, s ezek csakugyan azokká az állatokká változnak át, amelyeket *legjobb vadászszákmánynak tartanak*. Ez azért szükséges, hogy megbizonyosodjanak arról, hogy az elejtett állatot *többé nem lehet feltámasztani*. Egy alkalommal 1½ m hosszú halat hoztak a férfiak kunyhójába, melyet nem lehetett egy darabban megsütni. A kuruzsló melléje guggolt s a kellő hókuszs-pókusz közben végigcsinálta vele az egész élesztési komédiát s ennek végén a legínyesebb falatot kanyarította le belőle magának. Föltétlenül meg kell áldani a nagyobb halakat, a kapivarát, tapírt és kaimánt. Kiváltképpen a tapír feje nem maradhat e ceremónia nélkül s orrmányát és nyakát, mint leggyöngébb húst, más mint a kuruzsló nem kaphatja; a többi állatokból is az övék és «barátjaiké» a legjobb falat. Ezt a szokást néhány növényre is kiterjesztették, persze megint csak a legkívánatosabbakra. Sőt az állatok *elejtésénél is* jelen kell lenni a jeles férfiúnak. Mert ha véletlenül olyan hal kerül a hálóba, mely a hivatalos húsvizsgálat alá tartozik s a doktor úr véletlenül nincs jelen, az menten szabadon bocsátandó. S ez, mint Clemente mondja, valóban úgy is történik. Aki pedig a szokás ellen vétkezik, csakhamar meghal.

A zungatók. Néprajzi szempontból a bororók legérdekesebb zeneszerszáma a *zungató*, a miatt a titokzatosság miatt, mellyel vele bánnak. Használati módjukról már korábban megemlékeztünk. Míg azonban a Kulisehu mellékén a vidám álarcos táncokhoz használták őket, addig a Saõ Lourenço mellett a *halotti szertartások* alkalmával kerültek elő és pedig első ízben akkor, mikor a halott holmait elhamvasztották, s a régen elköltözetteknek, kik ez ünnepélyre maguk is megjelennek, jelképes tánc kíséretében bemutatják, hogy új társuk ingóságából semmit sem tartottak vissza, hogy tehát jövőre sincs a községben

keresnivalójuk; másodízben pedig akkor, mikor a halott csontjait rejtő kosarat eltakarítják s az elhúnyt a községet végleg elhagyja. *Mindezen ünnepségeknek alapgondolata az a félelem, hogy a halott visszatér s az élőket magával viszi.** Azoktól a szertartásoktól, melyek e lehetőség megakadályozására valók, az asszonynépet gondosan távoltartják. Az asszonyok az erdőbe menekülnek vagy a házakba rejtőznek. A jelet erre a zungatóval adják meg, melynek bűgösüvítő hangja különben is figyelmeztető és megfélemlítő. Ha jelen találnának lenni, semmi kétség, hogy meghalának. De ennél még többet is állítanak, nevezetesen azt, hogy e szerszámnak csupán *megpillantása* is halálhozó az asszonyokra.

Szakasztottan ezt figyelte meg Wallace az Amazonas vidékén. Ha pedig azt olvassuk, hogy Ausztráliában és Új-Guineában ugyanazt mondják a bennszülöttek, «hogy az asszonyok föltétlenül halál fiai, ha e bűgő fácskát meglátják, s ha továbbá tudjuk, hogy ugyanezen szerszám az Ó- és Új-Világ legkülönbözőbb népeinek vallásos cselekményeiben, a misztériumokban, melyekben az asszony nép nem vehetett részt, mindenha előkelő szerepet játszott, akkor csodálat fog el bennünket e kezdetleges szerszám világjelentősége iránt. Minden vad népnek megvan a maga misztériuma; ezeknél az ünnepeknél jeladásra van szükség, hogy a beavatottakat hívják, az avatatlanokat pedig távoltartsák. Ha tehát a szerszámot az asszonyok elől titokzatosan elrejtik, két-

63. Bororó zungató.

* Igen tanulságos ehhez a hiedelemhez a fentebb említett zsugorított temetkezésről szóló kis cikkeske.

szeresen biztosak abban, hogy ez a kíváncsi elem félni fog és távolmarad.

Csaknem lehetetlen volt a bororóktól ilyen zungatót szereznünk. Ennek oka részben az volt, hogy a brazilaiak gúnyt űztek vele. Kérve kértek bennünket, hogy a róluk *készített rajzot* valahogy meg ne mutassuk az asszonyoknak. Ha meg akartunk vagy egyet vásárolni, tüstént eldugták előlünk. Maguk a férfiak is szepegtek, ha e szerszámokról éppen oly közömbösen beszélgettünk, mint a nyilakról vagy más egyebekről. Az egyik ijedten fordult el, mikor ezzel a témával előhozakodtam s világosan értésemre adta, hogy legszívesebben nem is akar róla hallani. A szerszám szorosan kapcsolatos volt a haláltól való félelemmel. Hő vágyunkat három kamasz segítségével értük el, akik épp-úgy bolondultak az üveggyöngyökért, mint mi a zungatókért. Kint az erdőben faragtak és föstöttek ki egyet-egyet éjnek idején. A sötétség leple alatt, fölöttébb titokzatosan jelent meg szállásunkon az első s arra kért, hogy ajtót, ablakot csukjunk be. Csak azután óvakodott be a második és harmadik, kellő kopogtatás után. Kendőbe bugyolálva, mindegyikük egy-egy darabot hozott és suttogva arra kért, hogy gondosan rejtjük el, mert az asszonyok és gyerekek meghalnak, ha meg találják látni; de még a férfiak se tudjanak meg semmit, mert különben kegyetlenül elpáholják őket. A szűkülő ifjakat természetesen mindenről megnyugtattuk.

Halotti ünnepély. A Saõ Lourenço mellett alkalmunk volt halotti ünnepélyt is végignézhetni.

Az első elföldelés a halál beállta után másod- vagy harmadnapra történik, mikor a hulla már fölосzlásnak indul. Az erdőbe ássák el, közel a víz mellé s 14 nap múlva letakarítják a csontokról a húst s megtartják a főünnepet, melynek az a rendeltetése, hogy a csontvázat földísziítsék és elcsomagolják. A közbeeső idő alatt állandóan érintkezésben vannak a halottal, nappal is, de különösen éjjel a kunyhóban tartott panaszos énekek útján, melyeket a jelen esetben kissé megszorítottak, mert nem férfiról, hanem asszonyról, a «Kókuszpálma» feleségéről volt szó.

Az ünnep előtti napon a férfiak kunyhójában megkezdődtek az előkészületek. Zungatókat faragtak és füstöttek, a tolldíszeket kijavígtatták; közben pedig az egyik sarokban kelletlenül énekelgetett és csörgettyűzött az egyik tollkoronás kuruzsló. Az özvegyen maradt férfi kezén-lábán fölhasogatta az izmokat s a kiserkedő vér foltokban száradt rá.* Estefelé ment végbe az elköltözött, helyesebben szűkebb családja ingóságának ünnepélyes elpusztítása és pedig a következő módon:

A férfiak háza háta mögött teljes díszben több bororó jelent meg; testük és hajuk vörösre volt füstve, homloukat fekete kenőccsel keretelték körül, karjukat zöld papagálytollakkal ragasztották tele, fejüket tarka tolldiadémok koronázták. Míg közülök ketten a gyékényre kuporodtak s a csörgettyűvel dolgoztak, a gyászoló özvegy frissen szerzett zöld levélsomókat fogott s azokat nyelüknél ecsetalakúra összekötözgetve a legcifrábban díszített ifjú vállára, karjára, térdére és bokája fölé kötötte. Ez a zöld levéldíszbe öltözött ifjú ábrázolta a halottat, aki zöld lombhalom alatt pihent. Most egy fonott szatyorral négy férfi lépett elő s kiszedvén belőle az elhunyt ruháit, ráaggatták a zöld ifjúra, ki remegő térddel, nyögve állott közöttük. A többiek is különböző ruhadarabokat, az egyik egy jaguárbőrt, hajtálgáltak magukra. Majd egy fehér tollacskákkal teleragasztott lopótök furulyácskát nyujtván át a zöld ruhásnak, táncolni kedtek. Táncuk azzal végződött, hogy a földön egy kör alakú helyet tapostak ki. Azután hirtelen megfordultak s hanyatt-homlok elrohantak az erdőbe s ott eltűntek.

Az ifjú halott a lopótök furulyácskával két öreg halottat idézett föl, kik már rég a földben pihentek. Legyenek jelen az elhunyt vagyona kiszolgáltatásánál; vegyék át új társukat s győződjenek meg arról, hogy semmit se fognak itt, amit később visszakövetelhetne.

Negyedóra mulva rettenetes ordítással rohanvást törtetett vissza az erdőbe futott csapat; ketten közülök egy-

* Általánosan elterjedt szokás a vad népeknél, de különösen az indiánoknál.

egy tetőtől-talpig sárral bekent, mezítelen, borzalomkeltő alakot hoztak a hátukon. A két förtelmes alak állati ordítással kezdett eszeveszetten táncolni, a zungatók óriás dongólegyekhez hasonlóan búgtak, a kitaposott körben tüzet raktak s a halott kunyhójának minden elcipelhető kacatját, u. m. kosarakat, hárskötöket, kéregtüszőket, gyékényeket, lopótököket, kukoricacsévéket, kagylókanalakat stb. odahordtak, még az íjjakat és nyílveesszőkötegeket is mind összetördelték s a tűz mellé rakásra hányták. A hajigálás megszűntével a férfiak körülfogták a tüzet s lassú ütemes lépésben körüljárták. Most a két fülig sáros alak — akikben alig ismertük fel a derék főnököt s a főkuruzslót — a zöld ruhását megragadta s a földre nyomta. A csörgettyűk csörögtek, a zungatók zúgtak s a láng magasra szökelve lobogott. De nemsokára szabadon eresztették. Erre ő s egyik táncoló társa a földre rakott holmit a lángekba dobta. Míg ezek történtek, a két sáros alak, tehát a két régi halott egy beteg öregasszonyt gyógyított, aki valahogyan egyszer csak itt termett. Ráleheltek s biztosították, hogy még nem kell az elhurcolástól tartania. Többen a közeli folyóhoz futottak s abba hajigálták bele késeiket és baltáikat. «Kókuszpálma» eloltotta a tüzet, tánc és ének megszűnt, s a résztvevők kifáradva guggoló állásban pihentek.

Éjjel egy percre se szünetelt az ének, senki se maradt a házban, férfi, asszony, gyerek mind kint volt.

Reggel a főnök vezetésével hosszú láncba sorakozva jöttek a nagy kunyhóba. Mindegyiknek kezében zöld gally; középen az elhunyt testvére vitte a szatyrot, a kora reggel kiásott és megtisztított csontvázsal. A kosarat egy gyékényre tették, négy ember kivette a remekül megtisztogatott koponyát és alsó állkapcsot, hogy azokat s egy új szatyrot apró tollacskákkal ékesítsék fel. A főnök teljes díszben jaguárbőrön ült; körülvette négy tolldíszes kuruzsló, kik buzgón rázták a csörgettyűt s taktusosan dobogva, egy helyben ugráltak. Az egész kunyhó tele volt néppel, főleg asszonyokkal s gyerekekkel, kik szintén énekeltek. Több asszony a csontos kosárhoz lépett s kezével megérintette;

a legöregebbek üvegcseréppel felhasogatták karjukat s a kicsurgó vért a szatyorra folyatták.

A négy fiatalember először is az állkapcsot festette be vörösre. Ezután a csontot apró fehér tollpihével vonták be. Mellettük hevert a festék, gyanta, halolaj s egy-egy tál fehér és vörös tollpihe. Az új szatyrot is kívül-belül vörösre füstötték s míg az egyik rész a kosarat ragasztotta tele apró tollal, a másik a koponyát látta el vörös pihével. Minden tollacskát külön ragasztottak rá.

Ezenközben gyermekét kézenfogva vezetve «Kókusz-pálma» is előjött. Csöndesen félrehúzódott és zokogott. Nem volt rajta semmi egyéb dísz, mint csupán egy fekete kötő, amit elhúnyt hitvese hajából font. Csakúgy dült a könnye s szemeit lehúnyta, mintha a sírás fájdalmára esne.

A koponyát lassanként vörös pihebársony takarta. A jelenlévők egy része most már nem törődött többé az ünneppel. A gyermekek pajzánul ugrándoztak, a férfiak kukoricát majszoltak vagy dolgoztak, néhány asszony meg kölcsönösen bogarászni kezdte egymást, de azért ájtatosan tovább énekelt.

Később újra megélénkült a helyiség. Hét asszony járult a régi csontos szatyorhoz s vérükkel öntözték azt. A sebek 2—3 cm-nyire estek egymástól s valóságos vörös érhálózat lepett el lábat, kezét, mellet. Arcuk meg sem rándult. A karcolás rendkívül gyors mozdulatokkal történt. A művelet végeztével üvegszilánkjaikat levélbe göngyölték, átnyújtották a férjnek s melléje kuporodtak. Folyton új csoportok jöttek, asszonyok, lányok s üvegszilánkjaikat megnyálazva ők is összekarcolták magukat. A tánc és ének e közben pillanatig sem szünetelt. Végül a síró özvegy is leguggolt a kosár mellé s fölhasogatta karjait.

A szatyorral és koponyával déltájra készültek el. Mindkettőt nagyon kedvesen és igen ízlésesen díszítették föl ezek a durva vadászok. Most egy olyan szertartás következett, amit «beszentelés»-nek kell mondanunk. Egy szentélyfélét építettek, t. i. a földbe félköralakra öt íjjat szúrtak s ezeket gyékénnyel borogatták le. Ebbe a fülkébe rakták be a szatyrot, mellétámasztván három zungatót s a kopo-

nyát. Az egyik kuruzsló a bejáratnál kuporodott le, míg társa háta mögé állt. Számukra két fazék vizet és három szivart is tettek a fölkébe. Vontatott, mély hangon kezdtek bele az éneklésbe. A közönség nem sokat törődött a szertartással, tréfálkoztak, dohányt kunyoráltak s csak az utolsó ütemet énekelték a papokkal. De lassanként élénkebb lett az ének, csengő asszonyi hangok vágtak bele, a két előénekes teljes erejéből dolgozott, míg háromnegyed órai munka után halálra nem fáradtak. Lehajoltak a két vizes fazékért, de egész testük annyira reszketett a kimerüléstől, hogy úgy kellett megitatni őket. Letörölték az izzadságot, de alig voltak képesek néhány hangot dadogni, amire a kórus többszörös elismerő morgással válaszolt. Reszketve szívták szivarjaikat.

A gyékényeket leszedték. Hat férfi, köztük az özvegy is, rázta a csörgettyűket, énekeltek, táncoltak csukott szemmel. Egy darabig mindenek közmegelegedésére mi is velük tartottunk. Csak egyik másik szünetelt pár percre, de közben dühösen dohányzott. Az éneklésben az asszonyok is résztvettek, időnkint hűs levegőt hajtva legyezőikkel a táncolókra, a falak mentén pedig nagy csomó férfi heverészett. Szertartás közben az összes csontokat, még a legapróbb ujjpereceket is egyenként vörös festéssel kenték be. A csontokat azután, az aprókat külön levelekbe takarva, a kosárba rakták s néhány ruhadarabot is tettek melléjük. A szakadásig megrakott szatyrot bevarrták.

Estefelé elkészültek, még egy keveset énekeltek, végül az egész szertartást egyszerűen abbahagyták. Moguyokuri főnök elkunyorálta pipámat s kedélyesen pöfékelt. Egy öregasszony hátára vette a kosarat s egy fiatal suhanc kíséretében, aki a nagy halotti flótát fujdogálta, kivitte a kunyhóból. Senki sem törődött velük. Átadták Kókuszpálmának, aki teljesen üressé lett kunyhójában ült s azután sietve visszatértek övéikhez.

Kókuszpálmának semmije sem maradt. Barátai faragtak számára íjjakat és nyílveesszőket s neki ajándékozták. Ünnepe után harmadnapra ő maga végső pihenőhelyére szállította el a csontos kosarat. Egy hasonló teherrel meg-

rakott asszony ment utána. Mert az a szokás, hogy a legutolsó halott megvárja a legközelebbit s ketten együtt hagyják el a községet. Most se törődött velük senki sem. De nem-sokára mégis megjelent négy fiatal legény s nyomon követte őket az erdőbe. Az egyik a zungatót lengette, kettő riasztó hangokat ordítózott, a negyedik pedig egy pálmalevéllal széles barázdát sepet, hogy a lábnyomokat eltüntesse s a halottak visszatérését megnehezítse. Asszonynépet most se lehetett látni. A kosarakat a folyó egyik kis szigetén ásták el.

A lélek s halál után való élet. A «delket» *búpe*-nak mondják. Ez alvásközben hagyja el a testet. Alvókat tehát nem szabad felébreszteni, mert a lélek nem tud hirtelen visszatérni a testbe. Pontosabb értelmét nem tudhattam meg a *búpe*-nak. Alvásközben a lélek *madár* alakjában száll el belőle. Akkor sok mindenfélét hallhat és láthat, s azt, amit a fölébredő állít, szentül hiszik. Hogy a kayapók csakugyan a község közelében voltak, abban senki sem kételkedett. Clemente tapasztalásból megerősítette jóslásaik helyességét. Ha a faluban visszamaradt asszony, miközben ura vadászni van oda, fél éjszakát egyedül virrasztva néhány órahosszat hangosan jajgat és bánkódik s azután nyugalomra tér, akkor lelke biztosan rá fog akadni a vadászokra, s felébredés után az asszonyok állítólag mindig pontosan megmondották, hol vannak s mikor jönnek vissza férjeik.

Annyi bizonyos, hogy egy súlyos betegnél a kuruzslók egész pontosan megmondták a halál napját. Ha ez nem vág be, mesterségesen segítenek rajta. Nemcsak azt az apróságot fojtották meg, akiről fenntebb volt szó, hanem Kókuszpálma feleségénél is beleavatkoztak a természet lefolyásába. Még élve hozták a nagy kunyhóba, ahol arcát kendővel lefódték s a takaró alatt megfojtották. Azt hisszük, hogy ezt az eljárást egy örökké kóborló vadásztörzs esetében, még ha az nem állítja is olyan komolyan, mint a bororók, hogy ember és állat között semmi különbség sincs, könnyen meg lehet magyarázni abból, hogy a halódó állatokkal is így bánnak, meg hogy gyakran bizony nem maradhatnak tetszésszerinti ideig egy helyen.

A halálról s a halál utáni életről szóló képzeitek annyiban lényegesen különböznek a Kulisehu-melléki indiánokétól, hogy a halálért felelős kuruzslók nem a szomszédos községekben tanyáznak, hanem bizonyos állatokban rejtőzködnek, melyeket az ember véletlenségből vagy bolondmódra megöl s amelyek most úgy állanak bosszút, hogy élőket rabolnak el. Míg a bakairok varázslója csak átmenetileg, az elbódulás alatt változik át állattá s a halál után emberi alakban megy az Égbe, addig náluk maga a halál nem más, mint állatokká való átváltozás, álom, melynek valóságát mindenki láthatja.

Legközönségesebb az, hogy a bororó férfi vagy asszony halála után vörös arává lesz, tehát madárrá, mint a lélek alvásközben. A hús és bőr elrothad, a csontokat pedig olyan ünnepi díszben adják vissza, amilyenben az elhunyt csak kívánhatja, ruháit mellérakják vagy elégetik, a rokonság minden házi szerszámot vele ad, amit csak használt, sőt még a vérükből is juttatnak neki, tehát semmit sem tartanak vissza, de többet aztán nem is kívánhat. Azon vannak, hogy visszafelé meg ne lelhesse az utat, hanem elégedjen meg ara sorsával. A vörös arák bororók, sőt a bororók még tovább mennek, — amint említettük — mert azt mondják magukról, hogy «mi arák vagyunk». Ez vagy későbbi túlhajtás, vagy pedig a lélekmadarat gondolják arának. Arát egyáltalán nem esznek, szelídet soha meg nem ölnek, sírátkoznak, ha egy-egy elpusztul s a vad állapotban élőket is csak tolldíszük miatt ölik meg.

Más törzsbeliék más madarakká változnak. A kuruzslók azonban nemcsak madarakká, hanem más állatokká is lehetnek, különösen pedig nagytermetű és ízletes halakká. Különleges helyzete van az őznek. «Nem tudom», mondta Clemente, «miért ragaszkodnak annyira az őzhöz; némelyek megeszik ugyan, de csak akkor, ha már meg van szentelve. Még a kuruzslók is csak akkor eszik, mások pedig *meghal-nának* tőle. Nagyon ritkán ölik meg, még ha egész közelükbe jön is. Nem tudom, talán valami szentjük lehet az nekik.»

Egyszer nem is egy bororó, hanem egy kutya ölt meg egy őzet, s az, aki megkóstolta a húsát, még aznap *beteg* lett

s nemsokára *meg is halt*. Másik eset pedig Clemente szerint az volt, hogy egyik bororó egy hatalmasan kifejtett halat talált megölni s rá nemsokára meghalt. «Lássátok», mondogatták az emberek a halotti szatyor készítése közben, «a hal kuruzsló volt s őt is megölte». Ennek természetesen az az előfeltétele, ami a vadászó állapotban élő bororóknál még őseredeti erejében él, hogy ember és állat nem más, mint két különböző személy. Valamelyikük halála egy megölnék a bosszúja. Ha egy bororó vadász megbetegszik s meghal, — kinek lehet ezt a rovására írni? Egy állatszémélynek, melyet ő maga ölt meg s amelyik most megbosszulja magát. Így tehát lassanként az a fölfogás fejlett ki, hogy *a halott magával viszi az élőket*. Igen, de miképpen képes arra a megölt állat? Természetesen csakis úgy, hogy benne kuruzsló rejtőzik.

Meteor ráolvasás. Egy pompás meteorról, mely ottlétünk alkalmával hullott le, azt állították, hogy egy «*kuruzsló lelke*», mely azért tűnt fel hirtelen, hogy megjelentse nekik, hogy emberhúst akar enni s közülök egyet betegséggel látogat meg. A jelenet, mellyel ezt meg akarták előzni, a következőképpen folyt le:

A meteor este $\frac{1}{2}$ 9 órakor tetszett fel, mintegy $\frac{1}{2}$ holdnyi nagyságú golyóalakban. Abban a pillanatban egyszerre száz torok kezdett ordítani. Mindenünnen a férfiak kunyhója felé rohantak, mely egy darabig olyan volt, mint a megbolygatott méhkas. Majd a térségnek folyó felőli részére vonultak, néhány rakás tüzet gyújtottak s csakhamar számos kicsiny, kísértetiesen megvilágított csoport kuporgott a kunyhósor előtt. Két vörösre füstött varázsló állt a csoport közepén s nagy tűzzel köpdösött az Égre, akárcsak a Kulisehu-melléki indiánok, mikor a felhőket akarták elriogatni. Reszkettek, támolyogtak, úgyhogy attól féltünk, hogy minden pillanatban aléltan rognak össze. Arrafelé fordultak, ahol a meteor föltűnt s fenyegető, hátborzongató hangon ordították: *vué! vué!* Balkezüket az Ég felé nyújtották s mindegyikben egy csomó arasznyi hosszú szivart szorongattak. «Nesze! nézd meg jól!» — mintha csak azt mondták volna — «e dohányt mind arra szánjuk, hogy

ezt a bajt elriasszuk. Jaj neked, ha nem hagysz békében bennünket!»

Sajátságos vegyülete volt e jelenet a félelemnek és bátorságnak, mely utóbbi sajnos, most éppenoly mesterkéntnek látszott, mint a kayapó riadalom ráolvasása alkalmával. Remegésük növekedett; egész testük reszketett, hátravetett fejük lóbálózott s rángatódzó mozgásokkal dörzsölték mellüket és testüket, hogy minden rosszat ki nyomjanak belőle.

Majd rövid szünet következett, kivették kezükből a szivarcsomókat s meggyújtották; maguk a felizgult doktorok pedig egy pillanatra nyöszörögve és megborzadva fújták ki magukat. Féltucat ember állott föl a földről s szivarjukból vigasztalásul s erősítőül néhányat szippantottak, azután átadták a varázslóknak, kik tovább folytatták munkájukat. Egyszerre szívták az egész köteget s még harsogóbban és szemrehányóbban ordítottak az Égre; buzgóbban dörzsölték testüket s hevesebben vakarták fejüket, nyelték a füstöt, görcsösen szívták alkarukat, mintha csak vért akartak volna kihozni belső részeikből; mind hangsúlyosabban ordítozták *vué, vuáu, vuáu*, dobálták magukat s fújták a csillagok felé.

Végül egyszerre csak fürkészve körülnéztek a tömegben, szóbaelegyedtek a legközelebb állókkal s az egyik csoporthoz menve, ott néhány kiválasztottat, köztük az öreg Domingo főnököt, rövid kúra alá fogták. Ez abból állott, hogy fejét felemelték, fontoskodva megnézegették s nyállal megpermetezték, közben-közben nagyokat kurjantva és füstölve. A kórus általában komolyan és csöndesen viselkedett, csak néha-néha tört ki belőle egy-egy kiáltás, mely győzedelmesen ismétlődött akkor, mikor a két doktor fogvacogva és borzongva *tédede, tedéte*-t mormogva visszavonult. A társas ének egész éjjel szakadatlanul tartott.

A BATOVY'ES KULISZ EHU-VIDÉK INDIÁNJAI

*A törzsek nevei vörössel vannak
aláhúzva*

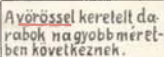
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Aequator

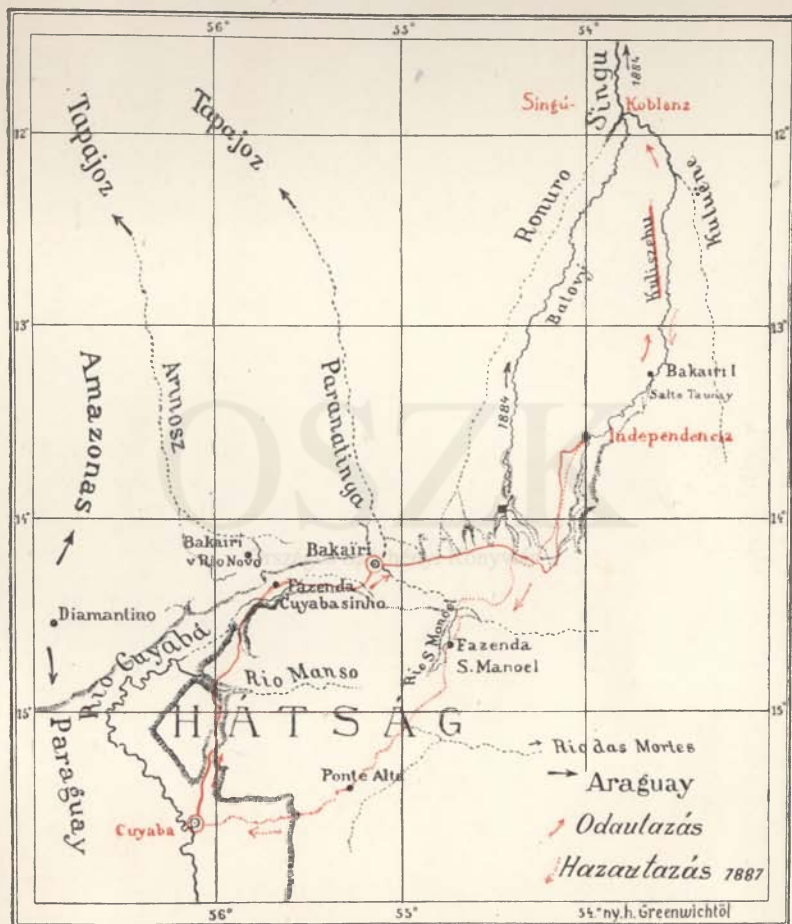
MÁSODIK SÍNGŰ - EXPEDÍCIÓHOZ

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XV. FEJEZET.

Hazafelé.

Április 24-én értünk vissza ismét Cuyabába. Az expedíció itt föloszlott. *Vogel* egy kis földrajzi kirándulásra indult, *Ehrenreich* pedig még egy évig szándékozott itt maradni.

Júliusban értünk *Rio de Janeiro*-ba. Jelentést tettem utunkról a Földrajzi Társaságban s meleg szavakkal ajánlottam figyelmébe Ő császári Fenségének a kormányzó hercegasszonynak új alattvalói sorsát, kik valamikor a birodalom urai voltak. Még magam előtt látom, amint jóízűen kacagnak, mikor elbeszélem, hogy a bakairok, ha főnökükkel nincsenek megelégedve, minden teketória nélkül ott hagyják a községet s megkérik a főnököt, hogy tessék egyedül kormányozni. Az apró tréfák közül, melyek az indiánok szokásairól szóló jelentésben elkerülhetetlenek voltak, egy sem aratott akkora tetszést, mint ez.

De előadásomnak még egy fordulata tűnik fel ma előttem különös világításban. Ha Keri a «Császár»¹ *Rio de Janeiro*-ban meghal, — mondták a letelepült bakairok, — akkor minden bakairi meghal. Túl a tengeren száműzetésben meghalt Keri.² Nem is fog feltámadni többé, mert császárok számára nincs hely az Új-Világban. A bakairok azonban csakhamar odajutnak, ahol teremtetési mondájuk szerint a dolgok kezdetekor lehettek — «bakairok mindig voltak, de kezdetben csak nagyon kevesen» — s néhány nemzedék múlva ők is követni fogják Kerit. Első történetírójuk³ alkalmasint az utolsó is.

Itahé-úra — «én most elmegyek».

¹ Dom Pedro.

² A brazíliai császárság 1889-ben szűnt meg.

³ T. i. a szerző.

TARTALOM.

		Oldal
I.	Fejezet. Utazás Cuyabába s az expedíció fölkerelkedése	5
II.	« Terv. Cuyabától az Independencia-tanyaig	9
III.	« Első találkozás az indiánokkal	18
IV.	« Bakairi-idill	22
V.	« I. Együttesen útrakelünk s fölkeressük a három bakairi-falut	32
	II. A nahukvákhoz	40
	III. A mehinakúkhoz	44
	IV. Az auetökhöz	49
	V. A yaulapitikhez	52
	VI. A kamayurákhoz	54
	VII. Trumai-tanya és auető-rév	56
	VIII. Visszatérés az Independencia-táborba.	62
VI.	« Independenciából Cuyabába	67
VII.	« A Xingú forrásvidékén élő indián törzsek osztályozása. Testalkotás. Viselet	74
VIII.	« Ősvadászat, földművelés, és kőkorszaki műveltség	81
IX.	« Tűz, fegyverek, eszközök, ipar	101
X.	« I. A rajzolás	116
	II. Díszítmények	126
	III. Szobrászati ábrázolások és agyagművesség	135
XI.	« Álarcok és ünnepi dísz	144
	I. Álarcok	144
	II. Egyéb ünnepi kellékek.	157
XII.	« I. Jog és szokás	161
	II. Kuruzslók és kuruzslás	171
XIII.	« A bakairok tudománya és mondái	181
	I. Alapfölfogásuk	181
	II. A szövegek	204
XIV.	« A bororókhöz	215
XV.	« Hazafelé	237

KÉPEK JEGYZÉKE.

	Oldal
1. Az expedíció tagjai. Az urak	a címlappal szemben
2. A cimborák	6—7
3. Tumayaua-öböl	6—7
4. Luhu.	22—23
5. Tumayaua, a főnök	22—23
6. Independencia-tanyánk konyhája	22—23
7. Bakairi táncöltözékben	34—35
8. Auető főnök	34—35
9. Sémita arcú fiatal indián	34—35
10. Háti kosár	37
11. Bakairi faálarc, fül- és ortollakkal	38
12. Kualóhe-táncos	39
13. Mehinakú táncálarcok	47
14. Kamayurá-tó	54—55
15. Kamayurá asszonyok	54—55
16. Kamayurá nyaklánc, bakairi készítmény	56—57
17. Kamayurá-indián	56—57
18. Főzőedények, a körülcövekelt rész egy auető sírja	56—57
19. Zsámoly, kétfejű keselyűalakra faragva	57
20. Előadást tartunk a mehinakúknak	64—65
21. Pihenő a Kulisehu partján	64—65
22. Kőbalta	85
23. Pergő fűrő	86
24. Piranya-állkapocs	87
25. Kutyahal-állkapocs	87
26. Véső kapivára-fogakból	88
27. Nyaklánc az óriás páncélos fogaiból	88
28. Tűzgerjesztés	103
29. Hajítófák	109
30. Hajítónyíl-hegyek	110
31. Círa evező	111
32. Lopótök ivócsésze	114
33. Lopótök tolltartó	114
34. Homokrajz. Matrinham-hal	118
35. Homokrajz. Rája- és pakú-hal	118
36. Mehinakú homokrajz	118
37. Élőfa kérgébe vésett emberalak	120
38. Indián rajzok	121
39. Bororó-indián rajzok	122
40. Élőfa kérgébe vésett emberalak	123

	Oldal
41. Auetö-indián rajzok	124
42. Mehinakú-indián fuvola	125
43. Bakairi-indián díszítmények	129
44. Auetö-indián díszítmények	130
45. Faálarc meresu-mustrával	131
46. Nyaklánc-figurák	135
47. Szalmából font béka	136
48. Szalmából font őz	136
49. Szalmából font madáralak	137
50. Viaszból csinált madáralak	138
51. Fésű jaguár faragással	139
52. Jaguár alakra faragott ülőzsámoly	140
53. Bakairi táncálarc. Papadüri-galamb	151
54. Bakairi faálarc. Alapübe-madár	151
55. Bakairi faálarc. Arakuma-madár	151
56. Bakairi faálarc. Tüve-tüve-madár	151
57. Bakairi fonott álarc piava-hallal	152
58. Nahuqua faálarc	152
59. Guikuru faálarc	152
60. Mehinakú faálarc	152
61. Mehinakú faálarc	155
62. Nyilazó bororó-indián	224—225
63. Bororó zungató	227

* * *

1. térkép	a kötet végén
2. «	« «
3. «	« «

